

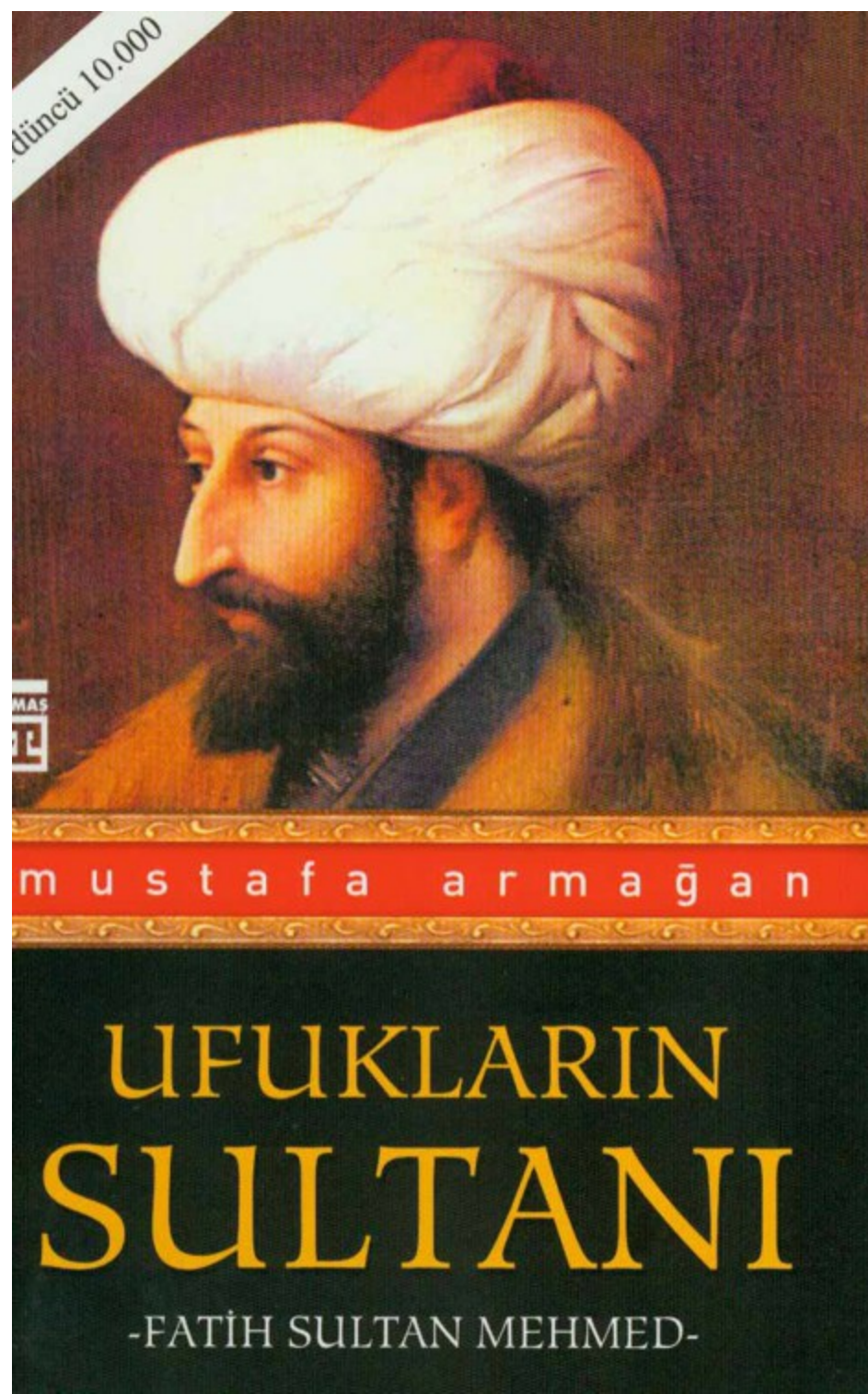
düncü 10.000

MAS
E

m u s t a f a a r m a ğ a n

UFUKLARIN SULTANI

-FATİH SULTAN MEHMED-

Mustafa Armağan _ Ufukların Sultani

Ufukların Sultani

Fatih Sultan Mehmed

MUSTAFA ARMAĞAN

Bu kitap Emine Eroğlu'nun yayın yönetmenliğinde Adem Kocal'ın editörlüğünde yayına hazırlandı.

Kapak tasarımı Ravza Kızıltuğ tarafından yapıldı.

I. baskı olarak 2006 Mayıs ayında yayımlandı.

Kitabın Uluslararası Seri Numarası

(ISBN) : 975-263-419-2

Baskı ve cilt; Entegre Matbaacılık

Sanayi Cad. No: 11 Çobançeşme-Yenibosna-istanbul Tel: (0212) 451 10 10

MUSTAFA ARMAĞAN

İrtibat : Alaykoşkü Caddesi. No: İl Cağaloğlu / istanbul Telefon : (0212) 513 84 15 Faks : (0212) 512 40 00

www.timas.com.tr timas@timas.com.tr

TİMAŞ YAYINLARI/1502 MUSTAFA ARMAĞAN KİTAPLIĞI/3

TİMAŞ YAYINLARI İSTANBUL 2006

©Eserin her hakkı anlaşmalı olarak TİMAŞ Yayınlarına aittir.İzinsiz yayınlanamaz,

Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Mustafa Armağan:

Urfalı bir anne-babanın çocuğu olarak Cizre'de doğdu (1961). İlk ve orta öğrenimini Bursa'da "- tamamladı. 1981

yılında girdiği İstanbul Üniversitesi ,_ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı "> Bölümü'nden 1985 yılında mezun oldu. Fritjof s: Capra'dan yaptığı Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası adlı çevirisi ile Türkiye Yazarlar Birliği Tercüme Odülü'nü (1989), Şehir Ey Şehir adlı kitabıyla Türkiye Yazarlar Birliği Deneme Ödülü nü (1997) ve Osmanlı: İnsanlığın Son Adası adlı eseriyle TYB Fikir Odülü'nü (2003) aldı. Bir dönem (1995-1996) İzlenim ve Diyalog Avrasya (DA) dergisini yönetti. 1995'ten beri Zaman gazetesinde yazıyor. Yayımlanan eserleri: Gelenek (1992); Gelenek ve Modernlik Arasında (1995); Şehir Asla Unutmaz (1996); Şehir Ev Şehir (1997); Bursa Şehrengizi (1998; 2. baskı: Osmanlı'yı Kuran Şehir adıyla 2006); Alev ve Beton (2000); İstanbul Mavi Kırpar Gözlerini (2003); İnsan Yüzlü Şehirler (2003); Kuğunun Son Şarhıst: St. Petersburg'da Zamanlar ve Mekânlar (2003); Osmanlı: insanlığın Son Adası (2003); Osmanlı'nın Ka,yıp Atlası (2004); Kır Zincirlerini Osmanlı (2004); Osmanlı Tarihinde Maskeler ve Yüzler (2005); Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı (2006).

içindekiler

Sunuş/ 9

I. EJDERRHA RÜYASI

1. Bir şehzade doğuyor, adı Mehmed'dir / 23
2. Cihangir uykusu / 30
3. Şahinler ile güvercinlerin presinde genç bir prens / 35
4. Doğu'nun da, Batı'nın da sultanıydı Fatih / 41
5. Gülün fethi/ 50

II. RUHUMUZUN KALIBI: İSTANBUL

1. İstanbul'u ve Fatih'i anlayabilmek / 59
2. Şehirlerin ölümsüz kraliçesi / 65
3. Fatih bir gün gemileri dağlardan 'uçurmuştu!' / 77
4. Ya istanbul beni alacak, ya ben istanbul'u / 86
5. Fatih'in istanbul projesini üstlenen 'bey'ler/ 92
6. istanbul'un fethi hangi'tarihte'dir? / 103
7. Fatih'in semti / 109

III. KUTLU ATEŞ, NERDESİN?

1. Ah o Fatih'i yakan kutlu ateş, nerdesin? / 119
2. "Paradoksların sultanı" / 124
3. "Bu millet ölmeyecekse, bu Fatih dirilecektir!" / 129

IV. FATİH BU, MEÇHUL

1. Papa, Fatih'e Hristiyan olmayı teklif etmiş miydi? / 139
2. Fatih, Homeros'u okudukça... / 150
3. Semerkand'ı istanbul'a bağlayan ışıktan bir köprü: Ali Kuşçu/ 160
4. Fatih'in kardeşi Ahmed, Hind'e padişah olmuştu... / 179

5. Fatih'in vasiyetnamesi bulundu! / 183

6. Kardeş katli maddesi Fatih'in midir? / 188

"Bu millet ölmeyecekse bu Fatih dirilecektir."

Necip Fazıl Kısakürek

"Fatih, idealleriyle büyüklerden de büyüktü."

M. Fethullah Gülen

"Osmanlı'nın en önemli özelliklerinden biri şudur: Osmanlı, zamanının en ileri tekniklerini hiçbir taassuba kapılmadan almıştır. Çağa uyum çok önemli. Ve ben bunu bugün de görüyorum. Örneğin Moğolistan'da Türk liselerini gördüm. Moğol çocukları bize Türkçe istiklal Marşı'nı okudular, gözlerimiz yaşardı. Bu okulları kuranlar, hocalık yapanlar oralara nasıl gidiyorlar? işte bu, Osmanlı'nın kuruluşunda da gördüğümüz dinamizmin, yayılma, ilerleme azminin bir ifadesi. Gönül ister ki, devlet yöneticileri de aynı dinamizme ayak uydursunlar.

Fatih devrinde gördüğümüz o irade, o ruhtur. Ve sadece fetih, savaş

anlamında değil, ondan çok daha önce dinî, ekonomik, siyasî sebeplerle dünyanın dört bir yanına gidip yerleşiliyor... Yani Türkler dünyaya tekrar yayılıyorlar. Osmanlı, denizler üzerindeki hakimiyetini kaybettikten sonra bir içe kapanma yaşadı, şimdi ise yeniden dışa açılıyor..."

Halil İnalcık

Sunuş

Bu kitap bir arzudan doğdu. Her neslin kendi tarihini yeniden yazması arzusundan.

Birikimimiz farklı, yaşadığımız çağın verileri farklı, kafa yapılarımız epeyce değişmiş, "bilgi çağı trenini kaçırmamak" deyip duruyoruz ama tarihimizi bir türlü harp darp ekseninden kurtaramıyoruz. Yine ders kitaplarımızda savaşlar ve hükümdarlar anlatılıyor; henüz hanedanların yarım yamalak anlatısı olmaktan çıkmış değil tarihlerimiz. Kan, kılıç, barut takıntımız devam ediyor...

Oysa bunları bile anlatsak onların arkasında ışıldayan beyinlerin ve ruhların korlaştan öykülerini yazmamız lazım gelmez mi? Mesela bir savaş, müthiş bir tasarım kabiliyetini gerektirir. Bilgisayarında tasarım yapan insanların Mohaç meydanında sergilenen muhteşem tasarımın anlatısını soluksuz okuyacağı kitapları ne zaman yazacağız?

Öte yandan ne yazık ki, tarihlerimizin en yalan yanlış ve eksik kısmını, medeniyet tarihimiz oluşturuyor. 600 yıl yaşayan bir medeniyet, bir çingene kolonisi bile olsa zengin bir kültür üretmeli değil miydi? Peki nerede bu zenginlik? Topkapı Sarayı'm gezenlerin kaçta kaç üç ana kapıda temsil edilen medeniyet sergisinin farkındadır? Sarayın asıl gül bahçesi olan Gülhane bugünkü parkın olduğu

verde değildi; şimdi demiryolu binalarının olduğu kısımda, Sarayburnu'na doğru uzanırdı. Sarayın gül bahçesi, yani amatör bir bahçıvan olan Fatih'in güllerini derdiği, aşıladığı, çapaladığı bir bahçesi olduğu neden anlatılmaz bize? Hele yakınlarla kadar orada bulunan hayvanat bahçesinin, aslında sarayın bir parçası olan Arslanhane ve Kuş-hane'nin döküntüleri olduğu neden anlatılmamıştır?

Ufukların Sultanı: Fatih Sultan Mehmed, Necip Fa-zıl'm deyişiyile, tarihimizi örümceklerin değil, şimşeklerin çevirdiği bir zaman dilimine ve o zamanın damarlarına kan pompalamış 'havada donan şimşek'ine yöneltilmiş bir el feneri. Bu, semada donmuş şimşegin bazı bölgelerine fersiz de olsa bir ışık düşürebilmek, en büyük gayesini oluşturuyor. Bütünü kuşatmak gibi bir iddiası yok. Ancak bütüne dair bir fikir hamallığı, bir kazı çalışması, bir sondaj gayretli denilebilir ona.

Kitapta ilme ve ilim adamlarına verdiği değerden İstanbul'u yalnız fethedilecek bir 'arazi' olarak değil, aynı zamanda bir idealin, asırlardır peşinde koşulan Medine-i Fâzıla'nın gerçekleştirileceği bir medeniyet projesi, insanlığa bir armağan olarak değerlendirmesine kadar pek çok cephesiyle Sultan Fatih'i yansıtmaya ve yorumlamaya çalıştım.

İçinden kayıklar geçiyor bu kitabın, ilim adamlarıyla dolu.

Coğrafyaları bir gerdanlık gibi birbirine rapteden altın halkaları tespit ediyor. Harita tutkusuyla iç dünya teknolojisini bir araya getiren engin bir dünyaya kapı açıyor. Yazar için Fatih'in ve fethinin maddesi kadar, belki de daha fazla, ifade ettiği mana önemli.

Ne arıyordu bu Sultan Bizans İmparatoru'nun efsanevî kütüphanesinde?

Ya Delfi mabedinin kâhini Plutark'm

10 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed kitabım neden istinsah ettirmişti? Yaptırdığı onlarca Füsûsu'l-Hihem şerhlerindeki hikmetler, içindeki hangi boşluğa deva olacaktı?

Bunları yeterince bilmiyoruz. Bildiğimiz şey, onun içinde bir korun yanmakta olduğu.

Bu kitap, okurunu o kor'a bir adım olsun yaklaştıra-bilirse vazifesini büyük ölçüde yapmış sayacaktır.

Ufukların Sultanı'ndan damlalar düşerken sayfalara, yazarı çekiliyor aradan. Sözü, sözün sultanlarından birine bırakıyor. Abdülhak Hâmid, modern edebiyatımızda Fatih hakkında yazılmış en güzel şiirde onun asıl yapmak istediğini şöyle özetliyordu (enam, halk demektir): Tevhid idi merâmm İslâm ile enamı, Birleşti ol uğurda ilminle iktidarın.

Mustafa Armağan 1 Mayıs 2006 Çengelköy

Acem diyarından tam neresinin kast olunduğunu bilmiyoruz. Belki Herat, belki Şiraz. ikinci Ali'nin memleketi ise belli: Semerkand'da doğduğunu söylüyor tarihler. Adları aynı ama soy adları farklı: Birincisine Ali Tûsî diyorlar, ikincisine Ali Kuşçî (Kuşçu).

Ali Tûsî, İran'da okuduktan sonra II. Murad devrinde kalkıp Anadolu'ya gelen ve bu topraklarda bilim ve felsefe geleneğinin kökleşmesi için çalışan bir "bediüzza-raan". Fatih'in istanbul'u açıp gülzar yapmasını beklemiş, Pantokrator (Zeyrek) Kilisesi'nin odalarında istanbul'un bilim yuvalarından birini kurmuş. Bir köy verilmiş malikâne olarak kendisine. (Fatih çağının meşhur âlimlerine birer köy "üleştirilmiş", Hoca Sadeddin Efen-di'ye bakılırsa.) Rivayete göre Fatih, gözü gibi ihtimam gösterdiği medreselere haber vermeden baskınlar yaparmış. Günün birinde Ali Tûsî'nin medresesine gelmiş sıra. Kendisi de âlim bir zat olan Sadrazamı Mahmud Paşa'yla gitmişler, derse girmişler. Tûsî, Cürçânî'nin şerhinden girmiş derse; ilim cevherlerini birer birer asmış öğrencilerin kulağına. Fatih'in kendisi de konuya vakıf olduğundan pek beğenmiş anlatmasını ve hü'atler giydirmiş, hediyeler takdim etmiş bu değerli hocaya.

ufukların sultanı 13

İç dünyası bir deniz gibi dalgalı olan Fatih'te bir tutkudur başlamış. Şu küllenmiş Gazalî-İbn Rüşd tartışması Kurtuba'da derin dondurucuya konulmuştu. Onu canlandıracak kimler var diye bakınmış

etrafına. Herkes aynı kanaatteymiş: Biri Hocazade'dir adayların, öbürü Ali Tûsî. Her ikisine de görevleri bildirilmiş: Gazali ile İbn Rüşd'ün Tehâ/üt'lerini karşılaştırıp tenkid edeceklerdir. Derler ki, Hocazade 4 ayda bitirmiştir eserini, Tûsî ise 6 ayda. Sultan Fatih'e sunulmuş eserler. O da yine bilginlerden kurulu jüri üyelerine göndermiş ve sonuçları beklemiş merakla. Bakalım hangisi daha çok beğenilecek?

Gelen cevaplardan öyle anlaşılıyordu ki, Hocaza-de'ninki göğüslemişti ipi. Ancak Fatih'tir bu, ilim adamlarının gönlü yufka olur, çabuk incinirler diye, kazanana vaad ettiği ödülü, ikisi de kazanmış gibi değerlendiren her ikisine de 10'ar bin akçe ödeme yaptırdı. Ancak burun farkıyla da olsa Hocazade'ninki beğenilmişti ya, bunu da fark ettirmek yakışırdı şânma. Böylece onun ödülüne gayet değerli bir katır ilave edildi (katır deyip geçmeyin, şimdinin Mercedes'idir). Bu ilavenin Tûsî'nin Osmanlı'daki macerasını bitireceğini bilse Fatih herhalde çaresini bulurdu ama ok yaydan çıkmış, Tûsî'nin gönlü kırılmıştır bir kere. Şöhretini de, asistan ve talebelerini de, büyük müjdeye nail olmuş kutlu beldeyi de bırakıp Tebriz'e gitmiştir.

İşe bakın ki, tam bu sırada Tebriz'den bir başka bilgin, öbür Ali'miz, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'dan izin istemiş, İstanbul'un yoluna revan olmaktaydı. İki Ali Tebriz yakınlarında karşılaştılar. Tanıldılar birbirlerini. Sordu Tûsî: "Yolculuk nereye?" Kuşçu cevapladı: "İstanbul'a." Tûsî bunu duyunca bir Fatih'i düşündü, bir de çevresini. "İşin zor" diyecekti, demedi. Bunun yerine, "Orada Hocazade nam bir âlim zat var, senin 'biliyorum'

dediğin şey, onun indinde cehaletin ta kendisidir" tavsiyesinde bulunmayı tercih etti adaşına. Vedalaşıp ayrıldılar...

ufukların sultanı / fatih sultan mehmed

Biri Osmanlı ülkesine doğru giderken, öbürü oradan geliyordu. Biri Semerkand'a küsmüştü, öbürü İstanbul'a. Ali Kuşçu, Uluğ Bey'in yerini dolduracak bir bilge-kralı mumla arıyordu. Ali Tûsî ise ayrıldığı zamanki ilim ortamını tekrar bulabileceğini zannediyordu Maverâünnehir'de. Oysa köprülerin altından nice sular akmıştı. Ma-verâünnehir kan kaybediyor, İstanbul'a pompalıyordu kanını. İşte az önce Ali Kuşçu da uçmuştu yuvasından.

Ali Kuşçu gidiyor, Ali Tûsî vatanına dönüyordu. Tûsî aradığı bilimsel ortamı bulamadı Tebriz'de. İstanbul, açıkça zehirlemişti kendisini.

Kendisine gelen, geri dönse bile içinde bir nur heykeli gibi götürüyordu bu şehri gittiği yerlere.

Tûsî, Anadolu'ya gitmeden önce tanımış olduğu bir Şeyhe rastladı Tebriz'de. Şeyh ona mükellef bir ziyafet çekti dere kenarında. Sohbet ettiler. Şeyh bir ara müsaade istedi, ayrıldı yanından. Tûsî yalnız kalınca murakabeye daldı. Şeyh gelip de uyandırmasa kimbilir nerelere dalacaktı daha. Ne düşünmekte olduğunu sordu Tûsî'ye. "Rum diyarında" dedi Tûsî, "nice iltifatlar gördüm, nice makamlar ve mevkiler ihsan edildi, ve dahi nice altınlar döküldü avuçlarıma.

Tadlarını unutamamıştım. Bir an hatırımdan çıkmazlardı. Onlardan ayrılmış olmam, içimde her dem elem çiçekleri açtırıyordu, işte biraz önce içime yöneldim ve silip attım onları hafızamın levhasından."

Derler ki, Ali'lerin Tûsî olanı, bundan sonraki ömrünü Nakşibendî tarikatından Şeyh Ubeydullah'm hizmetine adamıştır. Onun elinin suyuyla özünü temizlemiştir, iç dünyasını tamir etmeye çalışmıştır.

Ali Kuşçu'ya gelirsek, onu Üsküdar'da karşılayanların başında, öbür Ali'nin gitmesine sebep olan Hocaşade vardır, ilk karşılaşmalarında bir fikir çatışması yaşanmış-

ufukların sultanı 1 5

tır aralarında ya, sonradan verimli bir işbirliği imkânı doğmuş, hatta akraba olmuşlardır. Ali Kuşçu İstanbul'da yaşadığı yıllarda bu ilme ve ulemeye düşkün padişahla beraber Osmanlı bilim geleneğinin temellerini atmak için gece gündüz uğraştı, didindi. Fatih'in İstanbul projesini şekillendirmesine yardımcı oldu. Eserlerini Fatih için kaleme aldı. Ve günün birinde Eyüp Sultan hazretlerine hemdem oldu.

Giden ve gelen Ali'ler bize, Fatih'in İstanbul projesi dediğim ve bir medeniyet hamlesi olarak nitelediğim oluşuma dair bir ipucu uzatmış

olmalıdır. Orta Asya'yı —Se-merkand'ı, Buhara'sı, Meraga'sı ve daha yakındaki Tebriz'iyle- Anadolu'ya, bir başka deyişle, diyar-ı Rum'a taşıyan bu cins adamlar, bir mıkna-tısa tutulmuş gibi çekiliyorlardı

'çağın kutbu' tarafından.

Yalnız onlar mı? Kahire'den Musannifek adlı bilgin de, İtalya'dan Venedikli madalya ustası Constanzo de Ferrara da aynı cazibe kuvvetine kapılıp gelenlerdendi. Ressam Gentile Bellini, kendisinin başladığı fakat kardeşi Giovanni'nin tamamlayabildiği "İskenderiye"

tablosunda, Fatih'in hediye ettiği değerli kolyeyi bizzat kendi boynunda resmedecek kadar gurur duymuştu onun yakın ilgisinden ve hatırasını yalnız tarihteki en meşhur resimlerden olan tablosuyla değil, bir de böyle ebedileştirmek istemişti.

Osmanlı ile Avrupa savaşırken, savaşa inat, kültürel ilişkileri yoğunlaşıyordu. Doğu ve Batı arasındaki kopukluğun yalnız zihnimizde var olduğunu gösteren en çarpıcı misallerden birisi, İtalyan de Ferrara ile İranlı minya-trc Behzad'm, aynı figürü nazire olarak peş peşe resmetmiş olmalarıydı. Meydan okuyorlardı birbirlerine. De Ferrara, istanbul'da bir ktibin yazı yazarken resmini çizmişti.

Behzad ise ona, aynı ktibini minyatrcye eviren 1 6 | ufuktarın sultanı / fatih sultan mehmed bir resimle cevap verdi. Her iki resme bakınca hangisinin Doğulu, hangisinin Batılı bir ürün olduğunu kesinlikle ayırd edemezsiniz, iki dünya bu iki resimde i içe geçmiştir adeta.

Fatih böylesine yaman çelişkileri olan bir çağda yaşıyordu işte. En kıyıcı savaşlar ile en nazenin kültürel ürünler aynı çağın tenceresinde fokurduyordu. Geleceğin kara gözlü zalimi Drakula ile aynı odada ders gören de kendisiydi, centilmen ressam Bellini'ye o ölümsüz pozu veren de...

Ancak burada tıkanıp kalmamalı bu hikâye. Çünkü Fatih'i mareşallik ile bilim-sanat hamiliği arasına sıkıştıran mantık da dar gelir onun ufuklarına. O bütün bunları sırf AB'ye hoş grneyim diye değil, hatta sırf sanat ve bilim tutkusunu tatmin etmek için de değil, bir st gayeye ulaşmak için istiyordu. Daha doğrusu, o gaye ve ideal, yani kendisini "Fatih" yapan şeydi onu böylesine geniş davranmaya iten. Gösteriş değil, tarihin içinde kaynayan bir fikrin tecessmyd. Nasıl biz Osmanlı'da hoşgörüyü sanki bir tenezzül buyurmak gibi anlarken hataya düşüyor ve onun aslında Müslüman olmanın bir gereği olduğu gerçeğini ıskalıyorsak, burada da Fatih'i Osmanlı padişahları içinde bir istisna, her nasılsa orada ortaya çıkmış bir "hd-i nbit" kılığına sokmaya çalışıyoruz ki, bu aslında Fatih'i yceltmez, tersine belki küçültür, gelenek-sizleştirir ve sonunda imha eder.

Ben aksine inanıyorum. Yani Fatih Sultan Mehmed, Avrupai açılımlarına rağmen kendisini islam geleneği içerisinde görüyor ve orada konumlandırıyordu, istisna değildi; hele kimseye hoş görünmek ve

'kravatını düzeltmek' gibi bir derdi yoktu. Karadeniz'i fetih projesini adım adım gerçekleştirirken de aynı Fatih ruhuyla hareket ediyordu, Gennadios'a Türkçe Hıristiyan itikadnmesini yazdırırken ufukların sultanı I 1 7

de,1 kendi idaresinde bulunmadığı halde Kudüs Patriği'yle görüşürken de,2 Fransiskenlere nl 'hoşgörü fermanı'nı verirken de aynı kişiydi. Ama Otranto'ya sefer düzenleyip Kostantiniyye'den sonra Ebedî Roma'yı fethetmek için plan üstüne plan yapan da ondan başkası değildi.

Onun bu tavrının içinden, Julian Raby'nin dediği gibi "paradoksların sultanı" diyerek çıkabilir miyiz? Hiç sanmıyorum. Bu bir tür ana meseleden kaçış olurdu bence. Paradoks, bizim için vardır, onun için değil. Tıpkı güneş tutulmasının güneşi ilgilendirmemesi, tamamen bizim bir meselemiz oluşu gibi.

Velhasıl çözmemiz gereken bir muamma karşısındayız. Bosna'nın fethinden önce, Mayıs 1463'de tebdil-i kıyafet ederek derviş

kılığında Milodraze'ye gidip Fransis-ken rahibi Fra Angel Zuizdovic'le görüştüğü söylenen Fatih'in portresi, bence her şeyi açıklıyor. Bu görüşmeden, bildiğimiz meşhur ahidname çıkmıştır. Hani şu, "Hiç kimse ne Hristiyanlara, ne de kiliselerine dokunmayacak, kaçanlara özgürlük ve güvenlikleri verilecek, geri dönebilecekler ve manastırlarında, hâkimiyetim altındaki topraklarda yaşayabilecekler"

diyen ve bugün Fonit-sa'daki manastırda saklanan her santimetrekaresi altın değerindeki ferman...3

Fatih'in gayesi, insanlığın yüzünü Doğu'ya veya Ba-tı'ya çevirmek değildi. Önemli olan, insanlığın yüzünü yerlerin ve göklerin yüce yaratıcısına çevirmektir. Onun görevi, toprağı gübrelemek, çapalamak ve aşılacak, velhasıl zemini hazırlamaktır. Ama bunun için de uygun bir toprağın olması gerekiyordu ve fetih işte tam da bunu sağlıyordu.

Görünüştaki paradoks da buradan kaynaklanıyordu aslında. O, beşerî paradoksu aşayım derken, ilahi paradoksa yakalanıyor, bundan kurtulmak için de tacı tahtı

1 8 I ufukların sultanı / fatih sultan mehmed terk edip paradoksun çözüleceği kara deliğe doğru kaçmak istiyordu; yani Akşemseddin'in bahçesine. Ne var ki, kaçamayacağı ve devredemeyeceği görev onu orada da yakalayacaktı. Fatih olmanın azabım, Şeyhinden red cevabı alınca bir kere daha tattı. El mecbur, dönecekti paradokslarının kucağına.

Ta Herat'tan Molla Cami'yi ölmeden önce görmek istemesi ve daveti, bunun için miydi dersiniz? Veya Hindistan'dan Hâce-i Cihan Ebulfazl'ı lütf u ihsanına gark etmesi,4 boşuna mıydı?

Kendisi bu derin paradoksu ufuklarımıza şu formülle asıyordu: Bir şaha kul oldum ki, cihan ana gedâdur Bir mâha tutuldum ki, yüzü şems-i duhâdır.

1 T. Halasi-Kuhn, "Gennadios' Turkish confession of faith", Archivum Ottomanicum, 12, 1987-1992, s. 5-41.

2 Ralph S. Hattox, "Mehmed the Conqueror, the Patriarch of Jerusalem, and Mamluk authority", Studia Islamica, No. 90, 2000, s.

105 vd.

3 Rusmir Mahmutcehajic, Benim Güzel Bosnam: Gelenek ve Birlikte Yaşam, Çeviren: Zeynep Özbek, İstanbul 2004, Gelenek Yayıncılık, s. 124 ve 127.

4 Abdurrahman Şeref, Osmanlı Devleti Tarihi, Hazırlayan: Musa Duman, İstanbul 2005, Gökkuşbu Yayınları, s. 126, dipnot 61.

ufukların sultanı 11 9

I

EJDERHA RÜYASI

FATİH SULTAN MEHMED

Ressam: Gentile Bellini (National Gallery, Londra) Bir şehzade doğuyor, adı Mehmed'dir

Hüner bir şehri bünyâd eylemekdür Re'âyâ kalbin âbâd eylemekdür.1

Fatih Sultan Mehmed

Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti Bursa'ya kadar gidip de Ahmet Hamdi Tanpınar'm, "sabrın acı meyvası" sözüyle zihnimize kazıdığı Muradiye Külliyesi civarında asırlardır nöbet tutan göğemerdiven dayamış

çınar ailesinin, yapraklarıyla söylediği ezel türküsüne kulak vermemek mümkün müdür? Ya, birer sükût heykeli yahut zamanın mermer teni gibi orada sizi bekleyen türbeler arasında köşe kapmaca oynarken, aniden bir tarih adasından öbürüne yuvarlanmayan avare ziyaretçiye ne demeli?

'Şu Cem Sultan'm kanından boyanmış al al çiniler, şu Kanuni'nin Mâhıdevran Sultan'dan olma oğlu Mustafa'nın yaşlı sandukası, şu Sultan Murad-ı Sâni'nin, me-zarındaki toprak yağmurlarda ıslansın diye kubbesinin üstünü açık bıraktırdığı türbesi, şu içerisinde uyuyanların kimler olduğunu harflerin yazmadığı Cariyeler Türbesi, şu...'

ejderha rüyası 2 3

Gelip durursunuz zamanın demir kapısının önünde. Susar çınarların yaprakları. Diller kesilir, kanar. Mermerin damarları kabarır, şişer...

Rehberiniz işinin ehli değilse şayet, herhangi bir padişah anasının türbesi diye savuşacaktır kapısının önünden. Lakin siz siz olun, aldanmayın. Üzerinde "Hatuni-ye Kümbeti" yazılı bu harap yapının kapısındaki paslı kilidi de fazlaca büyötmeyin gözünüzde.

Bakımsızdır, evet; toz toprak içerisinde, doğru. Ben bile şunca yıllık Bursa macerama rağmen ya bir ya da iki sefer açık bulmuşumdur kapısını. Hatta bir defasında kazma küreğe bile rastladığımı hatırlıyorum sandukaların yanı başında! Bir başka seferinde de dizi dizi saksılara rastladım. Artık menekşe mi istersiniz, gül mü, reyhan mı?

Aslında camdan vuran loş ışığın göbeklendirdiği sandukalardan birinin altında, istikbalin kara gözlü cihangirini doğuran bir annenin yatmakta olduğunu bilmeniz ziyafet olarak yeter de artar hafızanıza.

Dünya tarihinin gidişatını değiştiren bir 'ebedî çocuk'u, Fatih Sultan Mehmed'i doğuran kadının bir adım ötesindesinizdir burada.

Nokta.

Fatih'in annesinin bu mütevazi türbede yatmakta olduğu, kapısının üzerine asılan Hicri 853 (Miladi 1449) tarihli Arapça kitabesinden duyurulur. Ancak bu türbede yatan 'anne'nin kimliğini, yani ismini

ve cismini kitabeden kesin olarak tespit etmek mümkün olamamaktadır.

24 | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Vaktiyle Fransız Kraliyet ailesi olsun, İstanbul'daki Fransa büyükelçileri olsun, Topkapı Sarayı'na işleri düştüğünde, Fatih'in annesinin aslında bir 'Fransız prensesi' olduğu, hatta Sultan İkinci Murad'la nikahlanan bu kızın, ölene kadar Hıristiyan kaldığı, dahası Galata'da bulunan türbesinde sırf bu sebeple Kur'an okutulmadığı söylentisini dillerine dolamışlardır. Kaynaklar, bazı Osmanlı ricalini buna inandırmayı başardıklarını da söylemektedir bize.

Oysa külyutmaz tarihçimiz İbrahim Peçevî Efendi, bir cerrah titizliğiyle bu söylentiye tahkik etmiş ve aslı faslı olmadığını daha o yıllarda ortaya çıkarmıştır.

Peçevî, Fatih'in annesini arıyor

Bu fakir kulunuz, Hafız Paşa'nın vezirliği zamanında bir gün Arz Odası'nda oturuyordum. Fransa elçisi oraya geldi. Sadrazam dışarıya çıkınca bir saat kadar elçi ile baş başa bu konu üzerinde konuştuk.

Bununla çok övündü ve dedi ki:

"Fatih Sultan Mehmed'den sonra gelen padişahlar Fransa kralının akrabalarıdır; topraklarımız öteden beri Osmanlı topraklarına bitişik olduğu halde tarafımızdan hiçbir zaman kalelerine ve beylerine dostluktan başka bir davranışta bulunulmadı, işte krallarımız hısmılık haklarına böyle saygı duyar; o temiz talihli kız Müslüman olmadı, bugün de türbesi kapalı ve kilitlidir; çoğu kez Ga-lata'dan geçerken cami harimine uğrar ve türbesine bakarız."

---->

ejderha rüyası I 25

Fakat birkaç gün önce, Allah tarafından olacak, bir rastlantı sonucu olarak, sanki elçiye cevap hazırlamak istiyormuşuz gibi, bazı ahablarla bu konuyu görüşmüştük ve mesele bir açıklığa kavuşmuş

değildi. Sonra özel olarak bir gün gidip türbe bekçisinden sormuştum.

Bekçi, "Her gün sabah vakti, üzerinde birer hatim Kur'an okunur, ancak kapısı açık tutulmaz; sabah Kur'an okunduktan sonra kapısı kapanır" dedi.

Bunu elçiye anlattımsa da bir türlü kabul etmedi ve inadında ayak direyerek inancından şaşmadı.

Peçevî İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, cilt I, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1992, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 245.

Bu şayanın, Fransız sefirleri tarafından o devrin tartışmasız süper gücü olan Osmanlı Devleti'nin başındaki hanedanla hayalî de olsa bir kan bağı tesis etmek gayretkeşliği sonucu uydurulduğunu görmemek için hakikaten kör veya Fransız elçisi gibi 'inatçı' olmak lazım.

Lâkin bizde körlerin ve inatçıların sayısına kıran girdiği pek söylenemez.

Sık sık bu bayat pilavı ısıtıp gündeme sürerek, zımnın Fatih gibi Osmanlı tarihinin, yalnız Osmanlı tarihinin mi, dünya tarihinin de çapma erişilmesi güç şahsiyetlerinden birinin Türk anasının karnından doğamayacağı-nı, bir Osmanolu'nun olsa olsa bir yabancı kanın (bu bazen Sırp kanı olur, bazen da Fransız kanı) karışması sayesinde

"beyazlaşabileceğini" ve bu derece gelişmiş bir akla ve zekâyâ ve dahi dirayete ulaşabileceğini söylemek isterler. Dillerinin altındaki bakla, esasen budur.

26 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Oysa Muradiye Külliyesi'nin diline sır çekilmiş tanıklarından olan bu gösterişsiz türbe, Fatih'in annesinin Müslümanlığına bizzat en ikna edici delili teşkil eder. İkincisi, ya Isfendiyoğulları'nın (bir başka deyişle Can-daroğulları'nın) kızı Hatice Âlime yahut Halime Hatun'dur bu anne, ya da Bursa'daki bir mahkemenin kaydından öğrendiğimiz adla söylersek, Hümâ Hatun'dur. Bazı tarihçilerin ortaya koyduğu delillere bakılırsa, ikincisinin Fatih'in annesi olması, daha kuvvetle muhtemel görünüyor.²

Eğer türbe kitabesinde okunan tarih, türbenin inşa tarihini değil de, içerisinde yatan "merhume"nin ölüm tarihini gösteriyorsa bu, Fatih'in 17 yaşında öksüz kaldığı anlamına gelir. Türbeyi annesi için Mehmed Çelebi (Fatih) yaptırmıştır ama o sırada tahtta, babası II. Murad oturmaktadır. Nitekim babası da bu tarihten sadece 2 yıl sonra Hakk'ın rahmetine kavuşacak, genç şehzade Mehmed Çelebi, 19 yaşında hem öksüzlük, hem de yetimlikle imtihan olacaktır.

Böylece Fatih'in, şimdiki hesapla daha lisedeyken annesini, üniversite çağının başlarındayken de babasını kaybettiğini söyleyebiliriz. Bu çifte acının Fatih'in müstakbel psikolojisi üzerindeki sarsıcı ve bileyici etkisini tahmin etmek zor olmasa gerek. Ağabeylerinin de ölümlerine şahit olmuş genç bir insan için bu peş peşe gelen ölümler, dünyanın merkezinden koptuğu anlara tekabül etmiş olmalıdır. Şimdi onun yapması gereken iş, bu 'merkez'in nasıl yeniden kurulacağını kendisinden itibaren cümle âleme göstermek olacaktır.

Ancak ilginç olan bir başka nokta şudur ki, Fatih'in annesinin ölümü ile Dulkadiroğulları'nın kızı Sitti (veya ejderha rüyası ² ⁷

öbür adıyla Mükrimen) Hatun'la evlenmesi, aynı yıla, hatta aynı aya (Eylül ayma) denk gelmiştir. Vefatın mı, yoksa düğünün mü önce olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, yas geleneği sebebiyle evliliğinin daha önce gerçekleştiği tahmin edilebilir. Zira Hümâ Hatun'un, geli-niyle birlikte Edirne Sarayı'na gittiği biliniyor. Bu durumda Fatih evlendiğinde annesi sağdır.

Velhasıl, düğün sevincini ölüm acısına bulamayı o 1449 yılının Eylül ayında, güzün sarı ışığı Edirne'ye ulaşırken öğrenmiş olmalıdır genç Mehmed.³

Öte yandan, "sabrın acı meyvesi" Muradiye hanedan mezarlığı, Osmanlı ailesinin yeni üyelerine sürpriz davetiyeler çıkarmaya devam etmektedir...

1 Beytin anlamı yaklaşık olarak şöyledir: "Asıl hüner, bir şehir kurmak ve o şehirde yaşayan halkın kalbini imar etmektir." Fatih Vakfiyesi'nden {Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, Ankara 1938, Vakıflar

Umum Müdürlüğü Yayını) nakleden: Mehmet Şeker, "Fâtih Vakfiyesine göre XV. yüzyıl Osmanlı sosyal yapısı", Belleten, Sayı: 219, Ağustos 1993, s. 497.

2 fi | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Zira türbenin kapısı üzerindeki kitabede "merhume"nin vefat tarihi 1449 olarak gösterilirken, Âlime Hatun'un en azından Fatih'in nihai olarak tahta geçtiği 1451'de sağ olduğunu biliyoruz. Bu durumda türbede yatan 'anne' Hümâ Hatun olmalıdır. Daha geniş bilgi için bkz.

Mufasssal Osmanlı Tarihi, cilt: I, istanbul 1950, s. 387-388. İsmail Hami Da-nışmend, mahkeme sicillerindeki belgenin 31, 201 ve 370

sayılı defterlerin 35, 64 ve 40. sayfalarında olduğunu yazmaktadır.

Bkz. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt 1, İstanbul 1971, Türkiye Yayınevi, s. 202. Türbenin mimarî özellikleri için bkz. Hakkı Önkal, Osmanlı Hanedan Türbeleri, Ankara 1992, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 75-78. Türbeler hakkında kısa bir değerlendirme yazısı için bkz. Atanur Meriç, "Huzurun sükûnla bulunduğu yer: Muradiye Külliyesi", Kültür ve Sanat, Sayı: 35, Eylül 1997, s. 58-62.

"1600 yılından önce padişahların sancak valiliklerine gönderilen ve buluğa eren oğulları, kendi küçük haremelerini cariyelerden kurarlardı. Bu harem, genellikle kendileriyle beraber olan annelerinin etkin denetimleri altında olurdu. Bunlar oldukça parlak bir ittifak evliliği yaparlarsa, o zaman görülen lüzum üzerine tekrar merkeze çağrılırlardı. Bu işlem, 1449 yılında II. Mehmed'in Sitti Hatun'la evlenmesini müteakip Manisa'dan Edirne'ye getirilmesi ile yaşandı." A. D. Alderson, Osmanlı Hanedanının Yapısı, Çeviren: Şefaettin Severcan, İstanbul 1998, iz Yayıncılık, s. 154.

ejderha rüyası! 29

Cihangir uykusu

Her sanatın mükemmelliği,

onun bütün uyuşmazlıkları

buharlaştıran şiddetinden gelir.

John Keats

3 Şubat 1451 günü başkent Edirne'nin sokaklarında, işiteni gözyaşlarına boğan bir haber yayılmaktadır kulaktan kulağa. Habere göre, o sabah, Sultan 11. Murad kuşluk vaktinde vücuduna inme inerek, bir başka rivayete göre ise dimağ /ekinden ansızın vefat etmiştir.

Sadrazam Çandarlı Halil Paşa bu ani vefat haberi üzerine tedbiri ele almış ve derhal Manisa sancakbeyi şehzade Mehmed Çelebi'ye bir Tatar ulak vasıtasıyla mektup göndererek onu tahta çıkmak üzere başkent Edirne'ye davet etmiştir. Haberi alır almaz, doludizgin yola çıkan yeni padişah Edirne'ye varadursun, II. Murad'm ölüm haberinin başka kulaklarca işitilmemesi için sıkı tedbirler alındığını biliyoruz.

Manisa'dan yola çıkan 19 yaşındaki Mehmed Çelebi, 7 yıldır yaşadığı acı, acı olduğu kadar da yakıcı tecrübelerin fırınında pişerek gelmiştir bu defa tahtın önüne. Hem de onunla hesaplaşmak üzere... 30

ufukların sultanı / fatih sultan mehmed O 7 yıl ki, hem şahsının, hem de şimdi dümenini teslim aldığı devlet gemisinin yakın dönemde geçirdiği ateşten serencamlarla görünmez bir giyotinin keskin ısırıkları altında kemirmişti zamanı. O 7 yıl ki, geleceğin Devlet-i Aliyye'sini o devre kadar gördüğü en sarp yokuşlara sarmış, deyim yerindeyse, narin gövdesini belkemiğine kadar sızlatmıştır. Ve yine o 7 yıl ki, geleceğin "ufkuna erişilmez sultanı" kimliğiyle Avrasya'nın göbeğine yeni bir medeniyet vahası oyacak olan Fatih Sultan Mehmed'in, kelimenin tam anlamıyla, üzerinde beşik gibi sallandığı Sırat Köprüsü olmuştur.

işte istanbul'un fethi, onun bu Sırat Köprüsündeki son ve en riskli adımı olacak, öte yandan ergenlik sivilceleri içindeki bir devleti ve toplumu gömgök terlere bulayacaktır. Şehzade Mehmed Çelebi'nin, babasının vefatından ancak 15 gün sonra, yani 18 Şubat 1451'de Edirne'de üzerine oturduğu taht, bu yüzden biraz terlidir ve elbette dikensiz bir gül bahçesi olmaktan uzaktır.

Hem iç, hem de dış çalkantıların Osmanlı düzenini temelinden sarstığı 1440'larm başındaki "büyük buna-lım"m kederini her an derinden hissederek yaşamıştır Mehmed Çelebi. Düzmece Mustafa isyanı bunlardan sadece birisiydi. O yıllarda Macarlar ve Sırlar da güç birliği etmiş, Bizans tahtında gözü olan ve Bizans'ı Sırp imparatorluğu olarak diriltmeyi planlayan Stefan Duşan'ın ayak izlerini takip ederek bütün Balkanları istilaya girişmişlerdi. Peş peşe düşürdükleri Osmanlı şehirleri... Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleşme çabaları... Izladi Derbendi'ne kadar ilerleyen düşman kuvvetlerini son anda yetiştirerek durduran babasının güngörmüş ve muktedir kılıcı...

Nihayet Haçlı ordusu Varna'dadır ve Varna'nın ejderha rüyası I 3 1

başkent Edirne'ye olan mesafesinin sadece 150 kilometre olduğunu bilmek durumun vehametini yansıtmaya yeterlidir...1

Henüz çocuk denilecek bir yaşta bulunan padişah Mehmed (13 yaşının içindedir çünkü), istemeye istemeye, hatta bir miktar da küsüp darılarak, babasını ordunun başına çağırmıştır. "Hükümdar ben isem sana emrediyorum, ordunun başına geç", diye yazmıştır Mani-sa'daki babasına; devamında da, "yok eğer hükümdar sen isen, o zaman görevinin başına" sözlerini eklemiştir mektubuna. Dillendirilmesi kolay gibi görünen bu veciz sözlerin arkasında kimbilir kaç umutsuz gecenin gözyaşları yatmakta, kaç uykusuz edilen sabahın mahmur tülleri kımıldamaktadır, Allah bilir.

Çocuk da olsa bir padişah için düpedüz aczinin itirafı demek olan bu kırk katır mı, kırk satır mı cinsinden kararı, muhakkak ki içi kanayarak vermiş olmalıdır Mehmed Çelebi. Güçsüzlük ve acz ile padişahlığın, sultanlığın, liderliğin aynı kazanda kaynamayacağını da bilincindedir elbette. (Bazı tarihçiler, mesela son Osmanlı vakanüvisi Abdurrahman Şeref Bey, Fatih'i Çandarlı Halil Paşa'nın kandırarak tahtı babasına terk etmesini sağladığını ve Fatih'in bunu hiç unutmadığını söylerler. Fetih'ten sonraki intiharından bu olayın payı olduğu unutulmamalıdır.)

Ama işte şartlar... Ah, onları bir aşabilse...

Sadece yeni bir Haçlı ordusunun hücumu geçtiği haberlerini alması değildir babasını acilen göreve

çağırmasının sebebi. Zira Osmanlı padişahı içeride de derin bir çatlağın üzerinde güç bela ayakta durma uğraşındadır. Rumeli ile Anadolu, coğrafi olduğu kadar ideolojik ve siyasî açılardan da iki ayrı başı çekmektedir. Ufuklar, bu iki rakip partinin elinde sünen bir kösele gibi kâh batıya, kâh doğuya doğru koparcasına çekiştirilmektedir. "Rumeli partisi"nin başım Zağanos Paşa ile Şeyh Akşemseddin, "Anadolu partisi"nin başını ise Sadrazam Çandarlı Halil Paşa çekmektedir. Edirne'yi merkez edinmiş "Rumeli partisi", daha ziyade akın, daha ziyade gaza, daha ziyade toprak fethi peşindedir; kadim başkent Bursa'da saflarım sıkılaştırmış

bulunan "Anadolu partisi" ise ayağım sakınarak yürümek yanlısıdır; daha ihtiyatlı, daha kontrollü ve daha muhafazakâr bir siyaset gütmekte, ilerideki 'büyük hedefe fazla acele etmeden, biraz daha pekişmiş ve garantili adımlarla varılacağına inanmaktadır.

Anlayacağınız, Anadolu ve Rumeli'de toplanan kuvvetler, müstakbel Cihan Devleti'nin seyisi olmak için rekabet halindedir. Siyasî iktidarın merkezi, 1402'deki Ankara bozgununun, daha doğrusu

"kasırga"sının ardından dağılmış, eski güçler, Anadolu beylikleri hortlamıştır. Bundan sonra yarış, hatalı çıkış yapılan koşular gibi yeniden başlamış ve Osmanlıları, beylikler arasında yaşama ve yaşatma kudretini gösteren yegâne devlet kurucu güç olduğunu bir kere daha ispat etmişti.

Ancak bu dönemden, yeni bir ayrışmanın tohumları miras kalmıştı Osmanlı toprağına. İktidarın kendini toparlamasında hayati bir rol oynamış bulunan ve Timur'un darbesinden büyük ölçüde yarasız beresiz olarak kurtulan Rumeli kuvvetleri, doğal olarak merkezde ağırlığını hissettirmektedir ama Anadolu merkezli ikinci iktidar ayağı da kaynağı temsil ediyordu. Sadece Rumeli'ye dayanarak, kaynaktan koparak uzun vadede başarılı ol-32|ufukUru'nun sultanı / fatih sultan mehmed ejderha rüyası | 33

mak mümkün değildi. Hem akarsuyun kaynağını, hem de suyun akacağı son noktayı aynı perspektife sığdırmanın mücadelesini veriyordu padişah.

Bu yüzden saltanat, her iki gücün ince ayar dengesinde yatıyordu.

Yani "Sultanlık", mevcut iki gücü de birleştirecek ve barıştıracak bir "kahhâr" kuvvet olarak bizzat kendisini fethetmek zorundadır. Ama bunun için de sultanlığın önünü alabildiğine açacak ve iktidarı yeniden tek elde toplamasına imkân tanıyacak tartışılmaz ve erişilmez bir "başarı" ortaya konulmalıdır. Bu başarı gerçekleşmeden iktidar çekirdeğinin yeniden teşekkülü ve hızla büyüyen bünyeyi 'modernize'

etmesi mümkün olamayacaktır.

Şahinler ile güvercinlerin presinde genç bir prens Kulaklarında nal sesleri ve çığlıklar, dudaklarında bozgunların buruk tadı.

Cemil Meriç

1 Bu sarsıcı olaylar zincirinin bir anlatımı için bkz. Feridun M.

Emecen, İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri, İstanbul 2003, Kitabevi, s. 4-11.

34 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Tıpkı babası II. Murad gibi, savaş yanlısı Şahinler ile barış ve ihtiyat taraftarı Güvercinler, bir başka deyişle Anadolu merkezli beyler ile Rumeli merkezli akıncı gaziler arasındaki asal gerilim ipinin üzerinde padişah olmuştur Mehmed Çelebi de. Onun da gün geçtikçe açılan uçurumun üzerinde ayakta kalmak için zorlu ve zorunlu bir "denge politikası" yürütmesi gerekiyordu. Tecrübeli Sadrazam Çandarh Halil Paşa'dan tabii ki şimdilik vazgeçemezdi, çünkü askerin üzerinde görünenden de fazla ağırlığı vardı. Ne var ki, genç Mehmed'in gönlü ve fikri, yandaşlarının da, karşıtlarını da tahminlerinden ötelerde gezinmektedir; Çandarh ekibinin de, Zağanos partisinin de görüp görebileceğinin çok çok ötesinde...

Muttasıl ufkun ardını taramaktadır delici nazarları. Ufkun ardında, zirvedeki İstanbul'dan itibaren aşağıya doğru yeniden yapılandırılmış

piramit şeklinde bir imparatorluk modeli gülümsemektedir kendisine.

Babası

ejderha rüyası 3 5

II. Murad'm bu bölünmüş saltanattan neler çektiğini ve tahtı neden

"ale'l-fevr", yani birdenbire kendisine terk edip Manisa'ya uzlete çekildiğini gayet iyi bilmektedir. Onun ibretlik ömür sahnesinde iktidar çekişmelerinin, "kahnâr" bir kuvvet olması icap eden padişahı bile nasıl takatsiz ve çaresiz bırakabildiğini yüreği kanayarak seyretmiş ve tahttan çekilen babasını Manisa'ya yolcularken, içinden bu çetin handikabı nasıl aşacağının çetrefil hesaplarını yapmaya koyulmuştur bile.

O da ne? Bütün planları alt üst mü olmaktadır yoksa? "Başımızda bir çocukla mı Haçlılara karşı mücadele edeceğiz?" diye diklenenlerin, en başta Çandarlı Halil çevresinin yükselttiği itiraz seslerini bastırmak görüldüğü kadar da kolay olmamıştır. Babası -şimdilik- bir kez daha tahta çıkmalıdır; en azından içerideki ve dışarıdaki fitne bastırılınca kadar.

Bu yüzden 13 yaşındaki bu çocuk, kendisini bunaltan iktidar korundan uzaklaşıp ömrünün son günlerini, çekildiği köşesinde ibadetle geçirmek isteyen babasını Osmanlı tahtına içi yanarak yeniden çağırır; iktidarın nimetlerine doyamadan buğulu ve suskun gözlerle ufka astığı projelerini toplar, mukaddes bir emanetmişçesine kaldırır çekmecesine.

Derken babasının büyük bir mareşal olduğunu ispat ederek kazandığı kritik Varna Meydan Savaşı'nın ardından Çandarlı Halil Paşa partisi haklı çıkar; tabi-i tecrübeli paşa iktidara yeniden ağırlığını koyacaktır.¹ Eski padişah ve şimdi şehzade olan Mehmed Çelebi, tahta yeniden geçmek için babasının kararım beklemek zorundadır. Ne de olsa, inisiyatifi atasına terk etmiştir kendi elleriyle.

36 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed İşte iki yıl sonra taht yine altındadır. Artık on beşine basmıştır.

Lakin harekete geçmeye dahi fırsat bulamadan Balkanlardan bir başka Haçlı ordusunun yola revan

olduğu haberi, babasını tekrar iktidara el koymak zorunda bırakır. Bu defa düşmanı, büyükdedesi ve adaşı Murad-ı Hüdavendigâr'm (I. Murad'm) bir başka zafere imza attığı Kosova'da mağlup eden Sultan II. Mu-rad, 1451 Şubat'mda başkent Edirne'de son nefesini verirken, tahtını gencecik bir delikanlının erken olgunlaşmış ufkuna gönül rahatlığıyla emanet etmiş oluyordu.

Artık kalbi, umutları olayların örsünde ateş kesilen bir genç vardır tahtta. Dış düşman nedir, bilir. İktidar çatlağının zararlarını ezbere söyler. Parçalı bir iktidar yapısının çetinliklerinin bilincindedir; padişah olmanın da. Altında cereyan eden iktidar mücadelesinin acımasız oyunlarını ve oyulan zemini gözleriyle görmüştür kısacık ömründe. Bütün bunlardan öte, ufkun ardında titreşip duran 'Altın Elma'yı iştahla ısırarak arzusu, yaşadığı bütün üzüntüleri ve aksilikleri unutturmaktadır kendisine.

Atası Osman Gazi'nin rüyasındaki görklü çınar ağacının kökleri tutmuştur toprağı; lâkin gövdesi, ehil ve kudretli bir elin bakımına müştaktır. Artık tahtın, idaredeki partilerin birinin iktidar kabzasından diğerine savrulmasına son verilmelidir. "Sâhib-kırân-ı zaman". Bu baht ve tahtı birleştiren uğurlu unvan, tarihte Büyük iskender, Cengiz Han ve Timur gibi birkaç cihangire nasip olmuştur sadece. Niye kendisinin de destanı yazılmasın ki İskender gibi? Artık hkendernâmeler, yerini Fâtîhnâ-melere, Selimnâmelere, Süleymânnâmelere bırakmalı değil midir? Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarlığı neden bir Osmanoğlu'na da isabet etmesindi ki?

ejderha rüyası 3 7

Ama bunun için öncelikle hedefini ortaya koymalı ve bulundukları ufkun içinde dönüp duran zamane erlerinin başını, bu üstün hedefe doğru zorla da olsa çevirmeyi başarmalıdır. Yani önce çevresini bir hedefe yöneltmesi, inandırması ve harekete geçirmesi şarttır. Bu öyle can alıcı ve can verici bir hedef olmalıdır ki, hem etra-fındakilerin çatışan arzu ve taleplerini birleştirsın, hatta aşsın; hem de kendisini, hedefine vardığında, ufkun ardındaki ufka ulaşma gayesinde olağanüstü yetkiler ve sarsılmaz bir meşruiyet temeliyle donatsın.

Genç Mehmed Çelebi, bir Osmanlı sultanının şahinler ile güvercinler arasına sıkışıp kalmış aczini ancak bu büyük hedefi ele geçirirse aşabileceğinin bilincine varmıştır artık.

Emirlerin ve askerlerin güzeli

Kostantiniyye'nin bir gün elbette fethedileceği yolundaki kutlu müjde, Fatih'in kulak zarlarında kesintisiz uğuldamakta, dilinde Arapçasıyla birlikte dipsiz kuyular kazmaktadır: Le tūftehanne'l-Kostantiniyye. Ve le ni'me'l-emiru emî-runâ ve le ni'me'l-ceyşu zâlîke'l-ceyş.

(Kostantiniyye (İstanbul) muhakkak fethedilecektir. Onu fetheden kumandan ne güzel kumandandır ve onu fetheden ordu ne güzel ordudur.) 2

Dilinden düşürmediği bu kutlu müjdenin ağırlığını sırtlanarak geldiği kayıkla Üsküdar sahiline döner, bir de Peygamberinin muştusu ışığında oradan bakar Ayasof-ya'nın kafiyeli kubbesine. Bir başka sefer de Salacak sahillерinden olta atar ona; yine bakmaya doyamaz. Kızkulesi'ne çıkar, Bizanslı şuaranm "Şehirlerin ölümsüz kraliçesi" diye övdükleri kutlu şehrin Nisan bulutlarıyla 38 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed sarmaş dolaş haldeki doyumsuz günbatımlarına saatler boyu dalar, gider...

İstanbul'un paslı mavisiyle küllenen silüetinde sıratını, düşüş ve kalkışını, Ebâ Eyyüb el-Ensârî'nin kendisine açılmış mübarek kollarını görür. Yanından o hiç eksik etmediği dünya haritasını önüne açar ve başparmağını İstanbul'un üzerine koyarak kartal pençesini andıran elini pergel gibi hızla döndürür onun etrafında. Hayret!

Viyana'dan Tebriz'e, Özi'den Mekke'ye, Cebelitarık'tan Basra Körfezi'ne kadar bir büyük daire içerisinde yüzlerce şehir o Kızkulesi'ndeki akşam alacasında birer ikişer kandillerini yandırmakta, adeta kendisine uzaktan tebessüm aşk etmektedirler.

Bu büyülü hayalle birlikte elinde olmadan gergin yüz kaslarının gevşediğini fark eder. Haritasını tekrar rulo haline getirip aşağıya iner ve Zeytinburnu sahiline çıkar sandalıyla; zira sabaha kadar çalışacağı sarı renkli otağında nice işler kendisini beklemektedir.

Kayığın kürekleri karanlık suları bıçak gibi yararken, onun beyninde şimşekler çakmaya devam etmektedir. İki deniz ve üç kıtanın, Akdeniz ile Karadeniz'in, Asya, Avrupa ve Afrika'nın maddî ve manevî kasları, Bizans'ın yorgun ellerinde kötürümleşmiş olan "Belde-i Tayyibe"

üzerinde kenetlenecek, Doğu'nun da, Batı'nın da bîtap düşmüş kolları, bu kutlu şehrin seherinde düğümlenecek ve medeniyetin fersiz dizleri orada yeniden derman bulacaktır.

Karaya çıkarken derin bir "İnşâallâh" çeker içinden ve döner otağına.

Döner ve herkes derin bir uykuya dalarken, bir nöbetçilerin ateşi, bir de onun çadırında kandillerin gün ışıyana değin yandığı görülür.

ejderha rüyası 3 9

Doğu'nun da, Batı'nın da sultanıydı Fatih Haritalara bakmayı biliyor muyuz? Osmanlı Devleti'nin topraklarını İstanbul'u merkeze alarak yeniden kurgulayan bu harita, kendimize

'yakın' saydığımız çoğu Anadolu şehrinin, İstanbul'a, kendimize

'uzak' saydığımız Balkan ve Avrupa şehirlerinden daha uzak olduğunu gösteriyor. Buna göre mesela Sofya Konya'dan, Belgrad Adana'dan, Budapeşte Diyarbakır'dan ve nihayet Viyana Kars ve Van'dan daha yakındır İstanbul'a! (Kaynak: Rhoads Murphey, Ottoman Warfare, UCLA Press, 1999, s. xiv.)

1 Çandarlı Halil Paşa ile Fatih'in ilişkileri, çocukluk günlerine kadar uzanır. Nitekim Fatih mektebe başlarken, sırmalı Kur'an cüzünü boynuna takan, sonradan sadrazamı olacak Çandarlı Halil'den başkası değildir.

2 Ali Yardım, "Türk'ün şeref madalyası: Fetih hadisi", Kubbeal-tı Akademi Mecmuası, Sayı: 3, Temmuz 1979, s. 64.

40 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Kılıcın kârı [işi], iki cüzü birbirinden ayırmaktır; onu birleştirmek, marifetin

himmetine tevakkuf eder.

Namık Kemal

Cemil Meric'in o "grejuva" cümlelerinden birini konumuza uyarlayacak olursak, sorularımızı şu minval üzere yuvarlamalıyız yokuştan aşağıya doğru:

Oryantalizmin idraklerimize giydirdiği bu fersude "deli gömlekleri"ni daha ne zamana kadar altın birer kelepçe gibi taşımaya devam edeceğiz? Yok Doğu-Batı sentezi. Yok Batı'nın aklı varsa, Doğu'nun sezgisi var. Yok Batı felsefe yapar, biz şiir yazarız... Daha neler ve dahi neler!

Sanırsınız ki, "Batı" dediğimiz olgu, dünyamıza gökten nüzul etmiş

bir göktaşdır. "Terakki" başlıklı makalesinde Londra'da gördüğü insan kudretini aşan sanayi eserlerini bu soyut Batı'ya (Garb) mal eden Namık Kemal, geri kalmışlığımızı bir kere daha ilan etmenin memnuniyetiyle, bizim işimiz daha kolay, der, zira Avrupa bütün icatları yapmıştır zaten; bunları alıp bizdeki ahlakî düzenle birleştirdik mi, "iki asır içinde... biz de en mütemeddin [medenileşmiş] memleketlerden sayılacak bir hale" gelebiliriz.

ejderha rüyası 4 1

Velhasıl, sihirli formül bulunmuştur ama garip olan şudur ki, formülü oluşturan unsurlar yoktur ortada.

Maalesef kafalarımızda çok temele inen bir yarılma vücuda gelmiş

durumda. Şöyle düşünüyoruz ısrarla:

Biz yenilmiş, mahv u perişan olmuş bir medeniyetin çocuklarıyız.

Pıhtılaşmış, tortulaşmış ve taşlaşmışız. Oysa Batı, hep güçlüdür, dinamiktir ve değişkendir; ilerlemeyi, dinamizmi ve medeniyeti o temsil eder. Eğer biz de "onlar" gibi "ileri" ülkelerden biri olmak istiyorsak, bunu ancak Batı'nın bilim ve tekniğini manevî haznemize boşaltmakla başarabiliriz. Bir yerde kendimizi folklorik bir düzeye indirgeyerek "mâdûn" (geri kalmış) olmayı kabullenmek ve kamusal alanı Batı'nın silahlarına tamamen terk etmek demektir bu. Tabii su katılmamış bir safdillik demektir aynı zamanda.

Bir kere, hayal hanemiz haricinde ne Namık Kemal'in anlattığı gibi soyut ve olmuş bitmiş, tamamlanmış bir Batı var, ne de İngiliz aşısı almış Tagore'un veya romantik Edmondo de Amicis'nin anlattığı türden tüllere bürünmüş bir Doğu. Anlayacağınız, "hayalî" bir Doğu ile

"hayalî" bir Batı'nın sanal savaşı cereyan ediyor zihinlerimizde.

Doğrusu, bu iki kutuplu kâinat modeli, son derece nevzuhur ve sağır bir şekilde oryantalistçe önyargılarla yaralanmış durumdadır.

Şimdi sormak zamanıdır: Osmanlı Devleti, toplumu ve kültürü Doğulu muydu, yoksa Batılı mıydı?

Durun, hemen dik dik bakmayın öyle. "Tabii ki Doğuluydu" diyeceğinizi adım gibi biliyorum; "Batılı

olacak hali yok ya?"

Ama meseleye böylesine 'sorunsuz' ve 'düz' bakmak ne kadar isabetlidir acaba?

Bir kere coğrafi açıdan konuşuyorsak, Avrupa'da hiç de küçümsenmeyecek miktarlarda toprağa sahipti Osmanlı Devleti. Mesela Fatih, vefatında toplam 2 milyon 214 bin kilometrekare toprak bırakmıştı oğlu II.Baye-zid'e. Bunun 1 milyon 703 bin kilometrekaresi Avrupa'da, yalnızca 511 bin kilometrekaresi Asya'dadır.¹

Macaristan, Polonya, Ukrayna, Adriyatik kıyıları, hatta Rodos ve Girit adaları birer Osmanlı toprağı değil miydi? Yani kapladığı coğrafi alan bakımından Osmanlı Devleti, bugün büründüğü anlamıyla kusursuz bir Avrupa devletiydi.

Doğu'da batan Batı, Batı'da doğan Doğu

Biraz daha zorlaştırayım mı işinizi: Batı'yı Do-ğu'dan ayıran

'sınır' nereden geçmektedir sahi? Doğu Avrupa ülkeleri, mesela Romanya, Osmanlı devrinde Doğu'ya mı mensuptu, Batı'ya mı? Aynı şekilde Yunanistan'ı bile Doğu olarak gören 'Batılılar' yok muydu?

Peki Bursa'daki Hüdavendigâr Ca-mii'nin ön cephesi neden Venedik sarayları tarzında yapılmıştı dersiniz? Bursa'daki Venedik! Ama Venedik'te de bir Bursa, yani Osmanlı-Islam mimarisinden yansımalar görmüyor muyuz? San Marco meydanı dizaynının Şam'daki Emeviyye Camii'nin çevre düzeninden alındığını söyleyen mimarlık tarihçisi Deborah Howard boşuna mı bağıırıyordu iddialı kitabında?

Deborah Howard, *Yenice & The East: The Impact of the Islamic World on Venetian Architecture, 1100-1500*, New Haven & London: 2000, Yale University Press.

42 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed ejderha rüyası 43

Dönüp dolaşıp o inatçı soru takılıyor dilime: Do-ğu'yu Batı'dan ayıran sınırı -böyle bir sınır varsa tabii-tam olarak nereden geçireceğiz?

Alın bakalım bir çarpıcı örnek daha:

Roma İmparatoru Diokletyan, bundan 1700 yıl önce tahttan çekilir ve Adriyatik kıyılarındaki Split şehrinde kendisine ancak peri masallarında görülebilecek güzellik ve büyüklükte bir saray yaptırır (M.S. 305). Bu muhteşem sarayın etrafı, özellikle de denize bakan uzun cephesi sütunlarla çevrili yapısıyla öteden beri sanat tarihçilerinin dikkatini çeker. Ayrıca İmparator Diokletyan, bu sarayın içinde kendisine bir de türbe yaptırmıştır ki, etrafı yine sütunlarla çevrilidir.

Bilir misiniz, bu unutulmuş türbe formunu bin küsur yıl sonra kim ihya etmiştir? Bir Osmanlı ustası... Mimar Koca Sinan, Süleymaniye Camii'nin yanı başına kondurduğu Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesinde (1566) bu Akdeniz geleneğinin izlerini taşıyan kadim yapının şemasını, o zamanlar artık bir Osmanlı toprağı olan Split'ten (bugünkü adıyla Spalato) almıştır ama, Doğan Kuban'm deyişiyile, onu tamamen farklı bir kompozisyonla yeniden yoğurmuştur: "Oranları, pencerelerin düzeni, iç

aydınlatma ve bezeme, Roma yapılarının kütleli görünümünün tam tersi bir hafiflik etkisi"

uyandırmaktadır Sinan'ın eseri. Ve sonuç: Roma ile Osmanlı medeniyetleri arasındaki ustalık farkını yansıtır bu iki mimari eser: iki mezar anıtı arasındaki fark, ilk otomobillerle modern otomobiller arasındaki farkı anımsatır.²

Şimdi kendisinden 1261 yıl önceki bir Roma dönemi eserini, aradan geçen 13 koca asırdan sonra yeniden

44 ufukların sultanı / Fatih sultan mehmed yorumlamaya kalkan Osmanlı Devleti'nin Hassa Başmimarı Mimar Koca Sinan'ı Doğulu mu sayacağız yoksa Batılı mı? Onun "tayflar geçidi"

gibi engin imparatorluk sahnesinde geçit resmi yaptırdığı eserlerine böylesine kalın ve kaba bir teşhisi koyabilir miyiz? O zaman hangi geleneğe bağlayacağız Mimar Sinan'ı?

Peki ya Fatih Sultan Mehmed'e ne diyeceğiz? Doğulu bir hükümdar mıdır o, yoksa Batılı bir hükümdar mıdır?

Bir elinde Homeros'un üyada adlı destanını, öbür elinde Gazâlî'nin Tehâfütü'l-Felâsife adlı ateşli polemiğini okuyan bu yeni Fatih portresine gözlerimizi ve gönüllerimizi alıştırmanız gerekiyor artık.

Yunanca ve Latince öğrenmeye çalışan da, Arapça ve Farsça bilen de o.

Unutmayalım ki Nakkaş Sinan'm yaptığı ünlü portrede gördüğümüz "gül"

tutan Fatih, öbür elinde Müslümanların "Batlamyus" diyerek Müslümanlaştırdıkları bir başka Doğulu âlim-hükümdarın, Ptolemaios'un Geog-raphica'sını tutuyordu.

Ancak onun, salkımlarını yeryüzüne yaymış asma kütüğünü bu iki kutba hapsedmek, yine Oryantalizmin bizi içine sıkıştırmak için oyunlar düzenlediği kapana kısılmak olurdu. Oysa o, bunların dışında derin ve engin bir anlamı avlamaya koyulmuştu.

Aslında Fatih'in fikir galerisinde bir başka âlim-hü-kümdar portresi daha asılıdır. Timur'un torunlarından ünlü Semerkand Rasathanesi'nin kurucusu Uluğ Bey. Onun yanında yetişmiş ve sonradan onunla yollarını ayırmış bulunan Ali Kuşçu ve Kadızade-i Rumî -ki, Musa Paşa adıyla tanınırdı-, yani bu iki 'kültürel mekik' vasıtasıyla Moğol istilasından sonra Bağdat'tan Meraga'ya, oradan da Orta Asya'ya tırmanan bilimsel birikim, Cerrâ-

ejderha rüyası 45

hiyetü'l-Hânlyye adlı resimli tıp eseriyle tanınan Şerafet-tin Sabuncuoğlu'nun eserinde gördüğümüz üzere eski Türk ve Moğol gelenekleriyle Uzak Doğu (Çin) geleneklerinden kâğıda yapışan izler de İstanbul kavşağında hünerli ellerde ete kemiğe bürünmekteydi.

Diğer büyük düğüm, aynı yıllarda Herat'ta yaşayan bir başka sanatçı-

hükümdarın, Hüseyin Baykara'nın hü-nerbaz elinde örülüyor, devrin musikişinaslarından Şemseddin

Nahifî'nin Hüseyin Baykara meclislerinden öğrendiği Arapça ve Farsça güfteli besteler, Fatih'in Edirne'deki sarayının duvarlarında Semerkand çinilerine çarpmış gibi çınliyordu.3

Biliyoruz ki, Fatih'in harita merakı, İtalyan şehirlerinde matbaacılar ve editörlerin dillerine düşmüştü. Francesco Berlinghieri adlı Floransalı bilgin, Batlam-yus'un Geographica'sını matbaasında özene bezene bastırmış ve Sultan Fatih'e bir nüsha satabilmek için İstanbul'da çalmadığı kapı bırakmamıştı. Ne yazık ki, Berlinghieri, haritasını saraya satmayı başaramadan Fatih Sultan Mehmed Hakk'm rahmetine kavuşacaktı.

Uyanık ve acar bir tüccar olduğu anlaşılan Berlinghieri, bu defa haritayı, yanma bir mektup ekleyerek yeni padişah II. Bayezid'e pazarlamak için kollarını sıvadı. Gariptir, sonunda başardı da. Ona yazdığı özel mektupta kitabı babası Fatih için hazırladığını, ancak onun ani ölümü üzerine kendisine ithaf ettiğini açıkça yazmıştı. İşin ilginç yanı, ertesi yıl Roma'ya kaçan bahtsız ve tahtsız "Sultan" Cem de bu acar müteşebbisin pazarlama dehasına mağlup olacak ve onun bu defa kendisine ithaf etti-ği(!) Batlamyus haritası nüshalarından birisini satın alacaktır.4

46 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Batlamyus yeniden keşfediliyor

Batlamyus'un Geographica'sı, Roma İmparatorlu- ; ğu'nun en yüksek dönemindeki coğrafya bilgilerinin bir özetini kapsıyordu. Asya ve Afrika'nın yakın bölgelerinin doğru bir tasvirini vermesine rağmen, daha uzakta kalan bölgeler için güvenilir bir kaynaktı ama buna rağmen 1406 yılında Yunanca aslından Latinceye çevrilmesi üzerine Hristiyan Avrupa'da yeniden keşfedilmişti. Dolayısıyla içerdiği bilgiler eskimiş bile olsa Batlamyus'un "Coğrafya" kitabına sahip olmak, o zamanlar hatırı sayılır bir prestij getiriyor, hiçbir faydası olmasa bile elinde bulunduran kişiye, Roma'nın 'yol haritası' ve dünyayı algılayış tarzı hakkında belli bir fikir veriyordu.

David Arnold, Coğrafi Keşifler Tarihi (1400-1600), Çeviren: Osman Bahadır, İstanbul 2001, Yöneliş Yayınları, s. 13.

Peki bu Berlinghieri nam Floransalı âlim-editör, matbaasında bastığı haritaları satabilmek için neden Osmanlı padişahlarının veya şehzadelerinin kapısını aşındırıyor, ille de onların peşinde dolanıp duruyordu ki? Koca Avrupa'da başka bir müşterisi yok muydu?

Aslında cevabı gayet açık bu sorunun: O devirde Batlamyus'un geliştirilmiş dünya haritasının değerini, en iyi İstanbul'daki sultanlar takdir ediyor ve editörlerin istedikleri yüklü telif bedelini (atiyyeleri) yalnızca Osmanlı padişahları ödüyordardı da ondan!

ejderha rüyası 47

Peki bu örneklerde belirmeye başlayan harita meraklısı Fatih portresi, zihinlerimizdeki "Doğulu" hükümdar kategorisine ne kadar uymaktadır? Floransalı âlim ile İslam hükümdarı arasındaki ilişkiyi biraz daha geriye, Sicilya'daki Norman Kralı 11. Roger ile İdrisî arasındaki patron-âlim ilişkisine de taşıyabilirsiniz rahatlıkla.

1166 yılında vefat eden büyük İslam coğrafyacısı İdrisî, bu defa tersinden bir örnek ortaya koyarak, atlas meraklısı Kral II. Roger'e haritalar hazırlayıp karşılığında telif ücretini tahsil etmiyor muydu?

Kültür tarihine bu renkli ve hareketli perspektiften yaklaştığınızda sınırlar kendiliğinden kalkar aradan; Roma imparatoru Diokletyan'dan Kanuni'ye, Fatih'ten Floransalı âlim Berlinghieri'ye ve Norman Kralı II. Ro-ger'den Müslüman bir Arab'ın, İdrisî'nin büyüleyici yeteneğine kadar yayılır ufkunuzun sınırları.

Ve sonra sorarız, 'Neden bir Fatih çıkmıyor bugün aramızdan?' diye.

Kolay mıdır çıkması? O, karaların ve denizlerin Sultanı olarak görüyordu kendisini (Sultânü'l-berreyn ve'l-bahreyn) ve Gazâlî'yi de, Homeros'u da, gökyüzünü de, tarihte olan bitenleri de has bir tutkuyla merak ediyordu. Doğruyu söyleyelim: Kaçımız okuduk her ikisini de? Ya da birisini diye mi sorsam?

Onun fetihleri, ileriye ve geriye doğru yırtıyordu zamanın atlasım.

Belki de onu hakiki anlamda "fâtihimiz" olarak görmeye bizi zorlayan şey, asıl entelektüel uzaydaki fetihleridir.

Erişemediğimiz ufkun yanık haldeki tohumları parlamaktadır onun uzattığı altın elde çünkü. Söylemesi bizden olsun: Tutan yanar o eli, yanar tutmayan...

48|ufukların sultanı / fatih sultan mehmed 1 Yılmaz Öztuna, "Osmanlı İmparatorluğu," Türk Ansiklopedisi, cilt XXVI'dan ayrı basım, Ankara 1977, Milli Eğitim Bakanlığı, s. 94.

2 Doğan Kuban, İstanbul: Bir Kent Tarihi- Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul, Çeviri: Zeynep Rona, 2. baskı, İstanbul 2000, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 243.

3 Recep Uslu, ".. .Fatih dönemi müzisyenlerinden Şemseddin Nahifi ve bilinmeyen eseri", Journal of Turkish Studies, Vol. 24 / II, 2000, s. 281-296. ("Edirne Sarayı'nda icra edilen bu besteler arasında Fatih'in zevkle dinlediği Arapça ve Farsça güfteli besteler bu eserden öğrenilmektedir", s. 294).

4 Jerry Brotton, "Printing the world", Editörler: Marina Frans-ca-Spada and Nick Jardine, Books and the Sciences in History, Cambridge University Press, 2000, s. 45.

ejderha rüyası | 49

Gülün fethi

Eşrefoğlu al haberi, hahçe biziz, gül bizdedir Biz şâh-ı merdân kuluyuz, yetmiş iki dil bizdedir. Temeşvarlı Gazi Hasan Dede varımızı yoğunuzu özetlemiş işte şu iki laf içinde, insanlık bahçesinin bahçıvanı olduğunun bilinciyle hareket eden bir medeniyet, bu bahçenin gövdesine serdiği bin bir kokulu güle erişmek üzere yola koyulmuştu.

Bu hedefe doğru giderken, bahçesini büyütürken, yeni güller eklemeyi ihmal etmemiş, "yetmiş iki dil"in konuşulduğu ve bir arada yaşatıldığı bir dünyanın, Avrupa'daki anlı şanlı ütopyaların ancak silik kopyalarını sunabildiği "insanlık bahçesi"nin temellerini atmış, atmakla da kalmamış ve yeryüzüne "İstanbul" gibi bir mucizeyi, üflediği kutlu rüzgârların arasına bir avuç tohum gibi saçmıştı.

Medine'de, Gımata'da, Bağdat'ta, Semerkand'da, Konya'da kurduğu bahçelerden bir bahçe olacaktı istanbul. Hatta daha fazlası.

işte İstanbul'un ('Kostantiniyye'nin) 29 Mayıs 1453'teki fethi, başka birçok açıdan olduğu kadar yeryüzünde yeni bir medeniyet kurma çabasını, bir medeniyet projesini temsil ettiği için de önemlidir ve günümüzde hassaten bu yönüyle anlatılmalı ve anlaşılmalıdır. Artık 5Qıfukların sultanı / fatih sultan mehmed şu gemilerin karadan yürütülmesi, surlara yeniçeri tırmandırılması, Ulubatlı Hasan'ın kan revan içinde temsilleri, döktüğümüz dev topların surlarda ne muazzam gedikler açtığı edebiyatını bir kenara bırakmalı ve ille de fethin tarihini anlatacaksak, onun hangi medenî-

kültü-rel hamlelerin tetikleyicisi olduğunu ve İslam'ın yeryüzünü büyük bir bahçe haline getirme idealinin hangi noktasını işgal ettiğini dikkatle tespit etmeliyiz. Ancak bu suretle Fatih'in kafa ve gönlündeki hakiki fethin, bir yarımadanın içine sıkışmış olan toprak parçasını ne pahasına olursa olsun zapt etmekten ibaret olamayacağı sırrını görebilir ve gösterebiliriz.

Bu noktada Yahya Kemal'in, 'Biz istanbul'da mekânı değil, zamanı fethettik' sözlerini hatırlatmak ve üzerinde düşünmek istiyorum.

Zamanın fethi, istanbul'un ruhunun fethi demektir. "Feth" in kelime anlamı 'açmak' olduğuna göre, istanbul'un fethi, İstanbul'un

'açılması' anlamına geliyordu. Bir başka deyişle, İslam'ın kurmayı hedeflediği o büyük insanlık bahçesine açma, açılma... Bu ikinci anlamda İstanbul'un fethi artık tarihî bir hadise olmaktan çıkar, insanlığı hakikatten ayıran perdelerin 'açılması', bahçenin, güllerin ve dillerin gümrah çeşitliliğinin bir başka çağa ve coğrafyaya hicret ederek ihyası demektir. Nitekim Fatih, yukarıda zikrettiğimiz vakfiyesinde, bu dünyadaki en büyük hünerin bir şehir kurmak ve halkın kalbini mamur etmek olduğunu söylerken veya Bosna-Hersek'teki Fran-siken rahiplerine verdiği "ahidnâme"yi kaleme alırken bu tezin bazı temellerini ortaya koymuş bulunuyordu.

Fethin tarihî plandaki önemini ortaya koyarak başlayalım isterseniz.

İstanbul 857 hicri yılında fetholunmuştu. Fatih'in kullandığı takvim, buydu. Müslüman bilinci fethin haki-ejderha rüyası I 5 1

ki anlamını ancak bu tarih üzerinden kavrayabilir. Yahya Kemal'in dediği gibi 1453, ancak Bizans açısından anlamlı olan küf kokulu bir tarihtir ve Fatih'in bu tarihle herhangi bir alakası bulunmamaktadır.

Fatih'in hedefi, kendi peygamberinin "mutlaka" diye üzerine basarak arzuladığı bir şehri onun bahçesine taşımak, yeni bir gül bahçesi (gülzâr) yapmaktır. Dolayısıyla o kendisini ancak 857 yıl önce vuku bulan hicret çizgisinde anlamlı bir noktada görecektir ve yaptığı eylemin aslında hicretin yeni bir safhası olduğunu düşünecektir.

(Geniş bilgi için bkz. "İstanbul'un fethi hangi tarihtedir?" yazısı.) Ancak daha da ilginç bir nokta var: 1453 tarihi, ancak 1258'in ardında ve 1492'nin önünde okunduğunda, yani bu iki kritik tarih arasında asıl yerini bulmaktadır. Fetih, İslamiyet'in yeryüzündeki atılımını görünüşte noktlayan Bağdat'ın

Moğollar tarafından işgal ve yağmasının 195 yıl sonrasına rast gelir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ise, çok ilginçtir, Bağdat'ın düşüşünün sadece 41 yıl sonrasında gerçekleşir. Daha da ilginç bir tarih, Osman Gazi'nin tam da Bağdat'ın düştüğü yıl doğmuş olmasıdır.

Fatih'in anlamı

Bağdat, İslam medeniyetinin Doğu'daki merkeziydi ve Batı'daki Endülüs ile el ele yeryüzünü bir insanlık bahçesi haline getirme yolunda başarıyla ilerlemekteydi. 1258'de-ki işgal, İslam'ın doğu kanadını çokertti. Kan ve dumanlar içindeki Bağdat, bayrağı teslim edecek yeni bir el arıyordu. Yedeğini önce Meraga'da aradı, sonra de Semerkand'da.

Ne var ki, bu iki aday da uzun ömürlü olmayacaktı. Ama tam da o çöküş

yılında doğan Osman Gazi'nin kurduğu devlet, adeta İlahî bir nefhayla devreye sokulacak ve Bağdat'ın yarım bıraktığı göreve talip olacaktı.

Aynı zamanda fetihten 39 yıl sonra, 1492'de son kalesi olan 52 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Gırnata'yı kaybedecek olan İslam'ın batı kanadının bıraktığı boşluğu da doldurmak gibi ağır bir sorumluluğun yükü altında bulacaktı kendisini. Eğer Osmanlı Devleti kurulamamış veya yeterince güçlü bir şekilde gelişememiş olsaydı, 20. yüzyıl başlarında uğradığı zillet, Allahu a'lem, İslam dünyasını çok daha erken bir tarihte bekliyor olacaktı.

1258 ile 1492 tarihleri arasından 1453'ü çekip alın, iki ayağı kopmuş, kötürüm ve sahipsiz bir İslam dünyası tablosunun içinde bulursunuz kendinizi. Madde planında İstanbul'un fethinin manası budur ve Fatih, İstanbul'u fethetmekle bir yerde İslam'ın geleceğini fethetme memur edilmiştir.

Dolayısıyla Fatih'in ve onu destekleyenlerin "Fetih hadisi"ni sadece dünyevî (yatay) düzlemde okumadıklarını, onun tam da olması gerektiği gibi, yani bu dinin kade-rindeki bir kırılma noktasında imdada yetişecek ve sancağı devralacak bir hamlenin başlangıcı olacağını gördüklerini söylemeliyiz. Değil mi ki, o söz "âlemlere rahmet"

olarak gönderilmiş birinin mübarek ağzından çıkmıştır, onun anlamı, bir kalenin fethiyle sınırlı olmamalıdır. Yeni bir gül bahçesi, yeni bir hamle, düşen bayrağa koşan bir el... Velhasıl İstanbul, buydu.

İstanbul buydu da, fethi gerçekleştiren "güzel emir" kimdi? Hangi mânâyı temsil ediyordu? Fatih, genç yaşında İstanbul'u fethedip kutlu müjdeye nail olurken, etrafındaki pek çok insanın zannettiğinin tersine, fethin o gün bitmediğini, tam da o gün başladığını ve asırlarca devam edeceğini biliyordu.

Velhasıl, İstanbul'un fethi 29 Mayıs 1453'te bitmedi, o gün başladı.

İstanbul'a su getirilmesinden tutun da, Batlamyus'un "Coğrafya"sının keşfi, Öklid'in çevrilmesi,

ejderha rüyası I 53

- '

"Gül Koklayan Fatih"

(Âşık Çelebi'nin "Meşairü rŞuara" adlı Şairler Tezkiresinin Fatih Kütüphanesindeki minyatürlü nüshasından) 54 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Tehâjüt tartışmasının aevlendirilmesi, İncil'in Arapçaya çevrilmesi, kütüphane katalogunda bolca rastlanan Fû-sûsu'l-Hikem şerhleri, Molla Câmi'nin istanbul'a çağırılması, Semerkand ve Meraga okullarından devralman bilimsel faaliyetlerin kanallar açmak suretiyle İstanbul'a akıtılması, ressam Gentile Bellini'nin İstanbul'a gelerek Fatih'le dost olması, Timur'un torunlarından Hüseyin Baykara'nın müzik okulundan Nahifi gibi isimlerin İstanbul'a celbi ve Musannifek adlı Arap âliminin Kahi-re'den İstanbul'a gelip Fatih'in emriyle eserler şerh etmesi gibi inanılması güç bir kültürel ve medenî hamleyi başlatan kişinin Fatih olması bizi fetih hadisesi üzerinde yeniden düşündürmeli ve anlamı konusunda uyarmalı ve uyandırmalıdır.

Düşünün bir: Eğer biz İstanbul'un sadece 'madde'si-ni fethetseydik ve fetihden sonra, son 50 yılda yaptığımız gibi bu insanlığın gözbebeği olan şehri tahrip etseydik, bugün hangi yüzle fetih yıldönümlerini kutlar, hangi yüzle bu şehrin zamanını, yani ruhunu fethetmeye talip olduğumuzu söyleyebilirdik? Allah'tan ki, onlar bizim gibi bakmıyorlardı İstanbul'a. Tıpkı Necip Fazıl'ın bakışında olduğu gibi, onun içindeki anlamı, Fatih'in bir madde fatihi değil, bir mana fatihi olduğunu biliyor, buna inanıyor ve sonucunda istanbul'u, yeryüzüne, bir Mutluluk Kapısı (Dersaadet) kılıyorlardı.

Necip Fazıl'ın Fatih'i

1968'de MTTB'nin düzenlediği bir talebe mitinginde Necip Fazıl,

"Fatih'ten yola çıkıp nereye varamayız ki?" demiştir. Bunun, nutuk icabı söylenmiş parlak bir laftan ibaret olmadığını, aynı konuşmada, Fatih'i, "nur saçarak" dünyanın etrafını dolaşan bir füzeye benzetmesi ve onu, kendi dar ve sefil perspektifimizden değil, füzenin içinden bize bakarak değerlendirmemiz gerektiği yolun-ejderha rüyası 5 5

daki ifadesinden anlamaktayız. Necip Fazıl'a göre bugün eğer hâlâ değirmenimize taşıma da olsa bir su dökülüyorsa, bu su, Fatih'in nasılsa yok edilememiş eserinin son artığından gelmektedir.

Bu ifadelerde Fatih'in artık "tarihî", yani kanlı canlı bir şahsiyet olmaktan çıkıp tarih-üstü ve zaman-dışı bir gerçekliğe bürünmeye başladığını müşahade ediyoruz. Yazar, füzenin içine girmiş ve bize oradan seslenmekte, oradan haberler vermektedir. Nitekim "500. yıla doğru" başlıklı muhteşem yazısında bunu en çarpıcı tablolar halinde şöyle asar gönül galerimize:

Bir gün Fatih dirilecektir! Evet, laf ve hayal âleminde değil, doğrudan doğruya madde ve hakikat dünyasında Fatih dirilecektir! Bir gün Fatih'i, kılıcının kabzasını kavramış, zarif ve ince endamıyla bir masaya eğilmiş ve gök gözleriyle dünya haritasını süzmeğe başlamış olarak göreceğiz. Kendi içinde olmuş bir cemiyetin dışı doğru fetih hamlesini temsil eden Fatih, bu defa, aynı cemiyetin, hem kendi içinde, hem de dışı doğru Mefkûrevî fetih hareketinin timsali olacak; bu da, 5 asırdır sandukasının içinde ders alan Fatih'in ulaştığı son kemâl haddini gösterecektir!

Burada dile getirilen yeni Fatih'in İslam'ın yine bir "çöküş" asrında imdada yetişeceğini ve bu defa sadece dışarıyı değil, kendi toplumunu da fethedeceğini, dolayısıyla geçmişte yaşayan "fâni" bir

vücudu değil, ölümsüz bir davanın ideal fethinin kahramanını sembolize ettiğini görüyoruz. Üstelik Fatih ölmemiş, sandukasının içine çekilmiş ve ideal fethin dersini çalışmaya başlamıştır. Dersini bitirip yeniden sahneye çıktığında bu defaki fethini kılıçla değil kalemle, gülleyle değil gülle yapacak, gönülleri fetih için surları yıkmak mecburiyetinde kalmayacaktır. Şeyhülislam İbn Kemal'in o emsalsiz deyişiyle, "fetih gülü" (gül-i jeth) açılmıştır. Ancak bu defa gerçekleşecek olan fetih, "gülün fethi" olacaktır.

56 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed II

RUHUMUZUN KALIBI: İSTANBUL

"KARANFİL KOKLAYAN FATİH"

(XVI. yüzyılda Sinan Bey'in yaptığı minyatür; Topkapı Sarayı Müzesi)

İstanbul'u ve Fatih'i anlayabilmek

Fatih beyaz atma binerek... şehre ikinci defa ve lâkin resmî merasimle giriyor. Edirne kapısından girince duruyor. Güzel kaderimiz icabı bu şehrin hakiki sahibi olarak bir nazar ediyor. Ah bu nazar...

Onu öper ve her tarafa bu mübarek nazarları serili görürüm.

Süheyl Ünver*

Byzantium, Yeni Roma (Nea Roma), Konstantinopo-lis, Kostantiniyye, Çarigrad, Dersaadet, Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye ve İstanbul... Pek kolay çoğaltabilirsiniz onun gelinliğine takılmış bu kristal etiketleri.

Her kültür, farklı bir dilden seslendi ona. Asırlar boyunca milletler uykularında onun ismini başka lisanlardan sayıkladı.1 Efsaneleri, masal kayıklarına binerek kıtaların sınırlarından bir su gibi akıp geçti. Rüyasını görenler, gerçeğiyle karşılaştıklarında hangisinin daha yaman bir avcı olduğuna karar vermekte zorlandılar.

Bizans halkı lafı uzatmamak için ona kısaca "Şehir" (Polis) demeyi tercih edermiş. Çünkü şehir demek İstanbul demekmiş onlar için. Şu

"Ebedî Şehir" olma iddiasındaki mağrur Roma bile Büyük Konstantin zamanından

ruhumuzun kalıbı: istanbul 59

beri İstanbul'un taşrası konumuna düşmemiş, kıskançlık krizlerinin birinden diğerine sürüklenmemiş midir?

Şehir, Milattan Önce 658 yılında Megara Kralı Byzas adına kurulduğundan beri geçen 2.664 yılı dolu dolu yaşamış olmasını, üzerine oturduğu benzersiz jeo-stratejik konumuna ve doğu-batı, kuzey-güney deniz ve kara ticaret yollarının tam kesişme ve düğüm noktasında ku-rulmuşluğuna borçludur.

Kadim ticaret yollarının düğümlendiği bu nokta, yüzyıllardan beri bileğine güvenenlerin iştahını kabartan bir arzu nesnesi haline getirmiştir onu. Iraklar, Persler, Ispartalıları, Atinalılar, Makedonlar, Romalıları, Müslüman Araplar, Peçenekler, Moğollar, Ruslar, Bulgarlar ve Osmanlıları bu kraliçe-şehri arzulayan ve hedeflerine vasıl olmak için yollara düşen kavimler yumağından çözebildiğimiz birkaç ipliktedir sadece.

Velhasıl o, "dünyanın arzuladığı şehir"dir. Bir 16. yüzyıl Venedik elçisi, boşuna "Roma dünyanın hülasesidir, İstanbul ise dünyanın kendisi" dememiştir. Dünya, onda durulmuş, toplanmıştır adeta. Necip Fazıl, "Canım İstanbul" adlı bu şehrin ruhunu buram buram tüttüren şiirinde,

Yedi tepe üstünde zaman bir gergef işler Yedi renk, yedi sesten sayısız belirişler derken zamana, yedi iklim ve binlerce sesten oluşan gergefini onun birbirinden alımlı tepeleri üzerinde işletiyordu. Bilmek gerekir ki, Sultanahmet Meydam'nda gördüğümüz Dikilitaş, bu şehrin en yaşlı parçasıdır. Yaşı kaç mıdır? Tam olarak bu yıl 3,737 yaşma basmıştır İstanbul'un bu Mısırlı konuğu. (Konuk mu? Ondan daha köklü kaç tane İstanbullu vardır ki?) Mısır Firavunu 60

ufukların sultanı / fatih sultan mehmed

Thotmosis Möris tarafından Yunanlıların Yanardağ Tanrısı Phta adına dikilmiş olan bu anıt yapıldığında Hz. İbrahim'in Mısır'a gelmesine daha tam 437 yıl (yani yaklaşık olarak 4,5 asır) vardır!2

Yalnız Mısır'dan mı konukları vardır bu şehir-i İstanbul'un? Yine Sultanahmet Meydam'nda gördüğümüz Yılanlı Sütun da Delf'teki ünlü tapmaktan gelmemiş midir? Roma'dan, Atina'dan, Girit'ten, Trabzon'dan, Kudüs'ten, Babil'den gelen parçalar da kendilerince süslemeye koyulmuşlardır Bizans İstanbul'unun caddelerini, duvarlarını, meydanlarını ve mabetlerini. Nitekim Aya-sofya'nın muhteşem kubbesini taşıyan devasa sütunların, adeta bu kutsal yapının köklerini yeryüzündeki diğer görkemli medeniyetlerin derinlerine yaymak istercesine Truva veya Efes harabelerinden olduğu kadar Atina ve Ege Adaları'ndan da toplandığını yazıyor kaynaklar.

Gariptir, bu emperyal mabedler yahut Osmanlıların kendi değişleriyle söylersek selâtin camileri inşa edilirken, aynı "malzeme devşirme"

uygulaması, görkem ve anlamından fazla bir şey kaybetmeden devam etmiş görünüyor. Nitekim Süleymaniye Camii yapılırken, saraydan ülkenin dört bir bucağına buyrultular gönderildiğini ve eski medeniyetlerden kalma harabelerden mimari unsurların belirlenerek işe yarar olanlarının gemilerle İstanbul'a taşındığını biliyoruz. Böylece bu mimari elemanlar, tıpkı Ayasofya gibi, imparatorluğun bir nevi hülasesı, özeti haline getirmiştir Süleymaniye'yi. Bir başka deyişle, Süleymaniye'ye bakarken Memâlik-i Osmaniye'nin her köşesinden bir taş, bir mermer, bir tuğla, bir sütun görmeniz mümkündür.3 Osmanlı'yı sıksanız içinden Süleymaniye damlayacaktır yani.

ruhumuzun kalıbı: istanbul I B 1

Bu yanı sıra Süleymaniye'nin, Osmanlı coğrafyasının maddî kültür zenginliklerini de aksettiren bir terkip, bir resim, hatta Osmanlı insanının felsefesini aksettiren bir kitap olduğunu bile söyleyebiliriz. Bu kitabın son sayfalarından birisinde ise Yahya Kemal'in "Süleymaniye'de Bayram Sabahı" başlıklı

şiiirinin bulunmasından daha tabii ne olabilir ki?

Osmanlı sistemi de kıtaları düğümleyen coğrafyasına yayılmış bütün dinî ve etnik unsurların temsiline açık değil miydi? Nasıl Süleymaniye Camii'nde, Yalova'da bulunan eski bir Bizans sarayının sütunları rahatlıkla yer alabiliyorsa, aynı şekilde bir Sırp, bir Rum, bir Arap, bir Çerkez, bir Türk veya bir Kürt çocuğu da sadrazamlık dahil en yüksek mevkilere kadar çıkabiliyor ve Osmanlı gövdesinin o rengarenk dünyasının bir tuğlası, bir sütunu, bir sıva parçası, bir dişlisi haline gelebiliyordu.

Böylece İstanbul, yalnız başkalarının kendisi hakkında konuştuğu bir şehir olmaktan çıkmış, ortaya koyduğu eserlerle fikirlerini açıklamayı başarmıştır çağlara, taşla, mermere ve dahi insanlığa.

Müşfik kucağında özge seslerin cıvıldaması için açmıştır kollarını.

Böylece İstanbul, Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi'nden (ki burası Orta Asyalı Müslümanların gelip kaldığı bir nevi han vazifesinin yanında iki akraba âlem arasındaki kültür alışverişlerini yönlendiren bir manevî merkez olarak görev yapmıştı yüzyıllar boyu) Ulah Beyi Dimitri Kantemir'in Lale Devri'ndeki Müslüman aydınlarla oluşturduğu "aydın hareketi"ne kadar pek çok farklı sesi, kokuyu ve rengi 20. yüzyılın başlarına kadar bünyesinde korumayı, konuşturmayı ve yaşatmayı bilmiştir. Hem de bütün dünyanın sürüklenircesine tek renge büründüğü bir dönemde ('modern' dönem diyoruz ona) bunu başarmıştı 62|ufukların sultanı / fatih sultan mehmed ki, hakiki büyüklüğünü, onun içine girip de içerdiği çok-kültürlülükten başlan dönen Avrupalı seyyahlar daha sağlıklı bir şekilde takdir edeceklerdir.

işte bu yüzden diyorum ya, İstanbul'un, içinden asırların uğultusu işitilen bu sarsıcı derinlikteki dünyası, sadece ve sadece kulak kabartmamızı bekliyor bizden. Konuşmaya onun kadar hakkı olan şehir az bulunur çünkü.

Sinan'dır, Süleyman'dır, Nedim'dir bu şehrin geceleri uykusunda sayıkladığı isimler. Aynı zamanda Patrona Halil'dir, Laleli Baba'dır, kırdığı testinin başında hüngür hüngür ağlayan geleceğin su güzeli sebilllerinden birinin banisi olacak Saliha Sultan'dır. Şehrin kurucusu Büyük Konstantin'dir, kara surlarının banisi Theodosius'tur, Malazgirt'ten İstanbul'a gözleri olmadan dönen Romen Diyojen'dir.5

Aynı zamanda da 961 yılında esir edilen Girit'in Müslüman komutanı Kurtubalı Abdülaziz Bey'dir, pırlanta kalpli entelektüel prenses Anna Komne-na'dır, Nika ayaklanmasında boynu vurulanların ve İm-paratoriçe Theodora'nın terbiye edildiği şehirdir.

Osmanlı döneminde Sultanahmet'teki Vakvak ağacına asılanların da, Bizans yüzyıllarında Anemas zindanına kapatılanların da adları kazılıdır onun yap-bozu andıran yüzünde; bazen mürekkeple, bazen de kanla... Herevî ve Ibn Battuta kadar Novgorodlu Antoni'dir, İspanyol Clavi-jo'dur, Tudelalı Benjamin'dir kuyulaşmış hafızasından zamanın gazabına uğramış sesleri gelenler. Elbette "Canım" Evliya Çelebi'nin muzip ve mütebbessim sureti de sarkar onun her sokağının başından mor salkımlar gibi.

Kabul edelim ki bütün bu renkli tabloyu kucaklayan en yetkin isim,

"Doğu'nun ve Batı'nın Sultanı" olmaya azmetmiş Fatih Sultan Mehmed'dir.

ruhumuzun kalıbı: istanbul|63

Ah cemi cümlesini bir sonsuz duvar gibi kendi bedeninde teşhir eden İstanbul'u ve onun "öz evladı" Fatih'i bir anlayabilsek!

Süheyl Ünver, "istanbul fethinden sonra ilim ve sanat," Fethin 511

inci Yıldönümü Konferansları, istanbul 1964, s. 17. Tarih boyunca istanbul'un aldığı adlar hakkında derli toplu bir yazı için bkz.

Osman [Nuri] Ergin, "İstanbul'un eski adları...", Tarih Dünyası, Sayı: 7, 15 Temmuz 1950, s. 292-296 ve 304.

Constantius (Rum Patriği), Ancient and Modern Constanti-nople, İngilizceye çeviren: John P. Brovra, London: Stevens Brothers, 1868, s. 61.

Nitekim Süleymaniye'nin sütunlarından birisini Kıztaşı adlı anıt oluşturmaktadır. Bu, gerçek Kıztaşı'dır. Bugün Kıztaşı olarak bilinen sütunun asıl adı, "Marsianus Sütü-nu"dur. Bkz. Münir Sirer, "Kıztaşı, Kıztaşı değildir!", Yıll-larboyu: Yakın Tarih Dergisi, Sayı: 9, Aralık 1978, s. 10-13. Halil inalçık, "Eastern and Western cultures in Dimitrie Cantemir's work", The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society, Bloo-mington, 1993, s. 412-414. Bu yazının tarafımdan yapılmış Türkçe çevirisi için bkz. "Dimitri Kantemir'in eserlerinde Doğu-Batı kültürleri", Yağmur, Sayı: 21, Temmuz 2005.

Yanlış anlaşılmasın, mağlup olan Roman Diyojen'in gözlerine mil çektirenler Selçuklular değil, kendi hemşerileri, yani Bizanslılar olmuştu. Geniş bilgi için bkz. Semavi Eyi-ce, Malazgirt Savaşı'nı Kaybeden IV. Romanos Diogenes, Ankara 1971, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

64|ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Şehirlerin ölümsüz kraliçesi

İstanbul'un 1453'te alınması bir şimşek gibi çakarak Osmanlı devletini, oraya egemen olmak üzere imal edilmiş bir kente, denizin göbeğine taşımıştır. Latinler tarafından (Venedikliler de aralarında) özünden boşaltılan kent, Türklerin önünde kendiliğinden çökmüştür.

Ama çabucak yeni ve güçlü bir kente, çoğu zaman zorunlu iskânla kalabalıklaşan ve yeniden büyüyen İstanbul'a yer açmıştır. Türk başkenti kısa bir süre sonra, kendini padişahlara dayatacak olan bir deniz siyasetinin sürükleyicisi olacak ve Venedik, zararına gelişen bu durumu fark edecektir.

Femand Braudel1

Geçenlerde Anadolu şehirlerinden gelen bir dostum bir iki gün içinde istanbul'u şöyle doya doya gezmek istediğini söyleyince irkildim ister istemez. Ne mümkündü efendim birkaç günde İstanbul'u doya doya gezmek? Buna günler, hatta bir ömür yeter miydi? Binlerce yılın mekâna serptiği bu muhteşem izler cennetini, bu Şehirlerin Kraliçesini, bu Yeni Roma'yı, bu Yeni Kudüs'ü, bu Der-saadet'i, bu Dünyanın Merkezini, bu insanlığın batmayan güneşini birkaç günde kat edecek babayiğit

var mıydı

ruhumuzun kalıbı: istanbul | 6 5

acaba yeryüzünde? Yunan, Roma, Bizans, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihlerinin bu toprağın derinlerine kök salmış izlerini içimizde hissetmeden gezmek hiç doya doya gezmek olarak nitelenebilir miydi?

Gerçi arkadaşım itirazlarımı dinledikten sonra bir Boğaz gezisine razı oldu ama onu bile bir günde bitiremedik desem yeridir.

Boğaziçi'ni sadece sahilden gezmek dahi birkaç günümüzü alacaktı az daha.

Bizanslı tarihçi Dukas, İstanbul'un Türkler tarafından 1453 yılının 29 Mayıs'mda fethedilmesi üzerine bir ağıt yazmıştı sevgili şehrine.

O kadar dokunaklı bir dille kaleme alınmıştır ki, tarihin içinde hep yankılanıp durmuştur bu ağıt. Özellikle Avrupa'da "Türk barbarlığı"

denilince ilk akla gelen delillerden biri olarak sunulmuş olan bu ağıtta, fetihle birlikte şehrin artık bir çöle döndüğü, hayat damarlarının kuruduğu, çıplak ve sessiz kaldığı, biçim ve güzellikten mahrum bırakıldığı anlatılır.

"Şehir, ey Şehir" der Dukas ve devam eder: Ey bütün şehirlerin şahı!

Şehir, ey Şehir,

Dünyanın dört bucağının merkezi!

Şehir, ey Şehir,

Romalıların gururu, barbarların medeniyet hocası!

Dukas, sözlerini "Nerede o güzelliğin, o kiliselerin, o evlerin, o kutsal surların..." diye sürdürür ve adeta bütün bu saydığı güzelliklerin ete kemiğe bürünmüş varlıklar olduğunu ve onlar için yas tuttuğunu belirterek devam eder. "Şimdi şehrin başına gelen bu felaketi, bu müthiş

66 | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed esareti ve acı hicreti tasvire muktedir kalem nerede?" diye de sormadan edemez.

Şüphesiz ki, Dukas bazı yönlerden haklıdır. Konstan-tinopolis kurulurken zamanın en büyük ve medenî şehri Ebedî Roma'nın rakibi olmayı hedeflemişti ve bu hedefe de henüz ömrünün 4. yüzyılı tamamlanmadan erişmeyi başarmıştı. Roma, Barbarların istilasına altında Karanlık Çağlara adımını atarken, Konstantin'in alternatif başkenti, gerçek bir imparatorluk merkezi olarak Eski Dün-ya'nın sanat, bilim, kültür, din ve siyasetinin odağına kuruluyordu, ilk adı, bizzat Konstantin tarafından Yeni Roma (Nea Rome) konulmuştu; bir ara İkinci Roma (Deute-ra Rome) da denilmişti ama halkın gönlü, şehri, kurucusunun isminden ayırmaya yanaşmamıştı bir türlü: Konstantin'in Şehri, yani

Konstanünopolis.

Bu Yeni Roma'nın şöhreti o kadar hızla yeryüzüne yayılmıştı ki, Rus steplerinden Arap çöllerine kadar bir efsane bulutu eşliğinde seyahat etmekteydi. 10. yüzyılın sonunda Ortodoksluğu seçen Ruslar için o, artık herhangi bir şehir değil, bir maneviyât merkezi ve medeniyet modeliydi. Daha Hıristiyanlığı kitlesel olarak kabul etmelerinin üzerinden 50 yıl bile geçmeden, 1307'de Kiev'de onların eliyle İstanbullu ustalar işbaşı yapmışlardı bile. Ortodoks Hıristiyanlığın ebedî ışığı olan Ayasof-ya'nın bir benzeri ve adaşı, Kiev'de onların eliyle yükselmeye durmuştu.

Aynı şekilde Müslüman Araplar da gerek "Kostanti-niyye"nin, gerekse Ayasofya'nın şöhretine "ezelden" aşina idiler. Hz. Muhammed'in (sav) doğumunda meydana gelen olaylardan birisinin de Ayasofya'nın kubbesinin çatlaması olduğuna inanılmaktaydı. Nitekim meşhur hadis-ruhumuzun kalıbı: istanbul[67

lerden birisinde, "Kostantiniyye"nin Müslümanlarca mutlaka fethedileceğinin müjdelendiğini biliyoruz.

Hatta Eski Roma'nın kıskançlığını da celb edecekti, nitekim geçenlerde yeni Papa'nın seçimi vesilesiyle gündeme gelen Papalığın baş kilisesi Sen Piyer Katedrali, 1506'da yeniden yapılmaya başlandığı halinde Ayasof-ya'nın mimarisi model alınmıştı. Böylece bir zamanlar Yeni Roma'yı küçümseyen Roma, şimdi onu örnek almaya başlıyor, kısacası yarışta geriye düştüğünü itiraf etmiş oluyordu.2

Yeni Roma kuruyor

Konstantinopolis'in şöhreti yalnız manevî ve mistik gücünden değil, aynı zamanda ticari bir merkez, ana ticaret yollarının kavuşma noktası olmasından da ileri geliyordu. Hem doğu-batı kara yolları, hem de Karadeniz -Akdeniz su üstü hattının düğüm noktasını işgal eden Konstantinopolis, kozmopolitliğim biraz da bu eşsiz konumunun sağladığı kudrete borçludur. 12. yüzyılda şehri ziyaret eden Yahudi tüccar Tudelalı Benjamin, "Buraya Babil'den, İran'dan, Hindistan'dan, Mısır'dan, Kenan ülkesinden, Rusya'dan, Macaristan'dan, Peçenek ve Hazar ülkelerinden, Lombardiya ve İspanya'dan her ırktan tüccar geliyor" diyerek onun haiz olduğu büyük ticarî potansiyelin renkli bir profilini çiziyordu. O yıllarda Altın Çağını yaşamakta olan İslam dünyasında bile Bağdat dışında Konstantinopolis'le boy ölçüşebilecek şehir olmadığım söyleyen Benjamin, "Bu şehre her devletten, her bölgeden ve her şehirden akan olağanüstü zenginlikler hayal gücünü tümüyle aşar ve tüm dünyanın zenginliklerini bastırır" diye not düşüyordu defterine.

68|ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Ne var ki şehirlerin hayatlarında sürprizler hiç eksik olmaz. Parlak ve karanlık sayfalar peş peşe gelmekte ustadır. İhtişam ve sefalet aynı anda yaşanır; gelişme ve yozlaşma aşamaları da şehirlerin kaderinin ayrılmaz parçaları olur.

Neredeyse bin yıl Araplardan Bulgarlara kadar pek çok milletin akınlarına başarıyla göğüs geren Konstan-tin'in surları, 1204'te Haçlı ordularının hileleri karşısında çaresizliğin pençesine düşer.

875 yıldır şehirde biriken emperyal enerji, bu yarım asırlık devrede boşalır adeta. Yarım asırdan fazla süren Latin istilas, 1261'de sona erinceye kadar Konstantinopolis'in bütün ihtişamını siler

süpürür.

Bu karanlık dönemde Bizans, dünya politikasındaki ağırlığını bir daha geri gelmeyecek şekilde kaybeder. Şehir yangınlar, yağmalar (Sibiryalı sınıcılar, gri tilki ve ka-kum kürkünden mantolar da vardır yağmalanan eşyalar arasında) ve ilgisizlikten harap ve bitap düşmüştür. Tahrip edilenler dışında yağmalanan ve sökülüp Venedik'e götürülen sanat eserleri söz konusudur. Mesela M.Ö. IV.-III. yüzyıllara ait bir antik çağ eseri olan altın yıldızlı tunçtan 4 adet at heykeli, Hipodrom'daki (Sultanahmet Meydanı) yerinden Latinler tarafından sökülerek ganimet olarak Venedik'e götürülmüştür. 1797'de şehri işgal eden Napolyon Bonapart tarafından Venedik'ten sökülerek Paris'e taşınmış olan heykeller, Restorasyon döneminde, 1815'te geri verilerek San Marco Ki-lisesi'nin cephesindeki eski yerine konulmuştur. (Asıl sahibi olan İstanbul onu ne zaman geri istemeyi akıl edecektir dersiniz?)

ruhumuzun katibi: istanbul|69

1261'de Bizans'a yeniden hakim olan Paleologos hanedanının restorasyon çabaları Konstantin'in şehrine taze kan pompalayabilecek kudretten mahrumdur ne yazık ki. Bu yıllarda şehri gezme fırsatım bulan seyyahlar, bazı boş alanlardan, metruk semtlerden, yaygın harabi-yetten söz ederler ki, Konstantinopolis'in nüfus kesafetini de yitirmiş olduğunun en büyük delilidir.

1453 yılında Osmanlılar tarafından fethedilen şehirde ancak 30 bin ila 50 bin kişi kadar bir nüfusun yaşadığı ise bir başka gerçektir.

Türklerin İstanbul'u

Velhasıl şehir, Dukas'm bize zannettirmeye çalıştığı gibi fetih öncesinde, bir Cennet olmaktan epeyce uzaklaşmış durumdadır. Ayrıca Dukas, "barbar" diye nitelediği Türkler tarafından ikinci bir yalanlamaya da maruz kalacaktır: 1453'teki fethin üzerinden daha bir asır bile geçmeden, 16. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'a

"dönen" bazı Avrupalı seyyahlar hayretlerini gizleyeme-yecek, terk edip gittikleri Konstantinopolis'in Türklerin elinde İstanbul'a dönüşürken daha bir güzelleştiğini, di-rilip serpildiğini itiraf etmekte zorlanmayacaklardır. Nitekim Kanuni döneminde İstanbul'a gelen ve "Baş düşman" ilan ettiği Türklerin başkentinin portresini çizerken hayranlığını gizleyemeyen ama kendisini gizleyen meçhul bir Avrupalı yazar, Dukas'a en okkalı cevabı yetiştirmektedir: Sonuç olarak, iyi bir şehrin sahip olması lazım gelen her şeyi hesaba kattığımızda, Roma'yı, Venedik'i, Milano'yu, Paris'i ve Leon'u düşünecek olursak, [İstanbul'u] onlarla karşılaştırmanın iyi bir kıyaslama olmayacağı bir yana, o

70|ufukların sultanı / fatih sultan mehmed şehirlerin hepsini görmüş bulunan benim fikrime göre, değerleri ve büyüklükleri, yerleşim yerleri ve güzellikleri, ticaretleri ve iâşe temini bakımından hepsini bir araya getirseniz bir Konstantinople

[İstanbul] etmezler.

istanbul'un başmimarı Sinan, kendisine kadar gelen Osmanlı mimarisinin imkânlarını geliştirmiş, müstakbel mimarının de ufuklarını ve sınırlarını belirlemiş, nihayet İstanbul'a, bugün bütün çarpık

yapılaşmalara rağmen silinemeyen Osmanlı-Islam silüetini bir damga gibi vurmaya başarmıştır. Taş, Sinan'ın elinde adeta eriyor, yeni kıvraklıklar kazanıyordu. İstanbul'da, modern mimarinin babalarından Le Corbusier'nin deyişiyle, asil geometrinin asırlarca sürecektir saltanatı başlamıştır. Sinan, İstanbul ruhunun en başarılı çilingirlerinin başında geliyordu muhakkak ki.

işte tam bu noktada Ayasofya, mimari gelenek anlamında "gerçek sahibi"ni Osmanlılarda buluyordu. Zira Anadolu'yu iki mimarın (Aydınlı Antemios ve Miletli İsi-doros'un) eseri olan Ayasofya, ne Doğuda, ne de Batıda bir challenge (meydan okuma) olarak kabul edilmiş, göklerde bir defa görülen ve sonrasında uzayın derinliklerine ağan bir kuyruklu yıldız gibi çocuksuz kalmıştır. Oysa bin yıldan fazla bir zaman sonra Osmanlıların, daha önce adeta bir program dâhilinde başlattıkları tek ve merkezî kubbeli mekân arayışları, Ayasofya'nın meydan okuması karşısında tahrik olacak ve Edirne Selimiye Ca-mii'nde zirvesine ulaşacak mükemmel bir merkezî kubbeli cami formunu geliştirmeyi başaracaklardır. Böylece İbn Rüşd'ü Batı'ya vermiş olan Müslümanlar, karşılığında Ayasofya'yı almışlardır!

ruhumuzun kalıbı: is tan b ut I 7 1

Fatih Sultan Mehmed'in Bizans'ın Konstantinopolis'ini bir "Müslüman şehri" haline getirmeyi hedefleyen görülmeye değer çabası, şehrin

"ikinci kurucusu" olarak adlandırılmayı hak edecek kıratıdır. Gerek mimari ve kültürel olarak, gerekse sosyal ve siyasî boyutlarıyla Roma'nın 1.128 yıllık başkentini sahiplendiğinin mutlak bilinciyle hareket etmiş bulunan Fatih'in, 21 yaşında Ayasofya'ya girdiğinde bir yeniçerinin elindeki topuzla değerli bir eşyaya vurduğunu görmüş ve çok hiddetlenmiş olduğu söylenir. Yeniçerinin elinden topuzu kaptığı gibi hiddetle askerin başına indiren Fatih, bu sırada Ayasofya'nın kendi özel koruması altında olduğunu haykırmıştır.

Fetihten sonra ilk iş olarak şehrin yeniden tamir ve imarına (Osmanlılar buna "şenlendirme" demektedirler) başlanması için emirler vermesi ve tıpkı Konstantin'in vakt-i zamanında yaptığı gibi imparatorluğun çeşitli yörelerinden halkların getirtilmesi çabaları, Fatih'in şehircilik vizyonunun dayandığı esasları layıkıyla ortaya koymaktadır.

Aslında Fatih'in bazı belgelerde "Kayser-i Rûm" (Roma İmparatoru) unvanını kullanmış olması da gösteriyor ki, onun rüyası, bu şehirde yeni bir oluşumu, yeni bir sentezi, yeni bir hareketi başlatmaktır.

Kuşatıcı kültürel ve bilimsel hamlesine askerî, idarî ve hukukî yenilikler de eşlik ediyordu.

Sonsuzluğa çakılı bir yıldız

Osmanlı İstanbul'u hakkında o kadar çok şey yazılmıştır ki, bunların özet bir derlemesi bile rahatlıkla birkaç cilt tutabilir. Özellikle 17. yüzyıldan sonra Avrupa-72|ufukların sultanı / fatih sultan mehmed pa'da İstanbul hakkında yapılan yayınlarda müthiş bir patlama yaşandığını görüyoruz. Yapılan bir bibliyografya çalışması, sadece 1501-1551 döneminde İstanbul hakkında basılan kitap sayısını 901

olarak tespit ediyor ki, matbaacılığın emekleme dönemindeki bu rakam gerçekten şaşırtıcıdır. 16. yüzyılın tamamına baktığımızda ise rakamın 2 bini aştığını görürüz. Bu yüzden 19. yüzyılda İstanbul'u

ziyaret eden bir seyyahın, kendisinden önce yazılanlara bir göz attıktan sonra "istanbul hakkında nasıl yazı yazılabilir ki artık?

Söylenmedik ne kalmış?" demesine fazla şaşırmmamalıyız.

Yine de Osmanlı istanbul'u hakkındaki en çarpıcı pasajlardan birisine yer vermekte bir sakınca yoktur. Ed-mondo de Amicis, Constantinople (1874) adlı kitabında bizi Şehirlerin Kraliçesi'ne lâayık bir tablonun karşısına oturtur ve buyurun seyredin der, doya doya: Asya yakası yine yaldızlı, çırpıntılı sularda şimşekler çakı-yormuş

gibi, istanbul'dan gelen kocalarla, sevgililerle dolu bir sürü ufak sandal, yalılardan gelen hanımlarla, çocuklarla dolu başka sandallara rastlayarak, durdurularak, etrafları çevrilerek Avrupa sahiline doğru koşuyorlar. Bü-yükdere kahvelerinden kulağımıza kopuk kopuk musikî ve şarkı sesleri geliyor; kartallar Yûşa tepesinin etrafında uçuyor, martılar suları sıyrıyor, yunus balıkları geminin etrafında yüzüyor, Karadeniz'den gelen serin hava yüzümüze çarpıyor. Neredeyiz? Nereye gidiyoruz? Bu hülya ve sarhoşluk anında, Boğaz sahilleri üzerinde iki saatten beri gördüğümüz her şeyin bıraktığı hatıralar, zihnimizde, İstanbul'dan on defa büyük, dünyanın dört bir tarafından gelmiş

insanların oturduğu, Tanrı'nın bütün nimetlerinden nasibini almış ve daimi bir bayramı yaşayan tek mucizevî

ruhumuzun kalıbı: İstan bul | 7 3

şehir tasvirinde birbirine karışıyor ve bu tasvir bizi hüznle ve imrenme duygusuyla dolduruyor.

Evet, söylenmedik ne kalmıştır? Megara kolonisi olarak kurulduğu tarihten bu yana geçen 2.700 yıl, Büyük Konstantin tarafından kuruluşundan bu yana geçen 1.681 yıl ve nihayet Fatih Sultan Mehmed tarafından gerçekleştirilen Müslüman fethinin üzerinden geçen 553

yıl... İstanbul'u "sonsuzluğa çakılı bir yıldız" yapmaya yetmemiş

midir bu son derece müstesna kültür çağları?

Yazımıza Dukas'm sözleriyle başlamıştık. Bir Cennetin Türklerin elinde mahvolacağı kaygısı yüreğini dağlıyordu şairin. Fakat çok değil, 100 yıl sonra tekrar gelebilmiş olsaydı sevgili şehrine, aradan geçen zamanda Konstantinopolis'in bir Müslüman şehrine dönüştüğünü ama aynı zamanda gerek Bizans mimari mirasını, gerekse büyüklüğünü koruduğunu, hatta daha da parlak ve yaşanası ve hoşgörölü ve büyüleyici bir şehir haline geldiğini görmek fırsatını bulacaktı.

O göremedi belki ama 1555'de "İstanbul'dan daha hoş görünüşlü ikinci bir şehir yoktur" diyen Busbecq'den onun büyüleyici havasına teslim olan De Amicis'ye kadar geçen binlerce şahidin gözleri bu güzellikleri görme şansına erişmiştir.

Konuşan şehir

Çağımız İspanyol edebiyatının aykırı ismi Juan Goy-tisolo, şunları söyler bu ırmak şehir hakkında:

Byzantium-Konstantinopolis-Istanbul. İlk Helen-Roma tanrılarının korumasına sığınmış, sonra kendisini Hristiyan Teslisine emanet etmiş, sonunda Allah'ın sanma ipince minareler yükseltmiş olan bu şehir, bizi yalnız olağa-74 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed nüstü konumu ve anıtlarının görkemiyle değil, aynı zamanda göstergesel söyleminin zenginliğiyle, eşzamanlılık (synchronicity) ile artzamanlık (diachronicity) arasında bilgece oyunlarılla da şaşırtıyor.*'

Goytisolo, bu cümledeki ilhamını çağdaş "kültürel göstergebilim" in (semiotic) kurucusu Rus Yuri Lot-man'dan almıştı. Lotman'm şehre bakışı, ancak İstanbul gibi çok-katmanlı bir şehirde gerçek anlamını bulacaktır:

Şehrin mimarisi, töreleri ve törenleri, hatta planı, sokakların adları ve geçmiş zamanlardan kalma daha başka binlerce iz, şehir tarihinin metinlerini sürekli üretmeye imkân tanıyan kodlanmış programlar olarak görünürler. Şehir, kendi geçmişini sürekli üreten bir mekanizmadır... Bu açıdan bakıldığında, kültür gibi, büyük şehir de zamana karşı koyan bir mekanizmadır.

Şehrin kendisi bir metin olarak okunabileceği gibi, şehir hakkında yazılan metinler de şehrin gövdesini oluşturan birer tuğla olarak okunabilmelidir. Beyazıt Ha-mamı'nın temellerinde, vaktiyle biraz ilerisindeki Tauris Forumu'nun kalıntıları kullanılmıştır Osmanlılar tarafından. Burada yan dönmüş vaziyette bize bakan elleri mızraklı Romalı askerlerin, her gün gelip geçen İstanbullularla konuşmaya can atması bundandır.

ruhumuzun kalıbı: İstanbul 75

1 Fernand Braudel, Maddi Uygarlık, c. III, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1993, Gece Yayınları, s. 112-113.

2 Jerry Brotton, The Renaissance Bazaar: From the Silk Road to Michelangelo, Oxford University Press, 2002, s. 106-109.

3 Aktaran: Juan Goytisolo, Osmanlı'nın İstanbul'u, Çeviren: Neyyire Gül Işık, İstanbul 2002, Yapı Kredi Yayınları, s. 92.

4 Ama bu 'arayış'm, gayesine Selimiye Camii ile vardığı ve İslamiyet'in nihai hedefi olan tevhidi tek kubbeli mekânı kurmayı başararak gerçekleştirdiği söylemi, diğer camilerin, mesela 20

kubbeli Bursa Ulu Camii'nin 'şirk mekânı olarak mı değerlendirileceği' sorusu karşısında inandırıcılığını yitirmektedir.

Bu konuyu Turgut Cansever'in fikirleri ekseninde Osmanlı'yı Kuran Şehir: Bursa'ya Şehrengiz (İstanbul 2005, Timaş Yayınları, s. 46-66) adlı kitabımda genişçe ele almış bulunuyorum.

5 Edmondo De Amicis, İstanbul (1874), Çeviren: Beynün Ak-yavaş, Ankara 1993.

6 Juan Goytisolo, Osmanlı'nın İstanbul'u, s. 91. Aynı metnin farklı bir versiyonu için bkz. Neyire Gül Işık, Yeryüzünde Bir Sürgün: Juan Goytisolo'dan Seçme Yazılar, İstanbul 1993, Metis Yayınları, s. 156.

Fatih bir gün gemileri dağlardan 'uçurmuştu'!

Çün bahar-ı zafer erdi ve gül-i feth açıldı, sim ü zer, yeryüzüne ezhâr-ı eşcâr gibi saçıldı.

İbn Kemal, Tevâiih-i Âl-i Osman, VII, s. 291

Fatih Sultan Mehmed 1453 yılında gemileri gerçekten de karadan yürüttü mü?

Bu soru, gerçek bir 'soru' olarak ele alınmayıp tarih dedikodularımıza malzeme yapıldığı sürece İstanbul'un fethinin üzerini kaplayan gölgelerden kurtuluş şansımızın olmadığını düşünüyorum. Ayrıntıların iktidarına sahip olamayan hiçbir tarih, muktedir olamaz çünkü.

Zaman zaman meydana, pardon medyaya çıkıp gerine gerine, "İstanbul kuşatmasında gemilerin karadan yürütüldüğü lafı hikâyeden başka bir şey değil" demiyorlar mı, kanım beynime sıcıyor. Bu sevimli zatlar, tarihimizin etrafını kaplayan sözünü ettiğim tembel ruhlu gölgelerden besleniyorlar aslında. Öyleyse, gölgelerden sıyrılmak için ayrıntı, biraz daha ayrıntı lütfen!

Malûmu ilâm edelim mi biraz:

76 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed ruhumuzun kalıbı: istanbul 77

Muhtemelen İstanbul'un kuşatmasına şahit olmuş bir Fransız ressamın eseri olan bu minyatür, Fatih Sultan Mehmed'in surlar önündeki "dev"

toplarını olduğu kadar altın sarısı çadırını, yeniçerileri ve çadırının civarında kaynaşan göz alıcı giysileriyle vezirlerini de resmetmektedir. Resimdeki ilginç ayrıntılardan birisi, meçhul ressamın bizim "Halic'i kapatan zincir" diye bildiğimiz engeli, aşılmaz bir "köprü" şeklinde çizmiş ve Halic'e de dubalardan oluşan ikinci bir köprünün Osmanlılar tarafından yapıldığını belirtmiş

olmasıdır. Asıl çarpıcı özellik, minyatürün ok işaretiyle gösterilen kısmında görülür: Gemiler Halic'e askerler tarafından çekilerek indirilmektedir. Dolayısıyla bu minyatürle birlikte Fatih'in Halic'e gemileri nasıl indirttiği, çağdaşı bir görgü şahidi veya olayı gördüğü şahitlerden dinlemiş bir sanatçı gözüyle tartışmaya yer bırakmayacak bir netlikte açıklanmış olmaktadır. (Kaynak: Horizon, November 1963, sayı: 8)

78 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Tam tarihini de verelim: O zaman Avrupa'da kullanılan Jülyen takvimiyle 21 Nisan Pazar gecesini 22 Nisan Pazartesine bağlayan gece1 Fatih'in emriyle, kaynakların 40 ila 80 parça olduğunu belirttikleri bir filo, Tophane limanından ceraskar ile karaya çekilmiş ve Tepebaşı civarından Kasımpaşa limanına veya biraz daha ilerisine indirilmiş, böylece gemilerin denize indirilmesiyle de istanbul yarımadası üç taraftan kuşatılmış ve fethi doğru kararlı bir adım daha atılmış oluyordu. Bu beklenmedik operasyon, Bizans'ın savunma güçlerini üçe bölmüş ve anlatılanlara bakılırsa, sur içinde hüznün, Müslümanlar arasında ise sevinç rüzgârları estirmiştir.

Olay, tarih kitaplarımızda kaba hatlarıyla böyle anlatılıyor.

Gelgeldim, işin ayrıntısına girdikçe mesele çetrefillesin Çünkü rivayetler gerçekten de 'muhtelif'tir. Birbirini tamamen tutan iki anlatı bulmak, neredeyse imkânsızdır. Gemilerin hangi güzergâhtan

çekildiği, ayrı bir sorundur. Nasıl çekildiği de... Yalnız şu noktada tam bir ittifak hasıl olduğu görülmektedir: Gemiler karadan yürütülmüştür.

Bu olayın en ayrıntılı anlatılardan birisini, kuşatma sırasında Konstantinopolis surları içinde bulunan Nico-lo Barbaro adlı Venediklinin tuttuğu günlükte buluyoruz. Barbaro, olayı sıcağı sıcağına yaşayan ve aktaran şahitlerden biridir. Bu nedenle büyük önem taşır anlattıkları, isterseniz onun tercümanı olayım size.

Sorulardan biri şudur: Osmanlı filosu operasyon öncesinde nerede demirlemiştir? Bugünkü Dolmabahçe Sa-rayı'nın bulunduğu noktada mı yoksa Tophane sahillerinde mi?

ruhumuzun kalıbı: istanbul 79

Donanmamızın toplanıp karaya tırmandığı yer tam olarak belirlenebilmiş değildir. Belli olan bir şey varsa, o da gemilerin Fatih'in emri üzerine harekete geçtiği, bütün askerlerini limana çıkarttığı, gemilerin geçeceği güzergâhın bir tramvay yolu gibi tesviye edildiği, hatta çağdaş bir Fransız ressamın eserindeki toprak yığınlarından anladığımız kadarıyla yer yer kazıldığı, "Pera şehri üzerinde bulunan dağ"m ise düzlendiğidir. Yani gemilerin geçeceği güzergâhta mevcut bütün tabiî engeller temizlenmiş ve rahat geçebilmeleri için tepeler dahi düz bir hale getirilmiştir. Bu gemilere güzergâh açmak için müthiş bir hafriyat çalışması yapıldığı anlaşıyor Barba-ro'nun şahitliğinden.

Dahası, Barbaro diğer şahitlerden, mesela birazdan göreceğimiz Tursun Bey'den çok daha ayrıntılı ve farklı bir tarifini yapıyor ve gemilerin geçtiği güzergâh yuvarlatılmış taşlarla döşenmiştir, diyor.

Düşünün, yaklaşık 1,5 kilometre uzunluğundaki (bazılarına göre ise bu mesafe daha uzundur) bütün bu engebeli, inişli çıkışlı yola, mıcır döker gibi, özel olarak yuvarlatılmış taşlar dökülmüş ve bunlar iç yağıyla mükemmel bir şekilde yağlanmıştır. (Taşların bu yağlanmış

halini düşünürken, gözümün önüne eskiden Şişhane'ye yağmur yağdığı zaman parke taşlarının parlaması geliyor nedense.) Ve Fatih'in emriyle çılgın operasyon başlar. Önce bir deneme yapılması lazım gelmez miydi? Bunun için ufak teknelerle işe başlanır. Büyük bir kalabalık tarafından bu iş kısa bir sürede ve tahmin edilenden daha kolay ger-çekleştirilince büyük gemilerin çekilmesine sıra gelir. 15 ila 22 çifte küreklilerin de içinde bulunduğu toplam 72

80 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed adet gemi, bu şekilde yağlanmış taşlar üzerinden kaydırılarak Halic'e indirilir.

Bu ilginç bilgileri sakın sakın nakleden Barbaro'nun tepkisi, patlamakta gecikmeyecektir:

Bu alçak insanların yaptığı gibi karadan gemi yürütme işi dünyada görülmüş şey değildi.

Aynı olaya Bizanslı bir tarihçinin tepkisi ise beklenebileceği gibi, hayranlıkla karışık bir hayret nidası şeklindeydi: Böyle bir hârikayı kim gördü ve kim duydu? Keyahsar [Keyhüsrev]

denizde köprü inşâ ederek, karada yürür gibi, bu köprü üstünden karşıya asker geçirdi. Bu yeni Makedonyalı İskender ve bana kalırsa neslinin en büyük padişahı olan II. Mehmed, karayı denize tahvil etti ve gemileri dalgalar yerine dağların tepelerinden geçirdi.

Binâenaleyh bu adam, Keyahsar'ı da geçti. Zira Keyahsar, Çanakkale Boğazı'm geçti ve Atinalılar'a mağlub olarak muhak-kar [hakarete uğramış] bir halde geri döndü. Mehmed ise, karayı denizde olduğu gibi geçti ve Bizanslılar'ı mahvetti ve hakikî altın gibi parlayan İstanbul'u, yani dünyayı tezyin eden şehirlerin kraliçesini fetheyledi.

Bu, olayın Bizans surlarının içinden görünüşü. Peki "bizim" cepheden durum nasıl görülmüştür? Şimdi ona bakalım.

Gemileri karadan yürütülmesi olayının görgü şahitlerinden bir diğeri, tarihçi Tursun Bey'dir. Tursun Bey, Fatih'in kadirgalar ve yüksek kayıkları karadan çektirip Halic'e salmayı tasarladığını, bunun için de ceraskar sanatında usta mühendisleri ve denizcileri toplayıp planlama yaptırdığını, çekilmeden önce gemilerin rengâ-

ruhumuzun kalıbı: istanbul 81

M

renk bayraklarla süslendiklerini, yelkenlerini tıpkı denizde imişcesine açtırdıklarını (rüzgâr kuvvetini arkalarına almışlardır böylece) ve Galata "ensesinden", yani hemen üstünden "havadan yürüttüklerini" söylemektedir. Aslına bakılırsa, bu "havadan yürütme" tabiri de epeyce esrarengizdir. Ancak bundan sonra kullandığı tabir ilginçlikte onu da sollar: "Belki de uçurdular."

Allah Allah! Tursun Bey bize başka bir şeyi mi anlatmak istemektedir acaba? Gemilerin hem 'havadan' yürütüldüğünü söylüyor, hem de

'uçurulduklarını'... Hemen heyecanlanmayın öyle. Tursun Bey muhtemelen gemilerin kızaklar üzerinde yürütüldüklerini ve yokuştan aşağıya büyük bir hızla kaydırıldıklarını edebî bir lisanla anlatmak istemiştir bu sözleriyle.⁴

Denizcilik tarihimize baktığımızda gemilerin karadan yürütülmesi işlemine daha önce de defalarca başvurulmuş olduğunu görmekteyiz. Bu tarihten 13-14 yıl kadar önce, II. Murad döneminde Aydmoglu Gazi Umur Bey tarafından aynı operasyon başarıyla gerçekleştirilmiş, yeterince tanımadığımız bu tecrübeli Osmanlı amirali, Yunanistan'daki Korint berzahından gemileri 11 kilometre kadar karadan yürüterek Korint (İnebahtı) körfezine indirmeyi başarmıştır (gerçi İstanbul'daki güzergâh gibi dik bir bayır değildir burası).⁵ Yani aslında bu tekniği ne ilk kullanan komutandı Fatih, ne de son kullanan oldu.

Nitekim Fatih'in daha sonra, başarısız olan Belgrad (1456) ve başarılı olan Eğ-riboz (1470) kuşatmalarında da aynı şekilde gemileri karadan yürüttüğünü biliyoruz.⁶

Fatih'in bu operasyonunun amacı konusunda da birkaç şey söylemek gerekir:

1) Bu operasyon, 18 Nisan'da Konstantinopolis'e yardıma gelen üç adet Venedik gemisinin Halic'e girmesine engel olunamayışının Osmanlı ordusu içerisinde meydana getirdiği paniği yatıştıracak ve onlara moral aşılayacak bir tür "B Planı" olarak tasarlanmıştı.

2) Bizans'ın savunma gücünün moralini bozduktan başka, kuvvetlerinin üçe bölünmesini sağlayacak ve surların en zayıf noktası olan Haliç bölümü de taarruza açılacaktı.

3) Asıl amaç da Haliç üzerinde Osmanlı kuvvetlerini birleştirecek bir dubalı köprü kurmak ve böylece savaşta "üçüncü cephe"yi açmaktır.

(Nitekim bu hücum amaçlı köprü kurma stratejisinin Eğriboz'un fethinde kullanıldığına 1470 yılındaki seferde şahit olacağız). Zira yaklaşık olarak Kumbarahane ile Defterdar iskelesi arasında uzanan bir köprü kurmak suretiyle Topkapı'daki kuvvetlerin Rumeli Hisarı civarında mevzilenen ve Be-yoğlu-Okmeydanı sırtlarına kadar yayılmış bulunan kuvvetlerle takviyesi, bu köprüyle mümkün olacaktı.⁷

Nitekim 70 kadar geminin yan yana dizilerek Kumbarahane ile Defterdar iskelesi arasında köprü haline getirildiğini ve aynı zamanda üzerlerine yerleştirilen toplanla Haliç surlarına ateş açtıklarını öğreniyoruz. Bu operasyonun başarıyla sonuçlanması üzerine

"Kostantiniyye", üç tarafından bir demir çember gibi sarılmış oluyor, kuşatma savaşında bir tür ikinci "kara cephesi" açılmış oluyordu.

Velhasıl, gemilerin karadan yürütülmesi konusunda herhangi bir tartışmaya gerek olduğunu sanmıyorum. Asıl tartışılması gereken, bunun nasıl gerçekleştirildiği ve amacının ne olduğudur.⁸

8 2 j ufukların sultanı / fatih sultan mehmed ruhumuzun kalıbı: istanbul|83

1 Bazılarına (mesela Yılmaz Öztuna'ya) göre 22 Nisan gecesı. Bugün kullandığımız Gregoryen takvimle doğru tarihi tespit etmek için bunların üzerine 10'ar gün ilave etmemiz gerekir. Yani 1 Mayıs Çarşamba'yı 2 Mayıs Perşembe'ye bağlayan gece. Bu hesaplamaya göre İstanbul'un fetih tarihi de 29 Mayıs değil, 7 Haziran 1453

olmaktadır. Bu karışıklığın bir açıklaması için benim Osmanlı Tarihinde Maskeler ve Yüzler (İstanbul, 2005, Timaş Yayınları) adlı kitabımda yer alan "İstanbul 29 Mayıs'ta değil, 7 Haziran'da fethedildi" başlıklı yazıma bakılabilir (s. 183-188). Bu yazının içinde yer verdiğim bir anonim Fransız ressam, gemilerin Tophane sırtlarından Halic'e nasıl indirildiği açıkça resmetmiştir.

2 Nicolo Barbaro, Kostantiniyye Muhasarası Ruznâmesi 1453, Çeviren: Şemseddin Talip Diler, 2. baskı, İstanbul, 1976, istanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, s. 41-42.

3 Ducas'dan nakleden: Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, cilt: II, istanbul, 1977, Ütüken Yayınevi, s. 440 (parantez içleri bana ait

- M. A.)

4 Ducas'dan nakleden: Feridun Dirimtekin, İstanbul'un Fethi, İstanbul, 2003, Gelenek Yayıncılık, s. 224-225. Sadeleştirilmiş

versiyonu için bkz. Tursun Bey, Fatih'in Tarihi (Tâ-rih-i Ebul Feth), Hazırlayan: Erdoğan Tezbaşar, tarih ve yer belirtilmemiş, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 21, s. 50. Feridun Emecen'in İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri adlı kitabında gemilerin karadan yürütülmesiyle ilgili 11 metin

karşılaştırmalı olarak verilmektedir, (bkz. s. 87-97).

5 Bkz. İdris Bostan, Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği, İstanbul 2006, Kitap Yayınevi, s. 30, dn. 16.

6 Bkz. İbn Kemal, Tevârih-i Al-i Osman, VII. Defter (Tenkidli transkripsiyon), Hazırlayan: Şerafettin Turan, Ankara, 1991, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 126 ve 288 ("lâ-ce-84|ufukların sultanı / fatih suttan mehmed rem, istanbul üzerinde ve Belgrad üzerinde etdikleri gibi kurudan gemiler yürütdiler, denizün ol tarafın dahi muhkem bağlayub müsa'ade-i tevfikle ol cânibden gelen yoh da tutdılar"). Ayrıca Halil İnalcık'ın Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi için yazdığı

"Mehmed II" maddesine de bakınız (cilt: 24, istanbul 2005, s. 402).

Ayrıca bkz. İdris Bostan, Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri, istanbul 2005, Bilge Yayın, s. 30.

7 Bu köprünün bir tarifi, Levon Panos Dabağyan tarafından ayrıntılı olarak yapılmaktadır. Bkz. Paylaşılamayan Belde: Konstantiniyye, istanbul, 2003, IQ Yayıncılık, s. 166.

8 Bu tartışmayla ilgili olarak bir deniz albayı tarafından yazılan yazı için bkz. Tevfik inci, "Muhasarada donanma, kızaklarla nereden geçirildi?", Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: Sayı: 41, Mayıs 1953, s.

2240-2244. Aynı yazar, "Fetihte Osmanlı donanması", Tarih Dünyası, Sayı: 4, 1 Haziran 1950, s. 170-173.

ruhumuzun kalıbı: istanbul I 85

I

"Ya İstanbul beni alacak, ya ben İstanbul'u"

İstanbul'un fethi, genç Sultan için aynı zamanda saltanatın fethi olmuştur.

Halil İnalcık

Tarihe ilişkin yaklaşımlarımıza bir tür "saflık"ın egemen olmasının, Şerif Mardin'in bahsettiği, "iyiliği emretmek" ve "kötülükten sakındırmak" yönündeki dinî motivasyondan kaynaklanıp kaynaklanmadığından emin değilim.¹ Ancak geçmiş hep bugünden çok farklı bir . düzlem tahsis etmek alışkanlığının, iki uçlu bir yanlış

anlamaya yol açtığı kesin gibi.

Bir taraftan geçmiş dönemler bugüne göre "geri", "ilkel" ve

"irrasyonel" (akıl dışı) kabul edilerek menfi göndermelerin mutlak adresi haline getiriliyor. Öbür taraftan ise "daha saf", "daha düz"

ve "daha heyecansız" bir kalıba sokuluyor. Birincisinde geçmiş, olumsuz bir çehreyle karşımıza çıkarken, ikincisinde sözde olumlu bir veçhe kazanıyor. Ne var ki, her iki bakışta da tarihteki olaylar sıg, düz ve kendi içinde problemler taşımayan saf bir alana aitmiş gibi kavranmaya çalışılıyor.

86 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Oysa tarihi biraz da bugünü anlamak ve aydınlatmak uğruna okumaz mıyız? Tarihe duyduğumuz merak, biraz da -hatta belki büyük ölçüde-bugünün ihtiyaç ve itmelerinden, zorlamalarından kaynaklanmaz mı?

Mesela neden II. Ahmed veya I. Mustafa adlı padişahları merak etmeyiz de, Fatih, Yavuz, Kanuni veya II. Abdülhamid dönemleri daha çok çeker bizi? Baba-oğul oldukları halde, yazarlarımızın kalemleri Fatih Sultan Mehmed hakkında pek işlektir de, II. Bayezid hakkında neden suskundur? I. Abdülhamid'i uzmanlar haricinde bilen, hatırlayan yoktur da, Abdülhamid'lerin ikincisi neden bir kurşun gibi tenimize saplanmış, durmaktadır?

Bu ve benzeri soruların cevabını büyük ölçüde "bugün" içerisine kapatılmış bulunduğumuz sosyo-politik şartlarda bulabiliriz.

İşte tam da bugünle irtibatlı olduğu için tarih de aynen bugünkü gibi karmaşık bir manzara arz etmek durumunda değil midir? Neden onlar basit, biz karmaşık bir çağda yaşamış olalım ki? Her çağın kendi verili karmaşıklıkları ve basitlikleri yok mudur? Hiçbir çağ, Tanrı'ya daha yakın veya uzak değildir ki!

Velhasıl tarih de tıpkı "bugün" gibi heyecanlar, gerilimler, sürtüşmeler, idealler, tutkular, inançlar, fikirler, duygular ve dahası, iktidar çatışmaları ve bu çatışmaları bir çözüme kavuşturma gayretlerinin girift hikâyesi olarak okunamaz mı?

istanbul'un Fethi de bu sessiz gerçeğe ilişkin heyecan verici derinlikten yoksun anlatıların egemen olduğu alanlardan birisi olarak sunuluyor. Hamaset nutukları çekilirken dahi mattır alabildiğine, derinliksizdir. Zannedilir ki, tarihe yüklediğimiz heyecan dozu, onun durağan

ruhumuzun kalıbı: istanbul 87

ve biraz da solgun çehresini canlandıracak ve bugünkü kalplere taze bir kan pompalayacaktır. Oysa bizzat tarihe ve tarihe yön veren aktörlerin mahremiyetine nüfuz ettiğimizde, onların içinde de ne kadar şiddetli gerilim öykülerinin, kimbüir hangi ruh kamaşmalarının, ne yaman heyecan kasırgalarının, başarı ve hayal kırıklıklarının orduyla yaşadığını fark etme şansını yakalayacağızdır.

Nitekim İstanbul'un 53 gün süren son kuşatması sırasında Fatih'in söylediği bir söz pek sık tekrar edilir ama üzerinde nedense yeterince kafa yormaya gerek duyulmaz. Bu hayati önemi haiz söz, ufak tefek farklarla şöyle geçmektedir kitaplarımızda:

"Ya İstanbul beni alacak, ya ben İstanbul'u".

Bu hiç de sıradan olmayan, fırtınalı bir deniz ortasında gemi batarken atılmışlığı her halinden belli olan canhıraş feryadın hakiki derinliğini kavrayabilmek için biraz gerilere gidip kuşatma günlerinin şartlarına yeniden eğilmemiz gerekir.

Öncelikle, İstanbul'un fethine kadar Osmanlı yönetim sisteminin başı sayılan padişahların, büyük ölçüde, kendilerini bir denge siyaseti içinde iktidarda tutabildiklerini bilmemiz gerekiyor. Devşirme kökenli akıncı beyleri ile yerleşik Anadolu kökenli Türkmen beyleri arasındaki temel gerilim kalıbı bilinmeden bu ilk dönem Osmanlı tarihinin pek çok olayı açıklanamadığı gibi, İstanbul'un fethi de gayet düz ve yüzeysel bir hikâye olarak kalacaktır. Fatih'in babası Sultan II. Murad'm sık sık tahttan çekilmek ve kendisini ibadete vermek istemesinin altında yatan asıl etken de, bu denge oyununda ağırlığını koyan siyasî kesimlerin bir kısmının, kendisinden 88|ufukların sultanı / fatih sultan mehmed ve elbette politikasından duydukları rahatsızlık ve herhalde bütün bu mücadelelerden taşan sinir yorgunluğu olmalıdır.

O yıllarda Fatih'in etrafında örgütlenen "Şahinler" in, II. Murad'm itibar ettiği Sadrazam Çandarlı Halil Pa-şa'nın "Güvercinleri" ile şiddetli bir iktidar mücadelesine tutuştuklarını anlamak çok zor değil. Cem Sultan zamanında ve onun emriyle kitap haline getirilen Ebu'l-Hayr-ı Rumî'nin Saltuknâme'sine dahi yansıyacak olan bu temel gerilim hattı, II. Murad'm iki defa tahttan feragatinde ve Şehzade Mehmed'in de ikisi babasının sağlığında olmak üzere üç defa tahta çıkmasında hatırı sayılır bir rol oynamış görünüyor.

Çandarlı ekibinin (yahut partisinin) istanbul'un kuşatılmasında gördüğü mahzurlar ve yönelttikleri itirazlar, hiç de yabana atılacak türden değildir, itirazları, aslında fethin gerçekleşmesi halinde, nasiplendikleri bazı iktidar imkânlarının ellerinden kaçabileceği ve taht üzerindeki nüfuzlarının kaybolacağı gibi pratik endişelere dayanıyordu ama daha da ciddi bir endişenin akıllarından çıkmadığını bilmemiz lazım. Fethin gerçekleşmemesi, yani bir hezimete uğranılması halinde, Timur zamanındaki gibi ağır bir kaosun ağına düşülebilir ve işin ardının nasıl geleceği hiç belli olmazdı. Bunun göze alınmasını istemiyorlardı. (Bize boş gibi gelebilir bu iddialar ama sonuçta o günleri yaşayanlar onlardı; dolayısıyla onları kendi kararlarında rahat bırakalım.)

Buna mukabil, Şahinler partisinin endişesi de, fethin gerçekleşmemesi ve kuşatmanın kaldırılması halinde, siyasî ve askerî nüfuzun Çandarlı ekibinin eline geçece-ruhumuzun kalıbı: istanbul I 8 9

gi, böylece son şansları olan Sultan Mehmed'in fütuhat potansiyelinin ebediyen harcanabileceği kaygıları etrafında şekillenmişti.

Ne var ki, endişelerinde yalnız değillerdi. Fatih'in kendisi de benzer kaygıları taşıyordu. Babasının nasıl ustalıkla bir denge oyunu ile tahtta kalabildiği ve onun sağlığında iki defa tahta geçmek için yaptığı teşebbüslerin nasıl başarısızlıkla sonuçlandığını görmüş

olan Sultan Mehmed, Osmanlı tahtını bağımsız bir iktidar odağı ve bütün alt-güçlerin tepesinde mutlak bir otorite halinde kurumsallaştırmanın, ancak kimsenin başaramadığı bir büyük işin altına imza atmakla mümkün olabileceğine inandırmıştı kendisini. Şeyhi Akşemseddin ise bütün umutların tükendiği noktada dahi büyük destek olmuştu kendisine. II. Mehmed'in kendisinin ve ekibinin önüne, ilk ve tek hedef ve ideal olarak istanbul'un Fethi'ni koyması, biraz da bu parçalı iktidar yapısının sıkıntılarından bir an önce kurtulmak içindi.

Prof. Halil İnalcık'm da isabetle teşhis ettiği gibi, İstanbul'un fethi, genç Sultan için aynı zamanda saltanatın fethi olmuştur.

Nitekim 29 Mayıs'ta kendisine ve askerine nasip olan büyük fetihle beraber mutlak inisiyatifi eline geçirdiğine inanan Fatih, Çandarlı Halil Paşa ve ekibinin tasfiye sürecini 20 gün sonra başlatmış ve Ağustos ayında, hapisteki Paşa'yı idam ettirerek padişahlığın önündeki bütün engellerin kaldırıldığı yeni bir devrin kurdelesini kesmiştir. Ancak burada da soluklanmamış ve bu defa dönerek kendisine destek olan Şahinler partisini de tasfiye etmiş ve yoluna, o zamana kadar arka planda kalmış olan devşirme kökenli Mahmud Pa-şa'yla devam etmişti. Burada dikkat çeken husus, Padi-90|ufukların sultanı / fatih sultan mehmed şah denilen üstün otoritenin, rakiplerini temizlerken kendisine destek olanlara dahi gebe kalmaması gerektiği fikriydi ki soyut iktidar kavramının doğmaya başladığının en büyük delillerinden birisini oluşturmaktadır bu. Böylece 29 Mayıs 1453, yalnız Avrupa'dahi Orta Çağ'ın sonu olmakla kalmıyor (zira bizim bu Orta Çağ'la hasımlık dışında herhangi bir alâkamız bulunmuyordu), aynı zamanda Müslümanların 857 Müslüman yılı boyunca ilerledikleri hedeflerden birisine daha ulaşılarak Hz. Peygamber'in (sav) bir dileği daha yerine getirilmiş oluyordu. Tabii İstanbul'un fethinin bir başka anlamı da, Osmanlı Devleti'ni bundan sonra hangi otoritenin yöneteceği sorusunun da cevaplandırıldığı kritik bir "dönüm noktası"

olmasıdır.

Başlıktaki sözü de bu çerçevede anlamak lazımdır: Fatih İstanbul'u alamasaydı, İstanbul onu hakikaten alabilirdi!

1 Şerif Mardin'in makalesi şu kitap içinde bulunabilir: Derleyen: Mustafa Özel, Tarih Risaleleri, İstanbul 1995, iz Yayıncılık, s. 61-82.

2 Halil İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, 2.

baskı, Ankara 1986, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 132.

ruhumuzun kalıbı: istanbul I 9 1

Fatih'in İstanbul projesini üstlenen 'bey'ler İstanbul'un ilk emînleri

İstanbul 29 Mayıs 1453'te fethedildikten sonra kimlere emanet edilmişti?

Fatih Sultan Mehmed Ayasofya'yı ibadete açtıktan sonra 20 gün kadar İstanbul'da kalmış ve 21 Haziran'da Edirne'ye geçerek bir yandan yeni fetih projelerini geliştirirken, öbür yandan da imparatorluğun temellerini atmaya koyulmuştu. Fethin ertesi günü, yani Rakım Ziyaoğlu'na göre 30 Mayıs, İsmail Hami Danişmend'e göre ise 1 Haziran 1453'de bir meclis toplamış ve istişare sonucunda Hızır Bey'i istanbul kadılığına, bazı kaynaklarda adı "Karşıduran" olarak geçen Karışdıran Süleyman Bey'i ise subaşılığa getirmiştir. Öncelikli görevleri, surların tamiri, su yollarının ıslahı, çarşı-pazarm kurulması gibi beledî görevlerdir.

Fakat işin biraz derinine indiğinizde asıl belediye görevlerinin Hızır Bey tarafından yerine getirildiği, Süleyman Bey'in ise asayişin temini ve iskân gibi görevlerden başka Hızır Bey'in yardımcılığını yaptığı anlaşılmaktadır.

92|ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Bugünkü anlamda mülkî amir/belediye başkanı ayrımının

bulunmadığı o devirde kadılık gibi yargıya ait bir görevin aynı zamanda bir belediye başkanına tefvizi nasıl tuhaf bulunmuyorsa, bir valinin (subaşı'nın) hem iskân gibi şimdiki bayındırlık müdürünün görevini üstlenmesi, hem de su yolları ve surların tamiriyle görevlendirilmesi, nihayet asayişin temini gibi birbirinden çok farklı işleri yürütmesi normal karşılanmalıdır.

Hızır Bey ve Karışdıran Süleyman Bey'in belediye hizmetlerini müselleme ve yaya sancak beyleri ile beraber yürüttüğünü biliyoruz (sonuncular, surlar arasındaki hendeklerin temizlenmesiyle görevlidir). Dolayısıyla en azından ilk birkaç yıl için İstanbul'un belediye başkanlığını bu değerli ikilinin el ele yürüttüğüne hükmedebiliriz.

Şimdi Osmanlı İstanbul'unun imarını gerçekleştiren bu iki pîri biraz daha yakından tanıyalım.

Hızır Bey Çelebi: Çok yönlü bir öncü

Hızır Bey (1407-1459), Sivrihisar'a olup Nasreddin Hoca'nın beşinci kuşaktan torunudur. Sivrihisar kadısı Emir Celâleddin Arifin oğlu olup tahsil için Bursa'ya gönderilmiş, orada devrin ordinaryüslerinden Molla Ye-gân'm talebesi olmuş, bir süre sonra da kızıyla evlenmiştir. Üçü de ilmiye mesleğinin zirvesine tırmanmış

olan oğullarından Yakup Paşa Bursa Kadılığı, Ahmed Paşa Bursa ve Edirne müftülüğü yapmıştır. Fakat oğulları arasında en büyük şöhrete erişeni, Tazarrûât yazarı Sinaned-din Yusuf ya da diğer adıyla Sinan Paşa'dır. Sinan Paşa'nın bir lakabı da Hoca Paşa'dır ki, Sirkeci-Eminönü civarındaki bir semte, bir zamanlar orada oturduğundan dolayı hâlâ Hocapaşa denilmektedir.¹

ruhumuzun kalıbı: İstanbul|93

Hızır Bey'in, II. Murad'm Edirne'de yaptırdığı Ergene Köprüsü'ne, son mısrası Farsça olan bir tarih düşürdüğü biliniyorsa da, asıl şöhretine Fatih devrinde ulaşmış görünüyor. Daha İstanbul fethedilmeden, kimsenin ilzam edemediği (susturamadığı) bir Arap âlimini Edirne'de Fatih'in huzurunda cevap vermekten aciz bıraktığından Padişah'ın takdirlerini kazanmış ve Bursa'da Sultaniye (Yeşil) Medresesi'ne müderris tayin edilmiştir. Orada, genç yaşta vefatı Osmanlı ilim dünyası için hakiki bir kayıp olan Molla Hayalî², Hocazâde, Molla Muslihiddin gibi meşhur talebeleri yetiştirmiş olan Hızır Bey'in İstanbul'un fethi sırasında kritik askerî konularda Fatih'e raporlar takdim ettiği de bilinmektedir. Kadı tayin edildikten sonra surların durumu hakkında Fatih'e topografik açıdan son derece kıymetli bir rapor sunmuştur.³ Kadılık görevinde 6 yıl kalan Hızır Bey, 1458'de ölmüş, Unkapa-nı'nda, Atatürk Bulvarı'ndan inişte sağ kolda, şimdi yerinde yeller esen Voynik Şücaeddin Mescidi'nin nasılsa ayakta kalabilmiş ufak haziresine gömülmüştür.⁴

Aynı hazirede şair Necati ve Kâtib Çelebi'nin mezar taşları da bulunmaktadır.

Hızır Bey'in adı, İstanbul'da, bir zamanlar kendisine "dirlik" olarak verilen geniş arazisi ve çiftliği bulunmasından dolayı "Kadı'nın köyü" anlamındaki Kadıköy'de yaşamaya devam etmektedir.⁵

Hızır Bey'in belediyeciliği

Hızır Bey'in ilmiye silkinden İstanbul kadılığına getirildiği, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerinin

bulunduğu ve kelâm hakkında manzum olarak kaleme aldığı Kasîde-i Nûniye'nin nâzımı olduğu,6

genellikle bilinen hususlardır. Fakat belediyeciliği, devlet adamlığı ve bu yeni impa-94 I ufukların sultanı / fatih sultan mehmed ratorluk başkentinde kamu düzeni tesis ederken aldığı tedbirlerin yeterince bilindiği söylenemez. Hızır Bey'in göreve geldikten sonra gerçekleştirdiği icraat ile aldığı tedbirleri şöyle sıralamak mümkündür:

- Surların durumunun tespit ve tamiri,
- Bölgesel gıda pazarları hükmündeki kapanların (kab-bâri) kurulması (Unkapanı bunlardan biridir),
- Sarnıç ve su yollarının tanzimi,
- Fiyat düzenlemeleri,
- Tartıların ayar ve kontrolü,
- Adi zabıta işlerinin yanı sıra belediye kapsamına giren suçlar için bağımsız bir mahkeme kurulması.7

Hızır Bey'in kadılığı ne derece ciddiye aldığını, Sultan Fatih'e, bir mahkeme sırasında, "Beyim, murâfaa-i şer'iy-yede bulunuyorsunuz; baş

köşede değil, sanık sandalyesinde oturmalısınız" şeklindeki şiddetli uyarısından anlayabiliriz. Ayrıca Fatih Medresesi'nde hocalık yapmıştır. Zey-rek'deki Pantokrator Kilisesi'nin daha önce hastane olarak kullanıldığı bilinen ama zamanla terk edilmiş 50 odasını tamir ettirerek medrese haline getiren Hızır Bey, burada ders de vermiştir.

Bir başka özelliği ise Osmanlı dünyasında tarih düşürme çığırını başlatmış olmasıdır. Hızır Bey'den önce tarih düşürme işi sırası düştükçe yapılırken ve bir gelenek halinde teessüs etmemişken, onunla beraber bir sanat dalı haline gelmiştir. Tarih düşürme sanatı konusunda hacimli bir çalışma yapan İsmail Yakıt'm deyişiyle,

...tarih ibareleri Hızır Bey'den önce çok nadir olarak şiirin mısralarına almıyordu. Hızır Bey'den sonra divan şiirinin içinde yer alan mısralarla söylemek (tarih düşürmek) adet olmuştur.

ruhumuzun kalıbı: istanbul|95

Süleyman Bey'in valiliği

İlk İstanbul Valisi Karışdıran Süleyman Bey'in hayatı hakkında bildiklerimiz, hemen sadece fethi müteakip Fatih Sultan Mehmed tarafından şehrin imar ve iskânına memur edildiği şeklindeki yaygın bir rivayetten ibarettir. İlk Osmanlı tarihi kaynaklarında (Âşıkpaşazade ve Neşri tarihleri, Tursun Beg'in Târih-i Ebu'l-Fettii ve Kemalpaşaza-de'nin Tevârih-i Al-i Osman'ının VII. Defteri) müştereken yer alan bir ifadeye göre Fatih, Anadolu'dan nüfus celbi, kaçmış olan Rumların geri getirilmesi ve şehrin şenlendirilip canlandırılması görevlerini Süleyman Bey'e vermiştir.

ismail Hami Danişmend'in bu konuda yazdıklarını beraberce okuyalım: Subaşı unvanını haiz olan Süleyman Bey, İstanbul'un ilk muhafızı ve valisi vaziyetindedir; Fatih bu beye başlıca iki vazife vermiştir: Biri surların tamiri, biri de Anadolu'nun muhtelif yerlerinden sanat sahipleriyle muhtelif sınıflara mensup sair Türk nüfusunun celbi ve İstanbul'un iskânıdır, ilk önce beş bin aile getirildiği rivayet edilir. Ondan sonra da muhtelif tarihlerde devam eden bu iskân siyaseti Karadeniz sahilleriyle Karaman, Aksaray, Eğridir, Bursa, Manisa, Tire, Çarşamba, Kastamonu, Samsun, Sivas, İzmir vesaire taraflarından gelen Türk aileleriyle İstanbul'un az zamanda Türkleşmesi'ne sebep olmuş... bu suretle İstanbul şehri Anadolu kasabalarının bir çoğunu temsil eden millî bir halita haline gelmiştir.

Bazı tarihçiler (bu rivayet, Fatih'in 'Bizanslı tarihçisi'

Kritovulos'a kadar çıkmaktadır) İstanbul'un ilk belediye başkanı yaparlar Süleyman Bey'i. Mesela Hammer, subaşı-lıgım şehreminiliği yerine kullanıldığını zanneder. Buna

96 lufukların sultanı / fatih sultan mehmed dayanan İhtifalci Mehmed Ziya Bey de, İstanbul ve Boğaziçi adlı eserinde Karışdıran Süleyman Bey'i, "İstanbul'un ilk valisi ve şehremini" ilan etmekten çekinmemiştir. Oysa Fatih'in 'Müslüman tarihçisi' Tursun Bey Târih-i Ebu'l-Feth'de, âlim ve güzide bir bey olan Süleyman Bey'e şehrin imarının havale edildiğini belirtir. Fakat Süleyman Bey'in hayatının pek çok safhası gibi asıl karanlıkta kalan nokta, İstanbul subaşılığında kaç yıl müddetle bulunduğudur.

Süleyman Bey hakkında Ekrem Hakkı Ayverdi'nin, "Yıldırım zamanından beri devlet işlerinde hizmetleri görülmüştür"¹⁰ ifadesi bir zuhûl eseri olmalıdır. Çünkü Yıldırım Bayezid devri (1389—1402) devlet adamlarından Karışdıran Süleyman Paşa ile "senelerce Bursa subaşılığında bulunduğunu bildiğimiz"¹¹ Karışdıran Süleyman Bey sık sık birbirine karıştırılmaktadır.¹² Fetret Devri'nde Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman bir hamamda ıyş u işretle meşgulken, kardeşi Musa Çelebi'nin askerlerinin hamama yaklaştıklarını haber vererek bütün meclisi 'karıştıran' ve bu sebeple "Karışdıran"

lakabını aldığı bilinen Süleyman Paşa'nın bizim Süleyman Bey'imizle ilgisi olmamak gerekir.¹³

Ayverdi'nin ifadesini doğru kabul edecek olursak, önce bürokrasinin alt kademelerinde görev yapmış olan Süleyman Bey'in Hacı İvaz Paşa'dan sonra Bursa subaşılığı-na getirildiğini ve İstanbul subaşılığına tayininden sonra yerine Cebe Ali Bey'in tayin edildiğini söyleyebiliriz. Kâzım Baykal onun Fatih'in defterdarlığına getirildiğini belirtiyor (s. 43). Yine Cebe Ali Bey'in (adı bugünkü

"Ci-bali" semtine verilmiştir) İstanbul muhasarasında Haliç surlarını yarmakla görevlendirilmiş olduğuna bakarak Süleyman Bey'in İstanbul muhasarasında bulunduğu ve bazı askerî başarılarla imza attığı da söylenebilir.

ruhumuzun kalıbı: İstanbul|97

r

Sicilî-i Osmânî ve Bursa Kütüğü'ne göre Süleyman Bey, önce Rumeli, sonra da Anadolu beylerbeyliğine, son olarak da Semendire Beylerbeyliğine atanmıştır.¹⁴

"Karırdıran" lakabı, Osmanlı tarihinde yıllar sonra bambaşka bir vesileyle tekrar karşımıza çıkar. 1511 yılında, Osmanlı tahtına çıkmak için babasına isyan bayrağı açan Yavuz Sultan Selim, II.

Bayezid ile Karırdıran Süleyman Bey'in malikânesinin bulunduğı

"Pozapa" köyü yakınlarında karşı karşıya gelirler. Danişmend'e göre, muharebenin cereyan ettiğı Çorlu civarındaki Uğraşderesi yakınlarında bulunan bu köy, sonradan Süleyman Bey'in lakabı olan "Karırdıran"

diye anılmıştır.¹⁵

"Onlar bir vakt beyler idi"

Hızır Bey'in mezarı, halen 1MÇ bloklarının içerisinde kalmıştır. 1971

yılında Hızır Bey'in mezarını bulan Rakım Ziyaoğlu, o sırada karşılaştığı vaziyeti şöyle anlatıyor:

1971 yılı başlarında arşiv ve eski taşlar uzmanı Asım Sönmez Dede ile hazirede ve kabirde yaptığımız araştırmada, başlık ve kapak taşının yerine yanlış konulduğunu, lahitin çöktüğünü, çevre taşlarının yanlarına kaydığını, başucundaki yazıların okunamaz hale geldiğini, nerede ise kaybolacağım üzüntü ile gördük.^{1^}

Zamanın İstanbul Belediye Başkanı Dr. Fahri Ata-bey'in ilgi ve teşvikiyle ve iMÇ'deki bazı 'ehl-i himem'in maddi destekleriyle kabir ve hazire tamir edilmiş, gün yüzüne çıkarılmış, hazirenin giriş

duvarına Hızır Bey'in İstanbul'un ilk kadısı ve belediye reisi olduğunu belirten bir mermer levha konulmuştur. O yıl başlayan bir geleneğe göre, Hızır Bey'in ilk belediye başkanlığına tayin 98 | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed edildiğı her 30 Mayıs günü mezarı başında belediye başkanlarının da hazır bulunduğu bir tören düzenlenmektedir. (Bildiğim kadarıyla 1994

yılında bu tören yapılmamış, 1995'de ise törene istanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan yerine başkan yardımcısı katılmıştır.)

Gelin görün ki, 1490'da ölen Karırdıran Süleyman Bey'in akıbeti Hızır Bey kadar mesut bir finale taçlanma-mıştır. Bursa'da, Muradiye türbelerinin yol aşırı üstünde ve Muradiye Hamamı'nın hizasında mütevazı bir türbe yükselir. Burası ilk İstanbul Valisi olarak bilinen Karırdıran Süleyman Bey'in türbesidir. Ne kapı ve duvarlarında herhangi bir yazı vardır, ne içerisinde kimin yattığını belirten bir levha, ne de bir kitabesi.. Ziyarete de kapalıdır.

Türbenin moloz yığınlarıyla kaplı merdiveninden çıkınca, her türlü çöp ve pisliğin cirit attığı, yabani otların diz boyu yükseldiğı giriş platformunda kırılmış camlarından türbenin içine baktığınızda hazin bir manzara gözünüze çarpar. Hemen her gidişimde kâh türbenin içinde, kâh otların arasında bir kaplumbağa, tarihle hayatı bakıştıran yegâne unsur olarak karşıma çıkar. Toza toprağa bulanmış

tuğla bir zemin üzerinde sanduka veya lahit gibi bir emare de görülmez. Belki cenaze aşağı kattaki mum-yalûCd. (kript) defnedildiğı için mermer bir sanduka yapılmamıştır. Fakat muhakkak ahşap bir sandukası vardı. Demek ki, ya zamanla harap olup dağıldı ve atıldı ya da (belki de) çalındı.

Merdivenden geri indiğimizde yol üzerinde, türbenin mumyalık girişi olduğunu tahmin ettiğimiz ufak bir kapı göze çarpar. Arşivimizdeki eski bir fotoğrafa göre mumyalık girişi bir duvarın içerisinde gizlenmiş durumdadır.

ruhumuzun kalıbı: istanbul|99

Yol genişletme çalışmaları sırasında duvar yıkılınca giriş kapısı ortaya çıkmıştır. Halen kilitli olan bu kapıyı açtırıp içerisini araştırmak imkânımız olmadı. Fakat ehil bir heyete bu araştırmanın yaptırılmasıyla Süleyman Bey'e ait bazı ipuçlarının temini muhtemeldir.

Ekrem Hakkı Ayverdi'den, türbenin çevresinde bir hazire bulunduğunu, etrafında mektep ve medresenin mevcut olduğunu öğreniyoruz.¹⁷ Fakat bugün bu eserlerin üzerine yapılan evler hemen hemen türbeye bitişmiş

durumdadır. Arşivimizdeki fotoğrafta 90 küsur yıl önce etrafının boş

hali görülebilmektedir.

Mefail Hızlı, 15. asrın başlarına kadar Kadı sicillerinde mektebin adına rastlandığını bildiriyor. 1510'larda muallimlik görevine atanan Muslihiddin Efendi, 2 akçe yevmiye almaktaydı. Medrese ile ilgili olarak ise 1565 tarihli bir belgede müderrisin Receb Efendi olduğu anlaşıyor. Medresenin vakfiyesi henüz bulunamamıştır.¹⁸

100 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Bu arada Turgut Kut'un İstanbul sıbyan mektepleriyle ilgili bir belge neşrinden Süleyman Subaşı ismine iki adet mektep öğreniyoruz.

Birisi Eyüp'te, diğeri Unkapa-nı, Hoca Halil caddesinde gösterilen mektepler 1930'lu yıllarda İdare-i Hususiye (11 Özel İdaresi) tarafından kiraya verilmiştir.¹⁹ Bu okulların Karışdıran Süleyman Bey ile alakası tahkike muhtaçtır.

Fatih, gözbebeği gibi baktığı İstanbul'u bu iki zatın ehil ellerine emanet etmişti. Birisi, din âlimiydi, öbürü bürokrat.

Konstantinopolis'in "Müslüman İstanbul" olmasında bu iki öncünün katkılarını hatırlatmaktı gayemiz. Bu iki arkadaştan biri Süleymaniye'nin gölgesinde uyuyor şimdi, diğeri Muradiye'de, Fatih'in ebesi Gülba-har Hatun'la göz göze.

1 Rakım Ziyaoğlu, İstanbul'un İlk Belediye Başkam: Hızır Bey Çelebi, İstanbul 1976, s. 29-30.

2 Molla Hayalî (Mevlânâ Şemseddin Ahmed b. Musa), tahsilini kadı olan babasından yapmış ve Hızır Bey'den ders almıştır. Filibe ve İznik medreselerinde hocalık yaptıktan sonra Hicaz'a gitmiş, dönünce tekrar müderris olmuştur. 33 yaşında vefat ederek Bursa'da Zeynîler Mezarlığı'na gömülmüştür. (Kâzım Baykal, Bursa ve Anıtları, 2. baskı, Bursa 1982, s. 151. Ayrıca bkz. M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, I, s.

219; ismail Belig, Güldeste, s. 274; M. Süreyya, Sicill-i Os-mânî, II, s. 313; Mehmed Şemseddin, Yâdigâr-ı Şemsî (Bursa Dergâhları), Hazırlayan: Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa 1997, Uludağ

Yayınları, s. 379.

3 Selahattin Tansel, Fatih'in Askerî ve Siyasî Faaliyetleri, Ankara 1953, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 71-72, 89-90 ve 110.

Hızır Be/in surların tamiri hakkında Fatih'e sunduğu rapor, Topkapı Sarayı Müzesi'nde 11,975 numarada kayıtlıdır.

ruhumuzun kalıbı: istanbul 101

4 Rakım Ziyaoğlu, age, s. 53-54.

5 Ziyaoğlu, age, s. 38.

6 "Kasîde-i Nûniye" ve Hızır Beyin kelâmcı yönü hakkında, bkz. M. Said Yazıcıoğlu, Hızır Bey, Ankara 1987, Kültür Bakanlığı Yayınları.

7 Bu mahkemenin dünyada ilk örnek olduğu iddia edilmektedir. Ziyaoğlu, age, bölüm IX., s. 46-54.

8 İsmail Yakıt, Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme, İstanbul 1992, Ötüken Yayınevi, s. 130.

9 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, cilt I, istanbul, 1971, Türkiye Yayınevi, s. 268.

10 Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, c. III, istanbul, istanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1989, s. 158.

11 Kâmil Kepecioğlu, "Fâtih zamanındaki İstanbul subaşıları", Vakıflar Dergisi, 1942, sayı II, s. 411, not 18. Karışdıran Süleyman Bey hakkında Cafer Çelebi'nin sözleri şunlardır: "Buyurdı ki, memâlik-i mahrûseden her kim ki gelüb bu belde-i tayyibede vatan tutub ikamet niyetin ide, her kangı evi murad ve ihtiyar iderse sâbıku'z-zıkr Subaşı'dan südde-i murâd-bahşâ gele, mülknâme-i hümayûn sadaka oluna."

12 Bk. Kâzım Baykal, Bursa ve Anıtları, 2. baskı, istanbul 1992.

13 Bkz. Kâmil Kepeci, Bursa Hamamları, Bursa, 1940.

14 Mefail Hızlı, "Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreseleri," Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa 1995, s. 155.

15 ismail Hami Danişmend, age, cilt II, s. 158.

16 Ziyaoğlu, age, s. 55. Karışdıran Süleyman Bey'in mektebi ve medresesi hakkında bkz. Mefail Hızlı, Bursa Medreseleri. Ayrıca bkz.

Aynı yazar, Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Sıbyan Mektepleri, Bursa, 1995, Rahmet Yayınları.

17 Ayverdi, age, c. III, s. 158.

18 Hızlı, Bursa Medreseleri, s. 109.

19 A. Turgut Kut, "istanbul Sibyan mektepleriyle ilgili bir vesika", İstanbul Armağanı-3 (Gündelik Hayatın Renkleri), Hazırlayan: Mustafa Armağan, istanbul 1997 s. 370.

İstanbul'un fethi "hangi tarihte"dir?

O şafak vaktini, o müthiş mahşeri,

857 seneden beri İslâm'ın muntazır

olduğu o sabahı, o büyük saatleri,

o coşkunluğu, o sevinci

bütün kalbimle hissettim.

Yahya Kemal, "Ezan ve Kur'an"1

Türkiye'de daha çok Atatürk adlı kitabıyla tanınan Lord Kinross, ölümünden önce tamamladığı Osmanlı Asırları (The Ottoman Centuries: The Rise and Fail of Turkish Em-pire) başlığını taşıyan çalışmasında istanbul'un fethinin Ortaçağ'ı kapayıp Yeniçağ'ı açtığı yolundaki yaygın kanaati, bir tarih miti (efsanesi) olarak değerlendirir. Kinross'a göre, bu ancak sembolik manada ciddiye alınabilecek bir iddiadır. Onun gözünde Ortaçağ'dan Yeniçağ'a geçiş, aslında pek çok sosyal, siyasî ve iktisadî enstantanesinin üst üste bindirilmiş bir fotoğrafı olabilir ancak. Lord Kinross şu ilginç tespitle noktalar düşüncelerini:

İstanbul'un düşmesi sadece Bizans İmparatorluğu'nun sonunu ve son etkili imparatorun ölümünü belirler. Zira 150 yıldan beri devam edegelen Osmanlı akınlarıyla Bizans'ın

102 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed ruhumuzun kalıbı: istanbul 103

bırakacağı boşluk, zaten yavaş yavaş doldurulmuş durumdaydı. Şehrin düşmesinden önce de Avrupa ile Asya'nın birleştiği bu noktanın hâkimi, zaten Osmanlılardı. Bizans'ın o günlerde İslâm okyanusu içerisinde bir Hristiyan adacığından farkı kalmamıştı/

Kinross'un kitabının Türkçeye yapılan kısmî bir çevirisinde3 yukarıda geçen "istanbul'un düşmesi" (The Fail of Constanünople) ibaresi, manidar bir şekilde "İstanbul'un fethi" olarak tercüme edilmiştir.

Hemen bütün Batı kökenli tarih kitaplarının dilimize tercümesinde göze çarpan ciddi bir problemdir bu.

Bu örnekten de anlaşılabilirce gibi, İstanbul'un fethine ilişkin Müslümanların ve Hristiyanların bakışlarına temel bir karşıtlık hâkimdir. İslam âlemi için İstanbul'un fethi, Haçlı seferlerinin rövanşı ve Hristiyanlığın kalbine uzanmış keskin bir kılıç iken, Bizans için yaklaşık bin yıllık bir düşün sona ermesi, Hristiyan-Katolik âlemi için ise "Yeni Roma"nın kaybı, Avrupa'nın doğu kanadının kesilmesi, "Eski Roma"nın garnizonu olarak gördükleri muazzam surların

"dinsizlerce" ele geçirilmesi ve nihayet, batı Hristiyanlığının da tehdit altına girmesi şeklinde algılanacaktı.

Ancak burada şu ısırtıcı soruyu sormak zorunludur: Acaba Ortaçağ'ın kapanması 'hangi tarafın' tarihinin uzantısıdır?

İslam tarihinin o yüzyılda 'Karanlık Çağ' ile bir alıp veremediği olmadığına göre, Türkiye'deki hemen bütün ideolojik kesimlerin İstanbul'un fethinin Ortaçağ'ı kapayıp Yeniçağ'ı açtığı yolundaki

'Nasrânî' endişeyi paylaşmakta oluşu, epeyce garip değil midir?

Batılı-Hristiyan tarihçiliğin geliştirdiği bu "süreklilik savı"na, 150 yıldır

104 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed yükselmekte olan ve fetihden sonra da aşağı yukarı 150 yıl yükselmesini devam ettirecek olan Osmanlı-İslam devleti ve medeniyeti adına sahip çıkmak, olsa olsa farkında olmadan 'karşı tarafın tarihinde yaşamak ve kültürel bir anakronizm ile, yani zamanını ve zeminini şaşırmakla izah edilebilir.

Aslında fethi Batılılar gibi bir 'düşüş' (sükût) olarak idrak etmemizin temelinde daha başka kültürel kopuşlar da rol oynamaktadır.

Ahmet Haşim'in "Müslüman saati" adlı denemesinde vurgulandığı gibi, bugün nasıl "fecir vakti", günün başlangıcı değil de, kullandığımız alafranga saate göre, gecenin çoğu zaman farkına bile varamadığımız

'gayr-ı muayyen', yani belirsiz bir noktası ise, İstanbul'un fethinin milâdî tarihle karşılığı olan 1453 de o kadar bize yabancı bir iklimin endişe ve telakkilerim yansıtmaktadır. Bu sebeple fethin hicrî 857 tarihinde mi yoksa milâdî 1453 tarihinde mi gerçekleştiği sorusu, zannedildiği gibi basit bir "totoloji"den, yani içi boş bir sözden ibaret değildir.

Aslında bu temel soruna 1920'lerde dikkatimizi çeken üstad Yahya Kemal, şu sarsıcı tespitle bulunmuştu:

...Takvimlerin dini, imanı, vicdanı var, meselâ sene 857 denince İslâm'ın İstanbul'a girdiğini hissediyoruz; bu rakamda anlamlı şanlı bir tınnet [tını] var. 1453 deyince bilâkis Bizans'ın Türklere mağlûp oluşu idrak olunuyor; bu rakamda bilâkis bir can çekişmesi, bir ufunet [kokuşma], bir günlük [otu] kokusu var. Bu rakamların biri Müslüman, biri değil!4

İstanbul'un fethinin 553. yıldönümünü idrak ederken, 857 hicrî tarihini "1453 eksi 622" tarzında algılamaktan uzak durmaya ve kapanan Ortaçağ'ın kimin tarafında ol-ruhumuzun kalıbı: İstanbul 105

duğunu sorgulamaya olan ihtiyacımız kendisini her zamankinden daha açık bir biçimde açığa vuruyor.

Meselenin Hicret cephesinden görünüşü ise şöyle ortaya konulmalıdır: İstanbul'un fethiyle Hz. Peygamber'in (sav) Mekke'den Medine'ye hicretinin üzerinden geçen 857 senede İslâm, Hristiyan dünyasının iki Roma'smdan birisini ele geçirmeye muvaffak olmuştur. Bu, ta Asr-ı Saadet'ten bu yana Müslümanların asırların havanında döve döve olgunlaştırdıkları bir gayeye nihayet Osmanlılar eliyle ulaşılması gibi tarihî derinlik kazandırılarak yorumlanabilecek bir dönüm noktasıdır. Dahası, İslâm medeniyetinin yeni bir yükseliş ve parlayış

dönemine tekabül edecek bir start alma noktasıdır da. Asıl fetih, yani lügat manasıyla 'açma' da bu değil midir bir bakıma?

Nitekim fethin hemen ertesi günü başlayan ve asırlar boyu adım adım, uzun vadeli bir fetih halinde sürecek olan "istanbul medeniyeti", aradan bir insan ömrü kadar dahi vakit geçmeden eski Bizans payitahtından çok daha görkemli, çok daha zevkli ve yaşanası bir şehir olma yolunda kararlı adımlarla ilerlemiştir. Tabiri caizse, mührlenmiş. bir kâğıt gibi adım adım zenginleşmiş ve üzerine yazılanları yaldızlamıştır.

işte bu yüzdendir ki, Balkan Harbi yıllarında bütün haraplığının, muhacir akınlarının, oluk oluk akan kanların, göçlerin, fukaralığın, sık sık çıkan yangınların kasıp kavurduğu İstanbul, Le Corbusier gibi modern mimarînin cesur babalarından birisine "cennet bahçesi" gibi görünebilmiştir.

Bu şehirde yakalanan estetik terkip (sentez), aslında bir başka noktadan da Yahya Kemal'i haklı çıkartacak ipuçları uzatmaktadır önümüze: İstanbul'un Konstanti-1 0 6 I ufukların sultanı / fatih suttan mehmed nopolis'ten farkı ve ayırt edici vasfı, onun devamı olmasında değil, onu bir hamur gibi kullanarak "tamamıyla zıt bir güzellik", Hristiyanlıkta olduğu gibi kirli olan dünyayı temizlemek için onun bağrında kutsal bir alan açmak için değil, bir hadis-i şerifte geçtiği üzere Cema-lullah'm bir tecellisi olan dünyaya, kendisi de onun gibi bir tecellisi olan insan eliyle bu defa işlenmiş bir güzellik vücuda getirmiş olmasındandır.

Velhasıl fetihten sonra Bizans İstanbul'unu reddetmemiş, hatta kucaklamış, ancak ona yeni bir istikamet ve anlam kazandırmış

atalarımız.

istanbul'u diğer Osmanlı şehirlerinden ayıran tarafı da, orada tecelli eden bu eskinin içinden yeniyi doğurtma kudretidir. Hakiki sanatkârlık da bu değil midir zaten?

Mührlenmiş şehir

Mühre, kâğıt, kumaş gibi, hat ve tezhipte kullanılan malzemelerin yüzeyini düzeltmeye ve parlatmaya yarayan yuvarlakça veya yumurta biçimindeki aletin adıdır.

Eski zamanlarda kâğıtların parlatılması ve düzeltilmesi işinde kullanılırdı. Mühre aletiyle yapılan kâğıtların matlığı ve pürüzleri giderildiği için kaleme ve fırçaya uygun hale gelmiş olur, böylece yazı veya tezhip, daha güzel görüldüğü gibi, zamana da dayanıklı olurdu.

İşte Fetih, Osmanlıların elinde mat ve pürüzlü istanbul kâğıdının üzerinden geçirilen mühr'e'ydi. Bizans'ın elinde parlaklığım kaybetmiş

olan bu şehir fetih mührüyle mührünü vuracak ve tıkanmış

ruhumuzun kalıbı: istanbul 11 0 7

damarları açılarak gerçek feth'e kanatlanacaktı. Şehrin silinmiş, okunmaz olmuş kimliğini fetih yeniden okunur kılacak, "ebediyete çakılı bir yıldız" gibi parlatacaktı.

Zira yine eski kültürümüzde altın ve gümüş ezmek için yeşim taşından yapılan ucu kıvrıkça, küçük havan tokmağını andıran alete de mühr'e denilirdi. Bu durumda ise fetih, ölümsüzlüğü simgeleyen yeşim taşından mamul bir alet, İstanbul ise henüz işlenmemiş altın külçesi gibidir. Külçe yeşimle ezildikçe tozlar şehrin üzerine serpilmekte ve ölümsüzlük vasfı kazanmaktadır. Velhasıl Fatih'in 1453'te Kostantiniyye'yi fethi, şehrin damarlarına yeni bir ruh, yeni bir enerji ve hayat üflemek ve potansiyel enerjisini kinetik enerji haline çevirmek işlemi olarak değerlendirilmelidir.

Mühr'e hakkında geniş bilgi için bkz. Hasan Özönder, Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I Konya: 2003, s. 139-140.

1 30 Mart 1922 tarihli Tevhid-i E/feâr'da çıkan bu yazı şu kitapta yer almaktadır: Yahya Kemal, Aziz istanbul, 3. baskı, İstanbul 1974, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, s. 119.

2 Lord Kinross, The Ottoman Centuries: The Rise and Fail of Turkish Empire, William Morrow and Company, Inc., New York: 1977, William Morrow and Company, Inc., s. 111.

3 Lord Kinross, Osmanlı Tarihi, Çeviren ve baskı tarihi belirtilmemiş, İstanbul, Güneş Gazetesi Yayın, s. 114-115 (nedense kitabın sadece Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüne kadarki kısmı dilimize çevrilmiştir).

4 Yahya Kemal, age, s. 82.

5 Bkz. Enis Kortan, Le Corbusier Gözüyle Türk Mimarlık ve Şehirciliği, Ankara 1983, ODTÜ Yayınları, s. 64. Ayrıca bkz. Turgut Cansever, "Fetih nice kapılar açar", istanbul: Şehir ve Medeniyet, İstanbul 2004, Klasik Yayınları, s. 35-39.

0 8 [ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Fatih'in semti

Fatih Sultan Mehmed, çok büyük bir tasarımcıdır.

tlber Ortaylı

"Şehirleri, tıpkı rüyalar gibi arzular veya korkular kurar" sözünün

'gönderen' kısmında "Italo Calvino" yazmasından daha tabii ne olabilirdi ki? Görünmez Kentler adlı kitabında şehirlerin röntgenini çekmeye koyulan göz onun olduğuna göre, gözleri bağlı olarak şehre bakan bizlere arada sırada böyle işaret fişekleri yollamasını sevinç çılgınlıklarıyla karşılamak

kadirşinaslık olurdu. Bir de bahsedeceğimiz konu istanbul, hele de istanbul'un içinde 'ikinci bir İstanbul' olan Fatih ilçesi ise onun çatal yüreğinden semalarımıza cömertçe dökülen ışıklara daha bir dikkatle ve ihtimamla bakmamız gerekmez mi?

istanbul, aynı kan grubuna mensup olduğu pek çok şehir gibi hakiki bir arzudan doğdu ve bu arzu, onun asırları elemiş toprağını o denli şımarttı ki, yeryüzünde 'en ziyade arzu uyandıran şehir' unvanım ele geçirdikten sonra bir daha da bırakmadı. Düşünün ki, Kari Marx bile ruhumuzun kalıbı: istanbul | 1 09

Bir asır önce Fatih Camii ve bir ulema tipi. Minare külahları bugün farklıdır.

1853'te yazdığı bir yazıda onu, aynen Bizans döneminde olduğu gibi bir "Altın Köprü" olarak nitelendiriyor ve Avrupa medeniyetinin kendini tamamlaması için İstanbul'a ihtiyacı olduğunu haykırıyordu.

(Ne gariptir ki, bunu Avrupa Birliği kapısında biz de koro halinde söylüyoruz !)

İstanbul, Batı ile Doğu arasında kurulmuş altın bir köprüdür. Batı uygarlığı, bu köprüden geçmeksizin dünyanın çevresini güneş gibi dolaşamaz...

Ancak Marx'a rağmen, bu arzunun gayesi, altından da olsa, Doğu ve Batı arasındaki köprülerden herhangi

birisi olmaktan ibaret değildi. Daha büyük bir gayesi vardı bu şehrin: Doğu'yu ve Batı'yı kucaklamak. Nitekim Bizans'a Avrupalılar Doğu'nun Batısı gözüyle bakarlardı, Doğulular ise Batı'nın Doğu'su.

Bu alanda gerçekten de ciddi rakipleri vardı istanbul'un. Roma, Girit, İskenderiye, hatta Sicilya... Ama istanbul iddialı geliyordu başkentler meydan savaşıma.

Nitekim imparator Büyük Konstantin, Roma'ya yeni bir yönetim merkezi ararken önce efsanevî Truva şehrini başkent olarak düşünmüş, hatta hayalindeki başkentten ilk temellerini orada atmıştı. Neyse ki, tercihin yanlış olduğunu fazla vakit kaybetmeden anladı. Bir ara Kadıköy'ün yerleşim merkezi olarak seçildiği de biliniyor. (Fatih'te Osmanlıların Bozdoğan Kemeri diye bildikleri Valens Kemeri'nin taşları, büyük çapta Kadıköy'ün surlarından devşirilmiştir!) Ne var ki, tarihî yarımada, sonunda bu yarıştan galip çıkmış ve toprakları insan eti yedikçe mayalanmış, Hristiyanlığa "anne şehir"lik yaptıktan sonra, bu defa islamiyet'in yeryüzündeki en göz alıcı hamlelerinden birisine açmıştı sahnesini. Yıllar 857'yi veya 1453'ü gösteriyordu, aylardan Rebiülevvel veya Mayıs'tı. istanbul gencecik bir hükümdarm ejderha rüyalarından aniden uyanmışçasma bakan şehla gözlerinde kendisine yeni bir gelecek arzulamaktaydı.2

Büyük Konstantin'in arzusu, Roma'nın merkezine Doğu'da bir alternatif hazırlamaktı. Müslüman halefi Fatih Sultan Mehmed'in arzusu ise biraz değişikti sanki, istanbul'la birlikte o, pergelin sabit ayağını tespit ettiğine inanıyordu. Artık Medine'de istiaresine yatılan dünya, "bu şehir-i İstanbul'un etrafında halkalanacak, Viya-na'dan Yemen'e uzanan ve üzerinde makas izi bulunma-1 1 0] ufukların sultanı / fatih sultan mehmed ruhumuzun kalıbı: istanbul 1 1 1 1

yan bir şehirler şebekesinin merkezinde İstanbul'un kendisi sütün bir abide gibi vakarla yükselecekti. Ona Mutluluk Kapısı (Dersaadet) denilmesi de, Korunmuş Şehir (Belde-i Mahrûsc) adı verilmesi de bundandı; Korunmuş ve Koruyan Şehir daha doğrusu...

Ve bu arzunun ilk somut sembolleşmesi, ilk evrensel adımı, kendi içinde bir küçük şehir olan Fatih Külliyesi olacaktı. Kurulduğu zaman yeryüzündeki en büyük imar faaliyetlerinden birisine şahit olmuş bu külliye ile İstanbul'un 'yumuşak çekirdeği' de arazi üzerine tespit edilmiş oluyordu. Osmanlı'nın ilim hayatı, fikir hayatı, edebiyat, kültür ve sanat cevelanı artık asırlardır aradığı merkezi bulmuş, Balzac'm dediği gibi, taşrada doğan dehalar, topraklarına gömülmek için dünyayı kucaklamaya azmetmiş bu revnaklı şehrin yollarına çoktan revan olmuşlardır bile.

Şair Nedim'e bakılırsa, onun çarşılarında irfan kumaşları satılmıştır; medreseleri birer hüner pazarı, toprağı bilim ve bilim adamlarının madeni olmuştur: Kâlâ-yı maâarif satılır saklarında Bâzâr-ı hüner, ma'den-i tim u ulemâdır. Her ne kadar Kanuni Sultan Süleyman'ın bir asır sonra inşa ettirdiği Süleymaniye Külliyesi, Fatih'in ya-lımlı yüzüne bir parça gölge düşürmüş olsa da, semt, yaşama ve yaşatma arzusunu daima korumuş ve bir bakıma İstanbul'un kalbi ve beyni olmaya devam etmişti. Zaten şehir, 'açık' bir şehirdi ve dışarıdan gelenlere kendisini daima açıyordu; kâh kucağını, kâh arsasını, kâh gönlünü...

12. yüzyılda yaşamış Endülüslü Yahudi Tudelah Benjamin için olduğu kadar günümüzde yaşayan bir

Batılı için de inanılmaz gelen o esrarengiz çeşitlilik, Fatih semtinin damarlarında en tutkulu kıvamıyla deveran edecekti.

Kefeli Mescidi'nin meraklı hikayesi

Bu hakiki çok-kültürlülüğe Kefeli Mescidi'nin hikâyesinden daha ilginç bir örnek bulunabilir mi?

18. yüzyıl İstanbul'unu anlatan Incicyan, onun Bizans zamanında Kırım'ın Kefe şehrinden gelme Latinle-rin ve Ermenilerin kurduğu bir kilise olduğunu söyler. Başlangıçta Aya Nikola adını taşıyan bu kilisenin binası, ilginç bir tarzda, her iki mezhebin mensupları arasında paylaştırılmıştır (yani binanın bir kısmını Latinler, diğer kısmını ise Ermeniler kullanmaktadır). Daha da çarpıcı olan husus, aynı binanın vaktiyle Kefe'ye gidip gelen Dominiken keşişlerine tahsis edilmiş olmasıdır. Böylece bir kilise, Karadeniz'in kuzeyini İstanbul'a bağlamakla kalmıyor, aynı zamanda İstanbul'daki Kırım cemaatinin asırlar sonra Müslümanlar zamanındaki tabii merkezliği rolünü de üstlenmiş oluyordu.

Kefe'nin Fatih Sultan Mehmed devrindeki fethini müteakip bu semte yine Kefeli bir cemaatin getirilip yerleştirilmesi, şehrin renklerine bir yenisini eklemekle kalmıyor, onları bir bakıma "kendi" semtlerine iade ediyordu. Keza kilisenin mescit yapılması da bir devlet kararıyla değil, civardaki Müslüman cemaatin, Hristiyanların bazı suiistimallerine kızarak kilisede namaz kılmaya başlamasıyla, yani sivil bir eylemle gerçekleşmiş bulunuyor.³ Fatih ilçesi sınırları içindeki bu ufak mescidinin hikâyesi böylesine renkli olur da, diğerleri ondan aşağı kalır mı?

1 1 2 | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed ruhumuzun kalıbı: İstanbul I 1 1 3

Lakin bir semt sadece mabedleriyle mi anılmalıdır? Aynı zamanda o semte kimliğini, kişiliğini,

 ehresini, bir deyişle "yüzünü"

kazandıran insanlarıyla birlikte değerlendirilmeli değil midir?

Nitekim bir zamanlar "yedi yerinden dirhem dirhem bal akan"

incirleriyle meşhur Sultan Selim semtinde oturan "memleketin bülbülü" Hafız Sami'nin, Çanakkale Savaşının ardından bir daha ağzını a mamak üzere söz ve ses orucu tuttuğunu bilmek, bu "ikinci İstanbul"un uzun süren suskunluğuna puslu da olsa bir ayna tutmaktadır. Devrin  nl  yazarlarından Osman Cemal Kay-gılı'nın 1931

yılında Yeni Gün gazetesinde yazdığı bir yazıdan öğrendiğimize göre, Hafız Sami, 10-15 senedir hususi meclislerde de, gramofon plaklarına karşı da ağzını asla açmamakta, ömrünün son yıllarında yarı münzevi bir hayat yaşamakta, yalnız yazın ara sıra sur dışındaki bağlara gidip eski ahbablarıyla hoş be  ederek günlerinin hicranını sağmaya çalışmaktadır. Osman Cemal Kaygılı bu "kaygılı" bahisteki sözlerini  u sözlerle noktalar:

Gramofon fabrikalarının son zamanlarda kendisine karşı yaptıkları birçok teklifleri reddeden sabık bülbül acaba, tekrar ne zaman ağzını açacaktır! Artık orasını Allah bilir.⁴

Günümüzde artık Hafız Sami'nin sesini ta  plaklarda değilse bile, CD'lerde olsun duyabiliyoruz. Bu gelişme de bize bir şeyler hatırlatıyor olmalı.

Fatihliler de oturdukları ' ehir gibi  ehir'in bilincine vararak, nasıl bir seçkin mek nda ikamet ettiklerini hatırlayarak,  ağ a an bir insanın hem ehrileri olduklarını unutmadan,  ehri kuran arzusunun topraklarına bir cemre

1 1 4 | ufukların sultan: / fatih sultan mehmed gibi d  m   olduğunu bilerek hareket etmeli ve geleceğin Fatih'inin sözlerini hecelelemeye koyulmalıdırlar. Ne demişti Italo Calvino:

" ehirleri arzular veya korkular kurar."

Geleceğinden korkan bir  ehir değil, geleceğini kurma arzusunun her santimetrekaresinden t tt ğ  bir  ehir olmak, en başta İstanbul'a ve Fatih'e yakı ır. Nitekim Fatih Sultan Mehmed'in türbesinde asılı olan ünlü  iirinde Abdülhak Hamid, bu sınır ötesi insanın her anını bir  ağ yapma becerisini gösterdiğini ve şehirleri birer avuç bah ı  gibi çocuklarına dağıttığını fısıldamaktadır bize: Ems r bah ı ındır, ebh r yadig rın... ( ehirler bah ı ındır, denizler yadig rın.) Açık mı kulağımız yeterince?

Kari Marx, "Rusya'nın geleneksel siyaseti", New York Daily-Tribune, 12 Ağustos 1853, Kari Marx ve Friedrich Engels, Doğu Sorunu [Türkiye]

içinde,  eviren: Yurdakul Fincancı, Ankara 1977, Sol Yayınları, s.

Ejderha rüyası, Çin kültüründe 'olağanüstü rüya' anlamındadır. Güya ölümsüz olan ejderhalar kış uykularında bu rüyalarla şarj olur ve uyandıklarında bahar aylarından itibaren rüyalarını tahakkuk ettirirler ve kış gelince tekrar uyku-ruhumuzun kalıbı: İstanbul(11 1 5

ya dalarlar, bir dahaki baharda uyanışlarında yine rüyalarında gördüklerini gerçekleştirmeye koyulurlarmış. Nitekim bugün dünyanın en fazla tercih edilen dizüstü bilgisayarlarından Acer'm Tayvanlı yönetim kurulu başkanı Stan Şih, CNN'de yayınlanan bir programda, ürününü dünya markası haline getirmesini bir ejderha rüyası olarak tanımlamış ve şimdi yeni bir rüyaya yattığını söylemişti. Çin mitolojisinde ejderhanın özellikleri hakkında bkz. Wolfram Eberhard, Çin Simgeleri Sözlüğü, Çeviren: Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket, İstanbul 2000, Kabala Yayınevi, s. 104-107.

2 G. Incicyan, XVIII. Asırda İstanbul, Tercüme ve notlar: Hrand D.

Andreasyan, 2. baskı, İstanbul 1976, s. 61. Bu kilise ve camiye çevriliş hikâyesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Semavi Eyice,

"Çancı Keşiş ve İstanbul'un camie çevrilen son kiliseleri", İstanbul, Sayı 4, Nisan 1956, s. 12-13.

3 Osman Cemal Kaygılı, Köşe Bucak İstanbul, Yayma hazırlayan: Tahsin Yıldırım, 2. baskı, İstanbul 2004, Selis Kitaplar, s. 233.

KUTLU ATEŞ, NERDESİN?

FATİH SULTAN MEHMED (Costanzo da Ferrara'nın madalyası) 116 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Ah o Fatih'i yakan kutlu ateş, nerdesin?

Portekiz tahtında oturan Kral'm kendisi değil de kardeşi olan Denizci Henry'nin silahla donanmış adamları, 8 Ağustos 1444'te Güney Afrika kıyılarını bir güzel yağmaladıktan sonra gemilerine doldurdıkları

'malları'yla (esirler böyle adlandırılıyordu) geri dönüş

yolundaydılar. Denizci Henry'nin hayat hikâyesini yazma işini üstlenen çağdaşı Gomes Eannes de Azuzara, karanlık kıtanın balta girmemiş ormanlarına uzanan korkunç yağmanın ölümcül meyvelerini kalemiyle şöyle topluyordu:

Zavallı esirler karaya çıkartıldıklarında görülmeye değer bir manzara oluşmuştu. Bazılarının renkleri nispeten açıktı, yakışıklıydılar ve vücutları gayet muntazamdı; bazıları biraz daha karaydı; diğerleri ise köstebekler gibi kapkaraydı. Fakat onlara bakarken merhametten titremeyecek kalp var mıdır! Birbirlerine bakıp bakıp ağlaşıyorlar, gözyaşlarıyla yıkanıyor yüzleri. Gözlerini gökyüzüne dikip de Tabiat Baha'dan çılglık çılgılığa yardım isteyen mi ararsınız, yüzlerine elleriyle vuran mı, yoksa kendilerini yerlere atıp debeleneni mi?

kutlu ateş, nerdesin? 119

Fakat bir an geldi ki, bütün bunlar, açıklanan kararın yanında hiç kaldı. Çocuklar ebeveynlerinden ayrılacaktı, kardeşler ve eşler de birbirinden. Her biri kendi kara kaderini kendi başına yaşayacaktı.

Yüreği dağlanmadan bu ayrılık sahnesini izlemek imkânsızdı. Ayrı taraflara yığılan babalar ve oğullar, var güçleriyle birbirlerine koşmaya çalışıyor, anneler bebeklerini kucaklayarak onları Portekizlilere vermemek için kendilerini yerden yere fırlatıyorlardı.

Bu manzarayı izleyen kent halkının feryat ve figanları ise manzarayı daha da feci bir hale getiriyordu.

Prens Henry, güçlü kuvvetli bir at üstünde, etrafında ma-iyetiyle ortalıkta geziyor, sunulan ganimetleri gözde adamlarına bol keseden dağıtıyordu. Bu sırada Henry, kendi beşte birlik hissesine düşen 46

kişiyi oracıkta azad etti. Şurası aşikâr ki, onun asıl ganimeti, arzusunun yerine getirilmesinden ibaretti. Hakikatte, aksi halde ebediyen yitirilmiş olacak bu ruhların kurtuluşunu seyretmek tarife gelmez bir tatmin hissi veriyordu kendisine. 1

Prens Henry, medeniyet ve inancı uğruna işliyordu bu cinayetleri.

Bunun yanında, soygunculuk hiç kalırdı. Bir tek amacı vardı: Ruhları kurtarmak. Ve bu amacı gerçekleştirmek için de keşiflere çıkmak, yaban halkları bulmak, 'ruhlarını kurtarmalarına yardımcı olmak'

gerekiyordu. İnanç da, teknik de, bilgi de bu uğurda seferber edilmeliydi. Edildi de...

Öyle bir çağdı. Acımasız... Sert... Haşin... Zayıfı, zayıfları affetmeyen bir çağ! Yelkenleri şişiren rüzgâr, istila türküleri estiriyordu yerküre üzerinde. Moğol fırtınasının teri kıtaların sırtında henüz kurumuş, kurulu bütün düzenleri bir tırpan gibi biçen bu akıl almaz istila

1 2 0 | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed sırasında yeryüzüne bırakılan imparatorluk tohumları, yeni bir küreselleşme arabasının tekerleklerini olanca hızıyla döndürüyordu.

Beş bin yıllık insanlık tarihi cephesinde bir bakıma 'yeni bir şey'

yok gibiydi. Lakin eski dünyanın kalbinde, her şeyin temelinden sarsılacağını müjdeleyen bir çağın sabah ezanları okunuyordu.

Charles Dickens'm dediği gibi, "Zamanların en iyisiydi, zamanların en kötüsüydü. Umutsuzluk çağıydı, umut çağıydı." Çağların delirme vaktiydi. Moğolların başlattığı kaos orkestrasının şimdi hangi armoninin notalarına dokunacağı bilinmiyordu. Her şey olabilir, hiçbir şey olmayabilirdi. Olan, bitebilir; bitenler ayağa kalkabilirdi. Tohum düşmüştü bir yere ama kimse yerini tam olarak bilmiyordu.

Gerçi bilen biliyordu. İşte Arabistan yarımadasından doğan güneş, Avrasya'nın çehresini geri dönülmez bir şekilde değiştirmişti; Moğol istilasası sırasında doğudaki kolunu, yani Bağdat'ı kaybetmiş olan islam medeniyeti, rövanş olarak geleceğin giderek şişen karnına bir altın ok yollayacaktı. Bu okun ucuna iliştirilmiş olan kâğıtta,

'Kostantiniyye'nin muhakkak fethedileceği' yazılıydı; 'onu fetheden komutan da, onu fetheden asker de kendilerine güzellikten güzellik beğensinler' deniliyordu. O mübarek ağızdan kelam, 'satır'dan değil,

'sadır'dan dökülürdü. Varlıklarını çatırdatan bir ateş topu halinde düşerlerdi yeryüzüne. Bir kere püsküren lavların nereye düşeceği ve soğuduktan asırlar sonra hangi sinelerde yeniden uyandırılacaklar!

ise hiç mi hiç belli olmazdı. Olmadı da nitekim...

Yeryüzü yağmacıları Portekiz ve ıspanya sahillerinde kollarını sıvarken, Akdeniz'in doğu ucunda bir genç, kutlu ateş, nerdesin'M

121

çağın alnına asılmış müjdeye doğru koşuyordu. Tam da Afrika'daki insan avının başladığı tarihte, yani Ağustos 1444'te ilk kez tahta oturan Mehmed Çelebi, dünyanın ayarının bozulduğu bir çağı, yeniden hakikate ayarlamaya hazırlanıyordu. Dyaloga kapanmış bir Avrupa'nın karşısına Doğu'nun da, Batı'nın da kendi kucağında birbirleriyle konuşacakları yeni bir bahçe kurmaya hazırlanıyor, bunun denemelerine Topkapı Sarayı'nın bahçesinde bizzat bahçıvanlık yaparak girişiyordu.

Homeros ile Molla Cami onun bahçesinde yeniden çiçek açıyor, Bellini ile Bursalı Şiblioğlu tasvir sanatında onun ocağında yarışıyor, Hocazade Muslihiddin, 2 asır önce İspanya toprağına cansız düşmüş İbn Rüşd'e felsefi cevaplan, onun yaktığı ateşin ışığında yetiştiriyordu.

Semer kand Rasathanesi'nden uzanan Uluğ Bey'in bereketli eli, Kadızade-i Rumi'nin aritmetik bilimlerinde gördüğünü söylediği ateşten yanıyor (şöyle sesleniyordu çağdaşlarına Kadızade:

"Kardeşlerim! Ben bu riyazi ilimlerin vadilerinde bir ateş gördüm; niçin ondan bir haber getirmez, bir tutam almazsınız?"), Ali Kuşçu avucuna aldığı bu ateşle İstanbul'a doğru koşuyor, aynı ateşi çoktan yutmuş olan Fatih'in ve çağdaşlarının dimağını kavuruyordu. Yeni bir çağın şafağıydı. Küreselleşme yeniden başlıyordu. Tohumlar topraktaydı. Kim önce davranırsa hasat onun olacaktı.

Lafi uzatmayacağım:

Kurduğu Semer kand Rasathanesi'nde gökyüzünün haritasını çıkarmak için ter döken Uluğ Bey Fatih 18 yaşındayken ölmüştü.

1 2 2 | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Fatih İstanbul'a girdiğinde Leonardo Da Vinci 1 yaşını henüz doldurmuştu. Vefatında ise Mikelanj 7, Ko-pernik de 9 yaşındaydı.

Velhasıl Fatih'in acelesi vardı.

Tren kalkmak üzereydi.

Zamanı fethetmek için çırpınması, bundandı.

Ah Fatih'i yakan o kutlu ateş!

Ne zaman yeniden düşeceksin sinemize?

1 Aktaran: Frederick Turner, Beyond Geography: The Western Spirit against the Wilderness, Rutgers University Press, 1994, s. 120-121.

kutlu ateş, neredesin? I 1 23

"Paradoksların sultanı"

Bildim ki, ol fâzıl u kâmil melikin hazretinde ulûmdan mergûb nesne yoktur.1

Sabuncuoğlu Şerefeddin (1465)

Fatih Sultan Mehmed'in, İtalya'dan İstanbul'a davet ettiği sanatçılardan ülkeleri hakkında istihbarat bilgileri de toplamakta olduğunu biliyor muydunuz? Mesela Mateo di Pasti adlı İtalyan sanatçı, Papalığın askerleri tarafından sınırda Fatih'e bir mektup getirirken yakalanmış ve casusluk yapmakla yargılanmıştı.2

işte bir Rönesans masalı daha...

Peri masalı gibi ama gerçek bir masal aslında bu. Masal oluşu şundan: Beyinlerimiz öylesine dar ve karanlık bir mağara haline getirilmiş

ki, onun içerisine bir türlü sığamıyor tarihimiz. Hele Fatih gibi iri kıyım bir gövde hiç sığmıyor...

Devam edelim mi biraz daha kafa göz yarmaya?

Mesela İstanbul'a çağrılan Gentile Bellini (canım şu Fatih'in meşhur ve muhteşem tablosunu yapan İtalyan ressam), 10 ay kaldığı bu şehirde Sultanla öylesine sarni-mileşmişti ki, ara sıra onunla beraber gezmeye çıkar ve

1 24 | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed İP |

İstanbul sokaklarını beraberce arşımlarlardı.

Mesela bir defasında bir mecnun kendilerine yaklaşır ve padişahı yüzüne karşı övmeye başlar. Tabii karşılığında da bir miktar ihsan ister. Ama Fatih para vermeye yanaşmaz; besbelli ki, hoşlanmamıştır adamın bu ölçüsüz övgüsünden. Bellini sorar kendisine: Her insan övülmekten hoşlanır, neden para vermediniz adama? Fatih'in cevabı, onun kişiliğini bir ayna gibi yansıtacak nefasettedir: "Ben akıllı insanların beni övmesinden hoşlanırım; mecnunların değil."3

(Politikacılarımıza müthiş bir ders gizli değil mi bu sözde?) Her neyse, işte bu Bellini'nin Fatih tarafından, samimiyetine binaen

"Centile"nin kısaltması olarak "Janti" diye çağrıldığını yazıyor kaynaklar. Rönesans'ın büyük ressamı Bellini, Fatih'in. "Jantf'sidir, vesselam!

Size Jerry Brotton'dan söz etmiş miydiniz? Bu değerli İngiliz araştırmacısını basınıımız 2004 yılında The Guardian'da yayınladığı bir belgeyle tanıdı. Brotton'un İngiliz arşivlerinden bulup çıkarttığı bu belgede 1588 yılında İngilizlerin İspanya'nın Yenilmez Armada'sı karşısında kazandıkları ilk zaferi, Cezayir'deki Osmanlı deniz kuvvetlerine borçlu olduğu yazılıydı. Yani İngilizlerin İspanya karşısında bellerini doğrultmaları bizim denizcilerimiz sayesinde gerçekleşmişti!4

Brotton, Oxford Üniversitesi tarafından yayınlanan The Renaissance Bazaar adlı çarpıcı incelemesinde de Rönesans'ın içerisindeki Osmanlı parmağını titizce deşifre ederek önümüze koyuyor.

işte kitaptan akla zarar bir alıntı. Siz karar verin bunu okuduktan sonra, kim Rönesans'ın tarafında, kim karşısında: kutlu ateş, nerdesin? 11 25

Trabzonlu Yorgo (George) 1465 yılında Fatih'in yeni başkenti İstanbul'a vardı. Mehmed'in bilime düşkünlüğünü bilen Yorgo, klasik Yunan coğrafyacısı Batlamyus'un eserine bir sunuş yazıp onu sultana şu sözlerle ithaf etti:

"Hayatımda bilge bir krala [Fatih'i kastediyor] hizmet etmekten ve en yüce meselelerde felsefe yapmaktan daha hayırlı bir şey olmadığını düşünerek."

Yorgo, Aristo ile Eflatun'u karşılaştıran eserini de sultana takdim etti ve Fatih'e bir dizi mektup yazmak üzere Roma'ya döndü... Fakat Papa bu işlerden hiç mi hiç hoşlanmadı ve Yorgo'yu sultanla entelektüel flörtünden dolayı hapse attırdı.

Buyurun bakalım, Fatih mi daha 'modern', yoksa Papa cevapları mı?

Kılıcını kavramış çelik bilekli Fatih'i anlattığımız kadar, zarif avucunda kılıçlaşan bir kalem tutan Fatih'i de anlatmak, anlatmak ve anlatmak mecburiyetindeyiz. Asker Fatih, devlet adamı Fatih, strateji Fatih... Eyvallah, ama aynı zamanda âlim Fatih, şair Fatih, sufi Fatih ve aydın Fatih'i de anlamak ve anlatmak gerekmez mi? Üstelik de bilgi çağında Fatih'in bu yönüne olan ihtiyacımız had safhada değil mi?

Sadece kendimize değil, dünyaya da sunabileceğimiz bir örnek, bir model, bir sembol o. Hâlbuki soyuna ender rastlanan Fatih çapında bir öndere sahip olmak için varını yoğunu verebilecek nice ülke var yeryüzünde. Hem bunlar öyle üçüncü dünya ülkeleri değil; İngilizler ve Fransızlar için, Almanlar ve Amerikalılar için de bu böyle.

Portekizlilerin elinde kralın biraderi Denizci Henry adlı Prens var Allah'tan da, ikide bir 'aydın yöne- 1 2 6 j ufukların sultanı / fatih sultan mehmed tici' tipi diye onu önümüze sürerler. Ruslar Deli Petro ve II.

Katerina'ya "Büyük" deyip yere göğe sığdıramazlar. Neden?

Aydınlanmalarını başlattığı için elbette. Keza Fransızlar Napolyon'u, defalarca yenilse ve başlarını fena halde belaya soksa bile modern Fransa'nın, hatta 'Avrupa'nın kurucusu' saymakta bir beis görmezler.

Bunlar elbette Fatih'le benzer tarafları olan hükümdarlar. Lâkin Fatih yine de çok farklı, yine de bir yığın kavranamayan yüzlere sahip, yine de sabırla keşfedilmeyi bekliyor. Bunun için diyorum ki, bizim Fatih'i fethetmemiz gerekiyor. Fatih'i fethetmek, yani yüzüne gerilen perdeleri açmak, onun sır yumağı dünyasına seferler düzenlemek, içinde bulunduğumuz çağda acil bir ihtiyaç olarak kendisini dayatıyor.

Fatih, sırlarıyla gitmişti, malûm. O gün bugündür bu sırları bir türlü çözemedik. Hâlâ bekliyoruz onları çözecek bir Fatih'i. Özlemle hem de... Necip Fazıl,

O manayı bul da bul İlle İstanbul'da bul derken bizlere bu sırrın adreslerinden birini işaret etmiş bulunuyordu. Yine bir levha yapılacak güzellikteki o nefis yazısında Fatih'in ölmediğini, sadece sandukasının içine daha büyük fetihler için dersini çalışmaya girdiğini söylemesi, onun bu defaki fethinin

"mefkûrevî bir fetih" olacağının altın altın kalemlerle çizmesi, su kadar ihtiyacımız olan bir teşhistir. Yazısını noktaladığı sözle-riyse üzerine söz söylenemeyecek kadar vecizdir: "Bu millet ölmeyecekse, bu Fatih dirilecektir."

kutlu ateş, iterdesin?! 1 27

1 Bugünkü dille ifade edersek mana şudur: "Fark ettim ki, o faziletli ve olgun Sultan için ilimlerden daha sevgili bir nesne yoktur."

2 Bkz. Julian Raby, "A Sultan of paradox: Mehmed the Con-queror as a patron of the arts". Oxford Art Journal, Vol. 5, No. 1, 1982, s. 4.

Ayrıca bkz. Haldun Eroğlu, "Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin istihbarat stratejileri", Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı: 34, Temmuz 2003, s. 25.

3 A. Süheyl Onver, İstanbul Risaleleri 1, Hazırlayan: İsmail Kara, İstanbul 1995, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, s. 431.

4 Bunlar neden yazılıp çizilmez, anladınız kuşkusuz: Osmanlı'yı dünyaya kapalı bir kutu olarak kurgulayıp TC'nin bir benzerini

-ama berbat bir benzerini- tarihin yaylalarına yaymak için. Aksi halde Osmanlı'nın 'büyüklüğü', ayağımızın altındaki halıyı çekip alabilirdi. Jerry Brotton'm sözünü ettiğim yazısı için bkz. Guardian, 5 Haziran 2004.

1 2 8 [ufukların sultanı / fatih sultan mehmed

"Bu millet ölmeyecekse, bu Fatih dirilecektir!"

Sen cism idin fenâ-yâb, o ruh-i câvidânî, Düşün cüda sen amma, bakîdir iştiharın

AbdülhakHâmid, "Merkad-i Fatih'i ziyaret"

1938 yılı, yalnız Atatürk'ün ölümüne şahitlik etmekle kalmayacak, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti ile ilişkisine de yeni bir 'kat' ilave edecektir. Zira o yıl İstanbul'un fethinin 500. yıldönümüne sadece 15 yıl kaldığı, Sedat Çetintaş adlı mimarlık tarihçisi başta olmak üzere devrin aydınları tarafından dile getirilmeye başlanmış ve fetih kutlamalarının bir bakıma Yunanlıların Osmanlılara atfettiği 'barbarlık' suçlamasına bir cevap, hatta rövanş

olarak kullanılması fikri, basında daha sık gündeme taşınır olmuştur.

Nitekim 1939'dan itibaren Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başta olmak üzere CHP hükümeti de 1953'teki fetih kutlamaları üzerinde durmaya başlamış

ve nihayet aym yıl start verilmiştir. Böylece 500. yıl kutlamaları için

kutlu ateş, neredesin?! 1

129

adımlar atılmış ve bütçeden tahsisat hazırlanmış, hükümet, hatta devlet düzeyinde işe el konulmuştur.

İlginç bir durum vardır ortada. Daha 1932'deki Tarih Kongresi'nde Osmanlı aleyhine çekilen nutukların ve yayınlanan aleyhtar ders kitaplarının mürekkebi kurumadan, bu defa Osmanlı tarihinin nirengi noktalarından bir olay, TC damgasıyla ambalajlanıyor ve Osmanlı-

Cumhuriyet sürekliliğine yönelik bütün redd-i miras çabalarına mola veriliyordu. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı tarihine dönüyor ve onun Avrupa karşısında kazandığı bir büyük başarıyı kendi başarı hanesine yazdırmaya hazırlanıyordu.

İstanbul Fetih Cemiyeti gibi sivil toplum kuruluşları kurularak bunlar açıktan desteklenecek ve 29 Mayıs 1453 tarihinden başlayarak 7

Haziran gününe kadar tam 10 gün sürecek bir kutlama programı hazırlanacaktır.

Ne var ki, 1953'ün Mayıs ayı yaklaşırken Yunanlılar kıyameti kopartacak, ikinci baharını yaşayan Türk-Yu-nan ilişkilerinin bu resmî kutlamalar yüzünden bozulacağı ihtarında bulunacaklardı.

Menderes hükümeti bu resti görmüş, Avrupa ile ilişkilerin bozulmasını göze alamayarak kutlama programlarında aniden frene basmış ve sonuçta, 29 Mayıs 1453 günü birkaç milletvekili ve belediye başkanı ile sınırlı kalmıştı resmî katılım. Başbakan Adnan Menderes, Kraliçe Elizabeth'in taç giyme törenini İstanbul'un fethinden daha önemli bulmuş olmalı ki, Londra'ya uçmuş, Cumhurbaşkanı Celal Bayar da Merzifon'da bir askeri birliği denetlemek bahanesiyle ortalıktan savuşmuştu.

Ancak bu 'resmî' taş kesilme tavrı bile İstanbul'un fethinin halkın gönlünde, tıpkı toprağın altında durdukça 1 3 0 | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed değerlendirilen bir elmas parçası gibi büyümesine engel olamayacak, Fatih ve askerlerinin İstanbul'a girişi, yeniçerilerin surlara tırmanışı, mehter takımının gösterisi gibi sembolik atraksiyonlar bile gözyaşları içinde izlenecektir. Özellikle Fatih Camii'ndeki sultan kılığına girmiş bir aktörün beyaz at üstünde gezmesi, insanları heyecana boğmuş ve gözyaşları içinde ayaklarına sarılanlar, "Bizi bırakma Sultanım" diye yalvaranlar dahi çıkmıştır.

(Fatih Camii'ndeki bu gösteriyi heyecanla izleyenler arasında Bediüzzaman Said Nursi'nin de bulunduğunu biliyoruz.) 29 Mayıs kutlamaları resmî bir bayram yapılması umuduyla başlamış, ancak gelişen olaylar sonucunda gerçek yerine dönmüş ve halkın bayramı olmuştur. Zaten Fatih de Vakfiyesinde en büyük hünerin bir şehir (devlet) kurmak ve halkın kalbini kazanmak olduğunu söylememiş miydi?

Resmî kutlamalar bu şekilde bir balon gibi sönedur-sun, 1950'lerle birlikte basında yoğun bir Fatih tartışması yaşandığına tanık olmaktadır. Devrin kalem erbabının yazdıkları bir kitapta toplansa son derece renkli bir mo-zayik tablo çıkacağından şüphe edilmemelidir. Hasan Ali Yücel'den Necip Fazıl Kısakürek'e, Ali Himmet Ber-ki'den Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'na, ismail Hami Daniş-

mend'den Behçet Kemal Çağlar'a, Fazıl Hüsnü Dağlar-ca'dan Ekrem Hakkı Ayverdi'ye, Yahya Kemal Beyatlı'dan İsmet Zeki Eyüboğlu'na kadar çok farklı kesimlere mensup şair, yazar ve akademisyenin yazılarıyla karşılaşıldığında 1953 sath-ı mâlinde nasıl bir ortak heyecan atmosferine girilmiş olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Velhasıl, 29 Mayıs 1953 tarihi, hem İstanbul'un, hem Fatih Sultan Mehmed'in, hem de fetih kutlamalarının ta-kutlu ateş, nerdesin?

131

rihinde en keskin kırılma anlarından birisine tekabül etmektedir. Bir bakıma, 1953'den sonra Fetih, Fatih ve İstanbul üçgeninde hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır!

Bu dönemde kaleme alman yazılar içinde Necip Fazıl Kısakürek'in 101

Çerçeve'nin 2. cildine aldığı bir yazısı, sanki üzerinden hiç zaman geçmemişcesine bugüne hitap edebilmekte, böylece bir şair ile mütefekkirin elbirliğiyle hazırlanmış, aynı zamanda güncel de olan bir fetih yorumunun ilk satırları olarak düşmüştür tarihimizin aynasına.

"500. yıla doğru" başlığını taşıyan bu yazı, "Bir gün Fatih dirilecektir!" sözleriyle başlamaktadır. Sarsıcı bir başlangıç yaptığının bilincindedir yazar. Vites büyüterek devam eder kehanetine: "Evet; laf ve hayal âleminde değil, doğrudan doğruya madde ve hakikat dünyasında Fatih dirilecektir!"

Şaşırmak, her cümlesi bir öncekinden daha şiddetli gelen bu yazı için ham bir tepki olurdu. Bilgi, duygu, şiir ve şuurun sarmaşıklar gibi birbirine dolandığı ve yükseldikçe yükseldiği bir yoğunluk sağanağı karşısındayızdır. Devam eder Necip Fazıl: "Bir gün Fatih, sandukasının ihtiyar kapağını genç omuzlarıyla kaldırıp ufkî [yatay]

vaziyetten şakulî [dikey] hâle gelecek ve İstanbul'un Divan Yolu'nda görünecektir!"

Hem de Divanyolu'nda, şu bizim tramvay yolu diye bildiğimiz caddede!

Ne zaman peki? Bir gün:

Bir gün onu, kâfurdan yontulmuş asîl ve mevzun parmaklarıyla kılıcının kabzasını kavramış, zarif ve ince endamıy-la bir masaya eğilmiş ve gök gözleriyle dünya haritasını süzmeğe başlamış

göreceğiz. Başındaki heybetli kavuğu, Uludağ'dan daha haşmetli görünecektir.

1 3 2 1 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Kâfurdan yontulmuş parmaklar, zarif ve ince endam, masaya eğilmiş

kavuklu bir baş, o baştaki gök gözler (mavi gözlü Fatih!) ve bir dünya haritası... Doğrusu Fatih'e tarihen de yakışan bunca unsuru (gözler hariç) birbirine bağlamayı başaran bu cümlemin nefasetine hayran olmamak kabil mi? Fatih'in iflah olmaz bir harita tutkunu olduğunu bilerek okumakta fayda var yukarıdaki cümleyi.

Biz yazıya konuk olmaya devam edelim:

O gün, dünya ve insanlık muhasebesinde, Türk milletine ait hakların, Türk milletinin içinde ve dışında terazi kefesine konacağı ân olacaktır. İşte o gün başımızda bulunacak yüceler yücesi, günün gerektireceği üstün kurtarıcılık vasıflarına göre, ruhuyla olduğu kadar cismiyle de Fatih'ten başkası olmayacaktır! Zira Türk milletinin içindeki Fatihlerin harekete geçmeleriyle, onun, aynen sandukasını devirmiş, ayağa kalkmış ve kalabalıkların önüne geçmiş

vaziyette meydana çıkması, iki hayali birbirine tıpatıp intibak ettirici en mesut ahengi doğuracaktır!

Yazarın "Fatih" sembolizminde onun bir hiss-i müş-terek'in, ortak duygunun tercümanı veya aktörü rolü üstlendiğini anlayabiliyoruz.

Bugün Türk milletine ait haklar ayaklar altındadır ve hakların Türk milletinin içinde ve dışında adalet terazisine konulacağı bir muhasebe beklenmektedir "Fatih"ten.

Ruhuyla olduğu kadar cismiyle de Fatih... Bu nasıl mümkün olacaktır peki? Türk milletinin içindeki Fatihlerin harekete geçmesiyle elbette. Fatih'i doğuran bu millet olduğuna göre, onu bir daha doğurması neden mümkün olmasın? Öldürülmüş ve cesedi toprağa gö-

kutlu ateş, neredesin?| 1 33

lı

'1,

mülmüş bu milletin içinden çıkacak bir önder ("yüceler yücesi"), tıpkı Fatih'in sandukasını devirip yollara çıkması esprisinde olduğu gibi, üzerindeki ölü toprağını silkeleyerek ayağa kalkacak ve kalabalıkların önüne geçerek o mesut ahengi yeniden tesis edecektir.

Zira Fatih, tek başına, boşlukta sallanan bir figür olamazdı. O, kendi içinde olmuş bir toplumun dışarıya taşırdığı fetih hamlesini temsil etmekteydi. Ama bu defa hedef daha büyüktür ve Fatih'in yarım bıraktığı iş tamamlanmak ve kendi içinde bir fetih hamlesi, dış

fetihle birlikte gerçekleştirilmek durumundadır. Toplum, aynı toplumdur. Aralarında öylesine derin bir süreklilik vardır. Bu defaki fethin farkı, mefkûrevî bir fetih olmasıdır: idealin fethi. Fatih'in tamamlayamadığı ama tamamlamak için seçilerek gönderildiği belli olan fethin gerçek anlamı işte

ancak o zaman idrak edilecektir.

Fatih Sultan Mehmed, içten olgunlaşan bir toplumun dışarıya gönderdiği bir fetih hamlesinin baş aktörüydü. Dış fethi büyük ölçüde tamamlamıştı Fatih; ama dönüp iç fethi, kendisini içinden çıkartan ve cephelere yollayan cemiyetin ideale taşınması noktasındaki vazifesini tamamlayamadan türbesine, yeniden mayalanmaya çekilmişti. Daha doğrusu, yeniden mefkure dersleri almak için mola vermişti.

Nitekim 5 asırdır "sandukasının içinde ders alan" Fatih, elmaslaşma işleminin tamamlanmasını bekleyen karbon atomları gibi günü geldiğinde, ulaştığı "son kemal haddi'ni, olgunlaşmanın son sınırını bizlere gösterecektir. İşte o gün Türk milletinin tarih içinde başlattığı ama nihayetlendiremediği misyon yeniden boy verecek, 1 34 | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Fatih Sultan Mehmed, misyonu kadar cismaniy-le de başımıza geçecektir. Zira bunu gerçekleştiremeyen bir millet için ölüm kaçınılmazdır. Öyleyse son darbe vurulmalıdır: "Bu millet ölmeyecekse, bu Fatih dirilecektir!"

Necip Fazıl'm bu şayan-ı dikkat yazısı, Fatih realitesine güçlü ışıklar düşürmekle kalmıyor, aynı zamanda onun ismen ve cismen, bu milletin kalbini, ümidini, başarıma tutkusunu ve yalnız maddi fetihleri değil, aynı zamanda dünyayı kavrama ve anlama yolundaki fetihlerini de ('dünya haritası' metaforu bu bakımdan önemlidir), hatta kendisine yönelik bir iç fethi de şahsından beklediği, ümid ettiği ideal (mefkûrevî) fethin de Fatih'i olarak konumlandırılır.

ilginçtir, fethi bu yeniden ve idealize ederek konumlandırma çabasını mimarlık tarihçisi Sedat Çetintaş da dillendirmiştir. Çetintaş,

"Fatih evvelâ bizi fethetmeli" başlığıyla 1949'da Şadırvan dergisinde yayınlanan yazısında Fatih'in eserlerine reva görülen muameleleri acı bir dille eleştirdikten sonra şu sözlerle noktalıyordu meramını: Bütün bu facialardan şu hakikat anlaşılıyor ki tarihin büyük askeri olduğu kadar büyük âlimi olan Fatih Sultan Mehmet, 1953 yılı gelmeden evvel ruhanî kılıcı, topu, tüfeğiyle bizleri fethetmeli, bu cehalet dünyamızı yıkıp, evvelâ bizleri aydınlığa çıkarmalıdır.

Velhasıl, istanbul'un fethinin 500. yıl kutlamaları belki resmî düzeyde bir iflasla sonuçlanmıştır. Ancak aydınlar, Fatih ve Fetih kavramlarına özel anlamlar atfederek onu tarihî bağlamından çıkarmış

ve bu defa Cumhu-

kutlu ateş, neredesin? 11 3 5

riyet döneminin kırıp döktüğü bir toplumu ve şehri 'ye-niden kurtarmak' ve 'yeniden kurmak' gibi 1938'lerde bu işlere start verilirken hiç hesapta olmayan bir anlam sal-kımlanmasını tetiklemiştir. Buna, Cumhuriyet'in Osmanlı'dan kopmayı bir erdem olarak sunan tavrının 'rövanşı' gözüyle mi bakmalıyız, yoksa bastırılmış ve susturulmuş olanın bir başka sesle konuşmaya başlaması olarak mı?

1953'e giden yolda Fatih'in kalemleşen kılıcı, kılıçla-şan kalemler eliyle önümüzdeki perdelerden birini daha açmış oluyordu. Burada Fatih'in kuşatma sırasındaki çılgılığı daha yakından duyulmakta ve daha anlamlı gelmektedir kulaklara: "Ya İstanbul beni alacak ya ben istanbul'u."

1 Sedat Çetintaş, "Fatih evvelâ bizi fethetmeli", Şadırvan, Sayı: 13, 24 Haziran 1949; Çetintaş'ın aynı konuya değinen bir başka yazısı ise bu tarihten tam 4 yıl sonra çıkmıştır. Bkz. "Cehlimiz Bizans surlarından kuvvetli imiş!...", Yeni inci - 500. Fetih Yılı, Mayıs 1953, s. 4-6. Nitekim "fetih" motifi, Şadırvan dergisinin 27 Mayıs 1949 tarihli 9. sayısında çıkan "İstanbul'un sanatla fethi!" başlıklı yazısında aşağı yukarı Necip Fazıl ve Sedat Çetintaş'ın kullandığına akraba bir bağlamda ele alınmış bulunmaktadır.

136 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed IV

FATİH BU, MEÇHUL

Nakkaş Sinan'ın yaptığı! ünlü portrede bir elinde "gül" tutan Fatih'in öbür elinde tuttuğu Batlamyus'un Geographica kitabındaki Avrupa Haritası.

Papa, Fatih'e Hıristiyan olmayı teklif etmiş miydi?

Beyt-i Hudâya konmuş câhm metâf-ı eslâf Durmuş başında bekler bir kavm türbedarın

AbdülhakHâmid

Modern "Türk aydını"nın alâmet-i fârikalarındandır: Masasına servis yapılan bilgileri ayırt etmeden mideye indirir ve zinhar sorgulamaz.

Yeterince okumadığı için kanatları fazla açılmaz, delici bir dikkat geliştiremediği için de zihni bir türlü derinleşmez. Bir şey kayda geçmişse, doğrudur, hatta 'kutsal'dır ona göre; tartışılmaz. Onun nazarında tarihte bir olayın kayda geçmiş olması yeterlidir. Tarihin sözünün bu noktada değil bitmek, tam da o noktada başladığının farkında değildir. Oysa vesika bir olayı ispatlamaz; delil sunar. O

delillerden giderek bir ispata ulaşılır sonuçta. Bu basit işlemin dahi yeterince farkında değildir.

Mesela Türkiye'de bazı kesimlerin yere göğe sığdıra-madığı Mavi Anadoluculuk akımının reislerinden Sabahattin Eyuboğlu, Fatih Sultan Mehmed'in, Papa II. Pius'a (asıl ismi Aeneas Sylvius Piccolomini'dir) yazdığı söyle-fatih bu, meçhul 1 39

nilen bir mektuba Montaigne'in Denemelerinde rastlayınca aynen bir

'mal bulmuş mağribi' tavrıyla sarılmıştır ona.

Eyuboğlu'nun kanaatince Osmanlı sarayında ancak ve sadece Fatih devrinde hümanist bir hava esmiştir. Ondan önce de, ondan sonra da sarayda böylesine görkemli bir 'hümanist' ortama rastlayamayız.

Sadece Montaig-ne'in Denemeîer'inde karşımıza çıkan bu tuhaf mektupta Fatih, Papa II. Pius'a Türklerin italyanlar ve Truvalılarla aynı soydan geldiklerini ve kendisinin, Yunanlılardan (Bizans'ı kastediyor elbette!) Truvalı Hektor'un öcünü almaya çalıştığını, İtalyanların ise bu savaşta kendisine cephe almalarına bir anlam veremediğini söyleyesiy-Denemeler'in Eyuboğlu tarafından yapılan nakıs çevirisinde Montaigne'in bilinmeyen bir kaynaktan naklettiği pasaj aynen şu şekilde geçiyor:

Troya, Helena ve savaşları belki de olmuş şeyler değildir; ama onları bildiğimiz kadar neyi biliriz? Çocuklarımıza hâlâ Homeros'un üç bin yıl önce uydurmuş olduğu adları veriyoruz. Hektor'u, Akhilleus'u kim tanımaz? Yalnız birkaç soy değil, milletlerin birçoğu kaynaklarını bu masallarda arıyor. Türklerin padişahı İkinci Mehmet, papa ikinci Pius'a şunları yazmış: 'İtalyanların bana düşman olmalarına şaşıyorum; biz de İtalyanlar gibi Troya'lıların soyundanız.

Yunanlılardan Hektor'un öcünü almak benim kadar onlara da düşer; onlarsa bana karşı Yunanlıları tutuyorlar.'

Ne yerli, ne de yabancı kaynaklar böyle bir mektubun göndermiş

olduğundan söz etmektedir bize. Mesela Fatih'in özel kütüphanesinde bu tür dinî risaleler ile

1 40 | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed İslamî olmayan yazmalar tespit edildiği halde böyle bir mektubun varlığına dair herhangi bir kayıt mevcut değildir. Her ne kadar Avrupalı olmayan halklara (mesela Brezilyalı yerlilere²) ve Osmanlı tarihine³ Avrupa'da yaygın olan önyargılardan uzak bakan bir aydın olsa da, Montaigne'in bu alıntıyı, muhtemelen Papa'nın Fatih'e yazdığı zannedilen hayalî, hatta uydurma bir mektuba verilmiş hayalî bir cevap olarak kurguladığını ya da devrinde ağızdan ağza dolaşan bir söylentiye yazıya geçirdiğini tahmin edebiliyoruz. Nitekim yine aynı Papa'nın 1461'de yazdığı ama kesinlikle göndermediği mektubun orijinali bugün Vatikan arşivlerinde mevcut ama cevabına dair hiçbir kanıt ve bilgi yok elimizde. Mektup ayrıca 1469'da Epistola ad Mahometem (Mehmed'e Mektup) adıyla basılmış olup Fatih Sultan Mehmed bu basılı nüshasından okumuş olmalıdır onu. Okuduysa da gülüp geçmiş

olmalıdır.

Papa, Fatih'i "Yeni Konstantin" ilan eder Neden mi? Papa II. Pius'un elimizdeki mektubu aslında bir Hristiyanlığa davet yazısıdır da ondan. Kimi davet ediyor? Fatih'i elbette. 'Şaşırmış mı bu Papa?' demeyin hemen. Gerçekten de şaşırtıcı olan, Papa'nın bu mektubunda İstanbul'u ele geçirmiş bu genç hükümdarın (Fatih o sırada henüz 30 yaşının içindedir) Hristiyan kralların kesinlikle en büyüğü ve Roma İmparatoru'nun varisi olmaya en layık hükümdar olduğunu söylemiş olmasıdır.

Papa'nın iltifatları bitecek gibi değildir. Hızını alamayıp Fatih'i

"Yeni Konstantin" olarak gördüğünü bile söyleyecektir. (Yani Bizans Kralı öldü, yaşasın yeni

fatih bu, meçhulj 1 41

Kral!) Vaftiz olmayı kabul edecek olursa Fatih'in dünyanın krallığı tacını giymesi işten bile değildir. Sözün özü, Papa Fatih'e demektedir ki, Hristiyan olup başımıza geç, seninle dünyayı fethederiz! Kendi sözleriyle aktarırsak: Bununla birlikte, sizi zamanınızın en büyük, en güçlü ve en meşhur insanı yapabilecek olan küçük ve önemsiz bir şeydir. Bunun ne olduğunu soracaksınız. Bulmak güç değildir. Uzun boylu araştırmanıza gerek yok. Vaftiz edilebileceğiniz bir avuç su [aquae pauxillum], dünyanın her yerinde bulunur.

Papa'ya göre her şey bu kadar kolaydır çünkü! Birkaç damla sudur bütün mesele! Ardından ikna

turuna devam eder: Hristiyan ayinlerine dönün ve İncil'e inanın. Bunu yapın, dünyada sizi ihtişam ve ululukta geçecek, güç bakımından denginiz bir hükümdar olmayacaktır. Söz veriyoruz: Sizi Greklerin ve Doğu'nun imparatoru olarak adlandıracamız. Şimdi cebren istila ettiğiniz topraklara o zaman hakkınız -la sahip olacaksınız ve sizi hakimleri yapacaklardır. İslam şeriatını takip ederek muvaffak olmanız mümkün değildir. Fakat sadece Hristiyanlığa dönün ve evrensel mutabakatla zamanınızın en büyük insanı olacaksınız.

Fatih okumuşsa bile gülüp geçmiştir bu mektuba, demiştim. Gerçekten de bu mektubun görünürdeki muhatabı Fatih olsa bile, Papa'nın hedef tahtasında, bir türlü Haçlı seferine razı edemediği kendisine sözde bağlı Katolik krallıkları vardır. Onlara gözdağı vermektedir si-1 42 | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed zin anlayacağınız. Bana itaat etmezseniz, ben de gider, elin Müslüman'ından yardım alır, onunla dünyayı fethederiz, size de ihtiyacım kalmaz böylece, demek ister.

Lakin o yılların İtalya'sında Papa'nın sözünü dinlemeyen prenslikler eksik değildir. Hatta meşhur mektuptan birkaç yıl önce Papa'nın hasımlarından Ritnini Lordu Sigismondo Pandolfo Malatesta, Fatih'i ordusuyla beraber italya'ya davet etmek istiyor ve bir asker olarak onun ordusunda görev almaktan şeref duyacağını bildiriyordu, işin ilginç yanı, Lord Sigismondo'nun Fatih'le mektuplaşmalarının, sanata ve makinelere meraklı iki çağdaş liderin ilgilerini birbirine düğümlemesiydi.

Papa İstanbul'un fethinden sonra büyük bir şok yaşayan Katolik camiaya söz dinletemez olmuş, otoritesini yeniden tesis edebilmek için de ölümü gösterip sıtmaya razı etmenin bir yolu olarak Fatih kozunu oynamaya karar vermiştir. Eğer Türk padişahı Hristiyan olursa Avrupa onun olacak, Fatih de Avrupa'nın "Yeni Konstantin"i sıfatıyla vaftiz edilecekti. Bu da Isa adına yönetimde bulunanlara ağır bir darbe indirecek ve alınlarında silinmez bir leke bırakacaktı.

Fatih'ten herhangi bir cevap alamayan bu acar Papa'nın, bu defa kendisine bağlı devletleri uyandırmak için şantaja giriştiğini görüyoruz. Kuracağı ordunun başında bizzat çıkacaktı Haçlı seferine ve kendisine bağlı on binler peşinden akacaktı. Bu utanç da yetecekti devrin prenslerine.

18 Haziran 1464'de sefere çıktı Papa II. Pius. Ne var ki, anlaştığı kralların kendisini donanmayla karşılayacaklarını söyledikleri Ancona limanına ulaştığında üç beş ticaret gemisinden başka bir şey göremedi ortalıkta. Kan beynine sıçramıştı ki, şehirdekilerden, bir salgın fatih bu, meçhul|143

hastalık sonucunda limanda toplanan ordunun telef olduğunu öğrendi.

Fatih yalnız ordularıyla değil, talihiyle birlikte geliyordu.

Papa'nın öfkesinden çekinen Venedik Senatosu, gönülsüzce Haçlı ordusuna katılmak istediğini söylemişti; lakin işi epeyce ağırdan alıyordu. Neden sonra Venedik kuvvetleri Ancona'ya vardığında Papa'nın üç gün önce hayata gözlerini yumduğu haberiyle karşılaştılar. Bir Haçlı seferi, bu defa başlamadan sona eriyordu.

Osmanlı fetihleri sınır taşlarını eritmeye devam ediyor, genç hükümdarın inanılmaz enerjisi sayesinde -ki bizzat kendi tarihçisi Tursun Beğ bile bu kadar fethi fazla(!) bulmuştu- her yaz mevsiminde Avrupa'nın sınırları yeni baştan çiziliyordu. O devirde 'Bu yaz sıra kimin evine gelecek?' kaygısının

gündemde olmadığı bir batı Avrupa ülkesi bulmak için epeyce yorulmak gerekiyordu.

Papa II. Pius'un mektubunun arka planında, Brau-del'in deyişiyle söylersek, şimşek hızıyla ilerleyen Osmanlı fetihlerinin Hristiyan ahalinin aleyhine değil, lehine sonuçlar doğurmuş olmasının payı vardır. Ortodoks ve Katolik ihtilafı yüzünden yüzyıllarca birbirini yiyen Hristiyan dünyası, yeryüzündeki en büyük Hristiyan nüfusu barındıran bu islam devletinin onlara tanıdığı haklar ve serbestiyi gördükçe hayretten hayrete düşüyordu. Osmanlı idaresinin bu esrarengiz hoşgörüsüne bir mana veremiyor ve bunun üzerine Fatih'in gizlice Hristiyan olup olmadığından şüpheleniyorlardı. Zaten Avrupa yüzyıllardır Doğu'dan çıkıp Hristiyanlığı kurtaracak mevhum bir Hristiyan Kralı (Prester John) beklemekteydi.⁶

Soru şuydu: Aranan Hristiyan kral Fatih olabilir 1441 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed miydi acaba? (17. yüzyılda "Doğu'nun Kralı" beklentisi, kendisine yeni bir kutup arayacak ve bu defa Kudüs'te Mesihliğini ilan eden Yahudi hahamı Sabetay Sevi'ye yönelecekti.⁷) Anlaşılan, Papa bu mektubuyla 'Yoksa gizlice Hristiyan oldu da haberimiz mi yok'

fikrinin dayanılmaz cazibesine kapılmış, Fatih'e umutsuzca bir yoklama çekiyordu.

Göklerin mesajı

1473 yılında Avrupa semalarına bakanlar, Jüpiter ve Satürn

'yıldızları'nın birleştiğini gördüler hayretle. Göklerin bu mesajının sırrını çözebilmek için ibrani bilgelerinin kapısını çaldıklarında aldıkları cevap, "ölüm" oldu. Dehşet içinde kalan italyan hümanistleri, ibrani bilgesinin kapısından öyle bir hışımla çıkmışlardı ki, bilgenin "ve diriliş" dediğini duymamışlardı bile.

Ama kimin için ölüm ve kimin için dirilişti? Burası tam olarak belli değildi.

Bu tarihten tam 7 yıl sonra Fatih'in Arnavutluk'taki Avlonya limanından Gedik Ahmed Paşa komutasında sefere çıkardığı 100 parçalık bir donanma, italyan çizmesinin topuğuna tırmanıyor, Otranto'yu bir

"köprübaşı" olarak Osmanlı vatanına katıyor ve Apulya kalesine tam 1,5 yıl yetecek kadar silah depoluyordu. Bu sırada 'Ebedî Şehir'

(Eternal City) olma iddiasındaki Roma, yüzyıllardır şahit olmadığı bir sessizliğe bürünmüştü. Papa'nın emin bir yere kaçmak için gemileri limanda hazır beklettiği haberi bir rüzgâr gibi esiyordu Roma sokaklarında. Rivayetler arasında Türklerin elinin ulaşamayacağı bir yer aradığı da vardı.⁸ Fatih'in nihai amacı, bir yandan fatih bu, meçhul 145

Bosna ve Hırvatistan üzerinden karadan, öbür yandan da Otranto üzerinden denizden Roma'ya sıkıştırdığı Venedik güçlerini kesin sonuç alacağı bir meydan savaşında imha etmek ve Roma'yı ele geçirmektir.⁹

Papa'nın Hristiyan olmasını teklif ettiği bu genç Sultan, mektuba seferleriyle cevap veriyor ve "Hristiyanlığın efendisi" olmaya geliyordu. Ama bir farkla. Henüz genç bir hümanist iken İstanbul'un

"barbarlar"ın eline düşmesinin "Homer'in ikinci ölümü" olacağını yazan Papa'ya inat, Fatih Sultan Mehmed, bu sırada elinde Ho-meros'un îlyada destanını tutuyordu.

Tabiatıyla Doğu'da bu iki yıldızın, Satürn ve Jüpiter'in birleşmesinin biraz farklı yorumlandığını bilmiyordu Roma'daki ruhaniler. Özellikle Çin mitolojisinde bu iki gezegenin gökte buluşması, Doğu ile Merkez'in birleşmesine yoruluyor, Doğu'nun dünyanın merkezi olacağına hamlediliyordu.¹⁰ Bir başka deyişle, İstanbul'un fethinin anlamı göğe yazılıyordu. Velhasıl İstanbul, yüzyıllardır çarpık duran dünya eksenini yerine oturtmakla görevliydi. Yeni misyonu buydu. Doğu'yu merkeze alan ve her ikisini de kucaklayıp üstüne çıkacak bir hamle olacaktı bu. Yüzyıllar öncesinden müjdelenen fethin anlamının, dört duvarın içine sıkışıp kalmış bir şehre güç kullanarak (kahren) girmekten ibaret olamayacağım en iyi bilenlerden birisi, kuşkusuz ki, Papa'nın mektubuna gülüp geçen genç hükümdarın ta kendisiydi.

Biliyoruz ki, Fatih bu tekliflere daha İstanbul'un fethinden bir yıl sonrasında başlayarak sürekli muhatap olmuştu. Özellikle Francesco Filelfo'nun Milano'dan gönderdiği 15 Mart 1454 tarihli mektubu ve medhiyesindeki

1 46 |ufukların sultanı / fatih sultan mehmed mısraları aynı hoşgörüyü okumuş olmalıdır ki, onun ricasını kırmayarak esir düşen kaynanasını ve iki baldızını serbest bıraktırmıştı. Filelfo mektubuna ilıştirdiği medhiyesinde şunları yazıyordu Fatih'e: Ey Emîr, fiilen şöretini artırmak Senin elindedir.

Ey Mehmet, Allah ve peder olan Hazret-i İsa Büyük Allah'ın oğlu, senin gibi büyük Bir Padişaha dininin gözünü ihsan eylesin Zira o zaman bütün dünyanın Padişahı olacaksın.¹¹

1 Montaigne, Denemeler, Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu, İstanbul 1979, Cem Yayınevi, s. 10. Sabahattin Eyuboğlu, Sanat Üzerine Denemeler ve Eleştiriler, Cilt 1, Söz Sanatları, Hazırlayan: Azra Erhat, İstanbul 1997, Cem Yayınevi, s. 639 vd.

2 Örnekler için ayrıca bkz. Peter Burke, Montaigne, Çeviren: Cemal Adla, İstanbul 2003, Altın Kitaplar Yayınevi, s. 72 vd.

3 Montaigne'in "Türkler", yani Osmanlılar hakkındaki görüşleri hakkında geniş bir özet ve değerlendirme için bkz. "Montaigne ve Osmanlılar" başlıklı makalem: Kitap-hk, Sayı: 78, Aralık 2004, s. 68-74. Aynı makale bazı ilavelerle birlikte Kır Zincirlerini Osmanlı adlı kitabım içerisinde yer almıştır: İstanbul 2004, Ufuk Kitapları, s. 175-187. 4 Mektubun arka planı ve bir özeti için bkz. Franco Cardini, Europe and islam, Italyancadan çeviren: Caroline Beamish, Blackvvel, 2001, s. 133-134.

fatih bu, meçhulll47

5 Zikreden: Richard W. Southern, Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı, Çeviren: Ahmet Aydoğan, İstanbul 2001, Yöneliş Yayınları, s.

100-101. Fatih'in ağzından ve onunla mülakat yapar gibi yazılmış

sahte ve yakıştırma mektupların 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'da bir moda haline geldiğini belirten Rhoads Murphey, aynı zamanda Osmanlıların yükselişinin de, gerileyişinin de Avrupalı bir çok okumuş yazmış şahsa, giderek büyüyen bir "ekmek kapısı" açtığını söylemektedir. Dolayısıyla burada Papa'ya hitaben Fatih'in ağzından yazıldığı söylenen sahte mektubun izini bulduğumuz gibi, Osmanlı

'inhitatı' söyleminin Avrupa'daki gücü ve yaygınlığıyla ilgili bir ipucunu da yakalamış oluyoruz. Bkz. Rhoads Murphey, "Fatih Sultan Mehmed döneminde Osmanlı iç ve dış siyaseti", Osmanlı, cilt: 1, Ankara 1999, Yeni Türkiye Yayınları, s. 239 ve 240. Aynı konuda bir başka vurgu için bkz. M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Papa Pius II. un Fâtih Sultan Mehmed'e gönderdiği mektup hakkında düşünceler", Fethin 511 inci Yıldönümü Konferansları, İstanbul 1964, Baha Matbaası, s.

48-49.

6 Nitekim Vasco da Gama 1498'de Hindistan'a ulaştığında kendilerini buraya hangi şeytanın attığı sorusuna, "Hıristi-yanları ve baharatı bulmak için geldik" diye cevap vermişti. Bkz. Salih Özbaran, Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı, İstanbul 2004, Kitap Yayınevi, s. 35. Avrupalı yöneticilerin kendilerini Müslümanlardan kurtaracağına inandıkları Asya'da veya Afrika'daki 'yitik' Hıristiyan Kral olarak peşine düştükleri Prester John'un efsanesi hakkında bkz.

Jour-neys into Past: Lije in theAge of Exploration, Reader's Digest, 1994, s. 7-8 ve 126; David Arnold, Coğrafi Keşifler Tarihi (1400-1600), Çeviren: Osman Bahadır, İstanbul 2001, Yöneliş Yayınları, s.

7 Sabetay Sevi ve Mesihliği konusunda ve "Prester John" ef-1 48 I ufukların sultanı / fatih sultan mehmed

sanesinin ona tatbiki hakkında geniş bilgi için bkz. Cengiz Şişman,

"A Jevvish Messiah in the Ottoman Court: Sabbatai Sevi and the Emergence of a Judeo-Islamic Community (1666-1720)", Harvard Üniversitesi'ne sunulan basılmamış doktora tezi, 2004. Efsanevî Hristiyan kral "Prester John"un Mandeville'in eserinde aldığı anlamlar üzerine bkz. Matthew Dimmock, New Turkes: Dramatizing islam and the Ottomans in Early Modern England, Ashgate: 2005. 8 Halil inalcık, "Osmanlı tarihinde dönemler: Devlet-toplum-ekonomi", Editörler: Halil inalcık ve Günsel Renda, Osmanlı Uygarlığı 1, istanbul 2003, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 86; Daniel Goffman, The Ottoman Empire and Early Modern Europe, Cambridge University Press, 2002, s. 138 ve Cla-rence Dana Rouillard, The Türk in Frendi History, Thought, and Literatüre (1520-1660), Paris 1938, s. 27. Yazar, Otranto kalesi düştükten sonra Papa'nın Alplerin ötesinde 'güvenli bir yer'e (muhtemelen Fransa'ya) sığınmayı planladığını söyler.

Otranto'nun fethi daha bir yılını bile doldurmadan bu defa Roma'ya Fatih'in vefat haberi ulaşır. Bu haber bütün Avrupa'da Türklere karşı büyük bir zafer kazanılmış kadar coşkuyla kutlanmıştır. Hatta Roma'da bir hafta boyunca Saint Angelo kalesinden atılan toplar, endişe içindeki halka Türk tehdidinden kurtuluşlarını müjdelemiştir. 9

Reşat Paşakay ve Halis Evrenos, "Fatih Sultan Mehmed'in italya seferi planı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün/Bu-gün/Yann, Sayı: 19, Ağustos 1998, s. 63.

10 VVolfram Eberhard, Çin Simgeleri Sözlüğü: Çin Hayatı ve Düşüncesinde Gizli Simgeler, Çevirenler: Aykut Kazancıgil-Ay-şe Bereket, istanbul 2000, Kabala Yayınevi, s. 154-155. 11 V L.

Mırmıroğlu, Fatih Sultan Mehmet ve Francesko Filelfo, istanbul 1956, istanbul Matbaası, s. 21-22.

fatih bu, meçhul! 149

Fatih, Homeros'u okudukça...

Tarihimiz,... yapay bir uydu gibi çevremizde dolanıp duruyor.

Jean Baudrillard

Tarihin şiir olduğu da söylenmiştir, bir kurgudan ibaret olduğu da.

Metinlerin haricinde tarih diye bir şeyin olmadığı da iddia edilmiştir, tarihin insanlığın ilerlemesinin hikâyesi olduğu da. İyi bir İbn Haldun okuru olan Fustel de Coulanges, üstadının uyarısını can kulağıyla dinlemiş olmalıdır. Tarih, her şeyiyle insanın dünyasının aydınlatılmasına adanmış bir disiplindir. Bu bakımdan fütürolojinin, geleceği araştıran disiplinin tersidir. Başka bir deyişle söyleyecek olursak, tarih, geçmişe dair kehanetlerde bulunmak da dâhil, bir bakıma geçmişin

gölgelerine yöneltilmiş bir araştırma projektörüdür. Tabiatıyla tarihçinin elindeki projektör, halihazır teknolojinin damgasını taşır. Öyleyse "bugün", geleceğe doğru uzanırsa fütürolojiye, geçmişe doğru uzanırsa tarihe ebelik yapacaktır.

Çağımızın baba tarihçilerinden Eric Hobsbawm da, bütün Marksist arkaplanına rağmen, Marx'ın değil de

150 ufukların sultanı / fatih suttan mehmed Ibn Haldun'un tarih tanımını tercihe şayan bulur. Çünkü Ibn Haldun, 600 yıl önce tarihin boyut ve ufuklarını, hem yapı, hem de süreç olarak kavramış, tarihin konusunu adeta "değişimin dansı" olarak tespit etmiştir. Mukad-dime'de tarihin ve tarihçinin görevini şöyle ortaya koyar:

Bundan dolayı bu ilimle [tarih] meşgul olan [kişi, yani tarihçi), sosyal kaide ve kanunları varlığın tabiatlarını ve kavimlerin, ülke ve asırların hallerini, hadiselerin cereyanlarını, ahlâk ve âdetlerin, akide, din ve mezheplerin ve diğer hallerin değişmekte olduğunu ve bu hallerin, değişmelerin tesirlerini bilmeye, bunların geçmişteki hâl ve durumları ile hâlihazırdaki durum ve halleri arasındaki başkalıkları ve birbirine uygun olan ve olmayan cihetlerini anlamaya, hal ve hadiselerin birbirine uymasının ve benzeyişlerinin ve başkalıklarının sebep ve illetlerini incelemeye, devletlerin, millet ve dinlerin usûl ve kaidelerini ve zuhurlarının başlangıç hallerini ve meydana çıkmalarının sebeplerini ve değişmelerim icab ettiren âmilleri, bu devletleri idare edenlerin hallerini ve haberlerini bilmeye muhtaçtır. '|

Mukaddime müellifi, bu efradını cami, ağyarını mâni tanımdan sonra tarihçilere, ellerine geçen rivayetlerde (haber) kendilerini ne gibi tuzakların beklediğini hatırlatmak lüzumunu hisseder: Bu incelemeler sayesinde tarihçi, hadis olan her hadisenin sebeplerini ve her haberin asıl ve mahiyetini anlar, naklettiği haberleri elindeki [yukarıda verilen] ölçü ve usûllerle karşılaştırır, bu kanuna uygun ve bu kaide ve kanunlara göre cereyan etmiş ise haber doğru sayılır, yoksa uydurma telakki edilerek bir kenara atılır. Eski bilginler işte bu sebepten dolayı tarih ilmini büyük ve ulu telakki ettiler.

fatih bu, meçhull 1 51

Bu kıpır kıpır tarih görüşünü okuduktan sonra İbn Haldun'un asırlar öncesinde ulaştığı keskin şuura bugün ne kadar da muhtaç olduğumuzu düşünmemek elde mi?. Çocukluğumuzdan beri zihinlerimize kazmagelmiş

pek çok "haber" in aslının ne olduğunu tahkik etme zahmetine katlanmadan olduğu gibi alma ve bu "uydurma" bilginin üzerine bazen koskoca bir dünya görüşünü oturtma girişimlerine karşı açılmış bir bayraktır aslında Mukaddime. Zaten bir yerde, haberler ormanında doğru veya yanlış, eline geçen her bilgiye safça inanan tarihçiyi, bulduğu otların iyisini kötüsünden ayırt etmeden mideye indiren başıboş develere benzetir.³ Ona göre kendi zamanında ilimle uğraşmak zayıflara kalmış, yani ilmin kalitesi düşmüştür.⁴ Ne var ki kendi iddiası da buradan kaynaklanmaktadır. Devrinde zayıflamış bulunan tarihçiliği eski itibarına kavuşturmak için yola çıkar ve "devrinin Mes'ûdfsi" olmak için kolları sıvarken tevazuu bir kenara bırakacak kadar da kendinden emindir.⁵

Bugün Osmanlı tarihi konusundaki abur cuburculu-ğumuzu görse kimbilir ne düşünürdü Üstad? Belki de hakikatin buharlaştığı günümüz medya ortamında Baudril-lard gibi tarihin sona ermediğini ama

daha da kötüsü, bir "çöp tenekesi"ne dönüştüğünü söylemekten çekinmezdi.⁶

Osmanlı tarihi söz konusu olduğunda öylesine yaygın yanlışlar var ki, bunların içine doluşturulduğu şeyin, "tarih" adlı o gerçekten emek isteyen "yüce" bilim dalına aitmiş gibi gösterilmesi tam anlamıyla bir talihsizliktir. Belki bir kısmı tarihçi olmayanların uydurmaları; ama epeyce mühim bir kısmı da tarihçi kimliğiyle tarihin "zücaciye dükkânına dalanlar"a ait. Elllerine geçirdikleri her "yazılı şeyi"

hakikati yansıtan bir ayna sanan bu ki-

1 5 2 | ufukların sultanı / fatih sultan menmed siler, gösterdikleri kaynağın gerçekten kaynak olup olmadığını farkında bile değildirler. Mesela yakınlarda rastladığım iki iddialı kitap, Osmanlı tarihi konusunda kaynak olarak, "mükemmel" bir ideolojik tarih örneği olan Doğan Avcıoğlu'nun Türkiye'nin Düzeni adlı çalışmasına dayanıyordu.

Oysa bırakın Avcıoğlu'nun "Baasçı" tarihini, Osmanlı bilim tarihiyle ilgili ilk "ciddi" çalışma sayılabilecek Adnan Adıvar'm Osmanlı Türklerinde ilim adlı eseri bile aradan geçen 50 yılda ulaşılan bilgilerin yanında neredeyse emekliye ayrılmıştır. Bugün Osmanlı bilim tarihi alanında hem yurt içinde, hem de yurt dışında yapılan araştırmaların kalitesi ve ufku, yeni keşfedilen yazmalar ve literatür üzerine yeni baştan yapılan değerlendirmeler bize Adıvar'm ilk defa 1939'da Paris'te basılan kitabında-kilerden çok farklı bir manzara sunmaktadır.⁷

Basit bir örnek vermek gerekirse, Adnan Adıvar, Lâle Devri'nde başka dillerden Türkçeye yapılan tercümelerden bahsederken, Yanyalı Esad Efendi'nin Aris'ırfnun Fizik adlı kitabının Yunanca aslından yaptığı tercümeni şöyle takdim eder:

Bu çeviri, çevirenin Yunancayı kendi ana dili olarak öğrenmiş

olmasından dolayı, Türkiye'de doğrudan ^i>şn;ya Yunanca metin ve açıklamalardan yapılmış ilk çeviridir.

Adıvar'm kitabının ilk baskısını Fransızca kaleme almış olmasından dolayı metinde "Türkiye'de" derken muhtemelen "Osmanlı dünyasında"

demek istediğini anlıyoruz. Fakat daha Lale Devri'nde değil 15.

yüzyılda, Fatih Sultan Mehmed döneminde bile Yunancadan Arap-çaya yapılan tercümelerin varlığından -kamuoyu olmasa fatih bu, meçhull! 53

bile- ilim camiası pekâlâ haberdardır. Mesela Julian Raby'nin titiz araştırması "Mehmed the Conqueror's Greek scriptorium", Fatih'in saraydaki Rum mütercimlere kendisi için Yunanca ve Latince kitapları tercüme ettirdiğini örnekleriyle ortaya koyması bakımından önemlidir.

Devrinde Rum tarihçisi Kritovulos tarafından yazılmış bir kroniğe bakılırsa, Rum âlimleri, Fatih'in kapsamlı kişisel kütüphanesinde hafız-ı kütüb olarak çalışıyorlardı. Yorgo Amirutzes adlı Rum âlimi ise Fatih'in emri üzerine Batlamyus'un Geographica'sını Arapçaya tercüme etmişti. Amirutzes bu kitabın içindeki haritalarda Bizanslılar ile Osmanlıların aynı yerlere farklı ad vermelerinden dolayı,

Arapça da bilen ve sonradan Müslüman olarak Mehmed ismini alan oğlunun yardımıyla yer adlarını hem Yunanca, hem de Arapça olarak yazıyordu.⁹

Adıvar'ın yargısını eskiten ikinci bir örnek, yine Fatih'in kendi kütüphanesi için tercüme ettirdiği bir yazma Ilyada nüshasının varlığıdır. Homeros'un bu eserinin Topkapı Sarayı Müzesi'nde-, yukarıda resmini verdiğimiz Yunanca istinsahından başka iki ayrı yazma kitap daha bulunmaktadır.

Bunlardan 1475 tarihli olanı, Fatih'in sağlığında, büyük bir ihtimalle onun emriyle kaleme alınmış olmalıdır.¹⁰ Fatih'in bu eseri okuduğu şuradan da bellidir ki, 1462 yılında Midilli seferine çıkarken Ilyada destanında-ki olayların cereyan ettiği Truva şehri harabelerinde Asil (Achilleus), Ajax ve diğer kahramanları hatırlamış, An-conalı Cyriacus'un danışmanlığında onların mezarlarını bulmaya çalışmış (görüldüğü gibi Fatih bir nevi arkeologdur da!), Homeros'un büyük bir övgüyle söz ettiği bu kahramanları ve şehirlerini canla başla savunmaları-

1 54 | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed m, bizzat onların mekânında takdirle anmış olması Osmanlı kültür hayatına, kafamızdaki şablonları bir kenara bırakarak yaklaşmamız gerektiğini bir kere daha göstermektedir.¹¹

Artık Homeros okuyan bir aydın Fatih portresini, atı-

Kr4W3V -*.

Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan ve Fatih'in emriyle Johannes Dokeianos'a hazırlattırılan 1462 tarihli el yazması Ilyada'nın Yunanca istinsahı

nı denize süren cihangir Fatih portresinin yanı başına asmanın zamanı geldi. Yalnız bu kadar da değil. Gazâlî ve Ibn Rüşd'ün karşılıklı Te/ıd/üflerini okuyan Fatih'e de, harita merakı yüzünden Floransa ve Venedikli matbaacıları peşinden koşturan ve kendisini Sultânu'l-Berreyn ve'l-Bahreyn'e (iki Denizin ve iki Kıtanın Hâkimi) olarak vasıflandıran şahsiyete de, huzurunda iranlı ve Rum müzisyenleri yarıştıran ve hakemlik yapan Fatih portresine de¹² gözlerimizi alıştırmanın gerekmiyor mu?

fatih bu, meçhulM 55

Bugünkü araştırmacılara "paradoksların sultanı" *3 gibi görünse de, Fatih'in çabalarını, Sicilya'nın Norman Kralı II. Roger'inki gibi geçici bir heveskârlık olarak de-ğerlendiremeyiz.¹⁴ Bir ucu Herat (Acem diyarı) ve Semer-kand'a dayanan, öbür ucu Floransa'ya uzanan bir yeni kültürel oluşumun şafağında olduğunu ve bu hareketlenmeye yeni bir merkez bulmaya ahdetmişti Fatih. Bu merkezin İstanbul olması, en büyük arzusuuydu. Peygamber Efendimiz'in (sav) hadisinde zahir olan kutsî emrin içeriğinin bu şehirde çiçekleneceğine inanıyor ve bunun için çırpınıyordu. İstanbul, yeryüzünün kalbi olmalıydı ona göre. Maddî ve manevî işaretler bunu gösteriyordu.

Olabildi mi? Tartışılır. Ama böyle bir fark edişin ve büyük iddianın kendisi dahi önemli görünüyor bana. Belki de bu, zamana yayılmış bir görevdir; belki de başarılması, bizim sırtımıza yüklenmiş bir ödevdir. Kimbilir? Velhasıl, tarihin bütününe dair "açık" tavır egemen olmalı zihnimize; özgürleşmemiz için şart bu. Ve bilge-üstad İbn Haldun, yorgunu yokuşa sürer gibi karartma uygulanan yolumuza ışık düşürmeye devam ediyor:

Tarihî haberleri, hikmet ve felsefe bakımından inceleme-dikçe ve onları, kâinatın tabiat ve kanunlarına göre ölçüp biçmedikçe, vehim ve hata çöllerinde yolunu kaybetmeye mahkûmsun.

1 56 | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed 1 ibn Haldun, Mukaddime, c. I, Çeviren: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1988, Milli Eğitim ve Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, s. 65

(köşeli parantezlerin içindeki ekler tarafıma aittir- M. A.).

2 ibn Haldun, age, s. 65-66.

3 ibn Haldun, age, s. 66. ("[Başboş bırakılan] (b)u develer, otun iyisini kötüsünden ayıramadığı gibi, tarih yazanlar da doğru haberleri yalan ve uydurmalarından ayıramadılar.") 4 Age, s. 71.

5 Age, s. 77.

6 Jean Baudrillard, The Illusion of the End, Fransızcadan çeviren: Chris Turner, Polity Press 1994, s. 26.

7 Osmanlı bilim tarihiyle ilgili en kapsamlı çalışmalardan birisi, Cevat İzgi'nin 2 ciltlik Osmanlı Medreselerinde İlim adlı gerçekten de orijinal kaynakların taranmasına dayalı çalışmasıdır (İstanbul 1998, İz Yayıncılık). Ancak Osmanlı bilim hayatının medrese dışındaki tarihi henüz tam olarak yazılmamıştır. Yeni Türkiye Yayınları'nın Osmanlı adlı 12 ciltlik ansiklopedisinin 8. cildi, ki büyük boy 700

sayfa tutmaktadır, Türkçede Osmanlı bilim hayatının en derli toplu takdimidir. Keza Ekmeleddin İnsanoğlu, Mustafa Kaçar ve İhsan Fazlıoğlu'nun çalışmaları yeni bir bilim tarihi yazımının başladığını işaret etmektedir. Osmanlı bilim tarihi alanındaki araştırmaları toparlayan bir çalışma için bkz. Aykut Kazancıgil, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji, İstanbul 1999, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları (2. baskı: Ufuk Kitapları 2000). Osmanlı bilim tarihi alanında son olarak basılan bir derleme, mevcut bilgilerimizi hem toparlamakta, hem de yeni sondajlarla zenginleştirmektedir: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Sayı: 4, 2004.

fatih bu, meçhull 1 57

8 A. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, Geliştirilmiş 4.

baskı, Hazırlayanlar: Aykut Kazancıgil-Sevim Tekeli, İstanbul 1982, Remzi Kitabevi, s. 160.

9 Jerry Brotton, "Printing the world", Editörler: Marina Frans-ca-Spada and Nick Jardine, Books and the Sciences in His-tory, Cambridge University Press, 2000, s. 45.

10 Klaus Kreiser, "Troia ve Homeros destanları: II. Meh-med'den İsmet İnönü'ye kadar", Düş ve Gerçek: Troia, İstanbul 2001, Homer Kitabevi, s. 282.

11 Kritovulos, İstanbul'un Fethi, Hazırlayan: Muzaffer Gök-man, İstanbul 1999, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, s. 207 vd. Aynı kaynakları çağdaş bilgilerle yeniden okuyan bir çalışma için bkz.

Klaus Kreiser'in yukarıda zikri gecen ma-kalase ile Manfred Korfmann,

"Türkçe basıma önsöz", Jo-achim Latacz, Homeros: Batının İlk Ozanı, Çeviren: Devrim Çalış Sazcı, İstanbul 2001, Homer Kitabevi, s. vi.

12 Julian Raby, agy, s. 28.

13 Julian Raby, "A Sultan of paradox: Mehmed the Goqueror as a patron of the arts". Oxjord Art Journal, Vol. 5, No. 1, 1982, s. 3-8.

14 Nitekim 1091'de Sicilya'yı Araplardan alan II. Roger'in sarayında Arap elbiseleri giydiği, Arapça konuşmaya merak saldığı, islam biliminin geliştirmek için gayret sarfettiği ve kilise ve manastır yaptırırken Müslüman zanaatkarları tercih ettiği, bir yandan da Müslüman coğrafyacı idrisi'yi sarayında istihdam ettiği ve çeşitli haritalar çizdirdiği bilinmektedir. Bkz. Jack Goody, islam in Europe, Polity Press, 2004, s. 76-77 (Türkçe tercümesi: Avrupa'da İslam Damgası, Sahabettin Yalçın, İstanbul 2005, Etkileşim Yayınları).

Nitekim halefi II. Frederick de, yine Müslüman filozoflardan Ibn Seb'in'e cevaplaması için sorular gönderiyordu.

158 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed I

Bkz. Abu'l-Wafa al-Taftazani ve Oliver Leaman, "Ibn Sebın", Editörler: Seyyed Hossein Nasr ve Oliver Leaman Htstory of Mamıc Philosophy, Part I, London ve New York' 1996, Routledge, s. 346-349.

Normanların Bizans ile islam alemi arasında köprü olduğu tezini ticaret ve para örnekleri üzerinden inceleyen ilginç bir çalışma, bu alakanın kültürel alanla sınırlı kalmadığını göstermektedir: Lucia Tra vainı, "Normans between Byzantium and the Islamic

^^".DumbartonOaksPapers, No: 55,2001 s 179-196

fatih bu, meçhulll 59

Semer kand'ı İstanbul'a bağlayan ışıktan bir köprü: Ali Kuşçu için ilginç tarafı, Müslümanların tarihte ne kadar büyük yerleri olduğuna önce Müslümanları inandıracaksınız. Bu da işimizin ne kadar zor olduğunu gösteriyor.

Fuat Sezgin

Ali Kuşçu nâm âlim zat

Kaynaklarda Ali Kuşçu'nun künyesinin Mevlânâ Alâ-eddin Ebu'l-Kasım Ali ibn Muhammed el-Kuşî şeklinde geçtiği görülür. 15. yüzyılın başlarında Maverâünne-hir'de, Semerkand civarındaki -ismi tam olarak tespit edilemeyen- bir yerde doğmuştur. Çağının çok yönlü bilim adamlarından olan ve Wilhelm Barthold tarafından "çağının Batlamyus'u" olarak nitelendirilen Ali Kuşçu, 15 veya 16 Aralık 1474

tarihinde İstanbul'da vefat etmiş olup Eyüp Sultan türbesi civarına (harîmine) defnedilmiştir. Hadikatü'l-CevâmV müellifi Ayvansarayî Hüseyin Efendi, 1819/1820 yılına kadar kabir taşının mevcut olduğunu söylüyor.1 Üzerine bir devlet büyüğünün kabri yapıldığı için mezarı uzun bir süre kaybolmuş durumdaydı. Süheyl Ünver, yaptığı araştırmada mezarın bulunduğu yeri

1 6 0 I ufukların sultanı / fatih sultan mehmed tespit etmiş ve yapılacak bir sondajla en azından mezar taşının ortaya çıkartılabileceğini söylemiştir. Nitekim son yıllarda mezar taşı ortaya çıkarılmış bulunmaktadır.

1444-1445 yılları arasında 1 yıldan biraz uzun bir süre, 1451-1481

yılları arasında ise kesintisiz 30 yıl, 2 ay, 14 gün, cem'an yekûn 32

yıl, 1 ay, 19 gün saltanat süren Fatih Sultan Mehmed'in uzun, olaylı ve hareketli iktidar dönemi, Osmanlı Devleti'nin sınırlarını yalnız Balkanlar, Akdeniz, Karadeniz ve Anadolu'da genişletmekle kalmamış, aynı zamanda bilim, sanat ve düşünce alanlarında da en güçlü patlamaların ard arda gerçekleştiği ve gelecek parlak yüzyılların taşlarının döşendiği "altın yıllar" olarak da kayda geçmiştir. Bu seri patlamalarda, İstanbul'u fetheden genç padişahın, yeni baştan örgütleyip düzene soktuğu Osmanlı idaresinde tarihe damgasını vuracak bir hamle yapmak arzusunun mühim bir rol oynadığı gözden kaçmayacaktır.

Fatih'in, bazı tarihçilerin "Cihanın Ruhu" diye adlandırdıkları

"Kostantiniyye"nin fethini başardıktan sonra onu yeniden inşa etmek için kollarını sıvarken (zira kendisi, yaptığı iş için bir vakfiyesinde bünyâd (bina etme) terimini kullanır), bu şehirde yeni bir kültür ve medeniyet mayalanması için gerekli şartları hazırlamak, daha doğrusu, İslam'ın yeryüzündeki hedefi olan "insanlık bahçeleri"ne2 bir yenisini eklemek için üzerine düşeni hatta fazlasıyla yaptığını görüyoruz, İstanbul onun ellerinde adeta gömlek değiştirerek yeniden doğmuş, daha doğrusu, İstanbul'a kendisini yeniden doğurması için bir tür ebelik yapmış ve kurucusu Büyük Konstantin ve İmparator Jüstinyen dönemlerindeki parlak günlerine bir daha kavuşmasının yollarını ustaca döşemiştir.

fatih bu, meçhull 1 61

Ali Kuşçu Muhammediye adını verdiği esiri Fatih'e takdim ederken, bir ayrıcalık olarak padişahın elini öpüyor.

Fatih devrinde felsefe, edebiyat, güzel sanatlar, coğrafya, haritacılık gibi beşerî ilimler ve matematik, fizik ve astronomi gibi

'müspet' bilimler yanında tasavvufî ve naklî ilimler alanlarında da İstanbul, kuvvetli bir çekim merkezi haline gelmiş, ayrıca Sultan çeşitli bilim adamları ve sanatkârları bizzat hizmete davet etmek suretiyle ta-1 6 2 I ufukların sultanı / fatih sultan mehmed şarladığı 'mayalanma' sürecini hızlandırmaya özel bir gayret sarf etmiştir.

işte Fatih'in İstanbul'a bizzat davet ettiği devrinin değerli bilim adamlarının başında Semerkandlı Ali

Kuşçu gelir. Ali Kuşçu'nun babası, Timur'un torunlarından Muhammed Uluğ Bey'in "doğancısı" idi.

Aileye bu yüzden "Kuşî" denildiği bilinmektedir.³

Nasıl yetişti?

Ali Kuşçu'nun Semerkand'da bulunduğu gençlik yıllarında Timur'un torunlarından olup devlet adamlığı vasfının yanma hakikat aşkını da görkemle asmış bulunan Uluğ Bey'den başka, yine devrin üstadlarından Bursalı Musa Kadızâde-i Rumî (ö. 1440),⁴ Cemşid-i Kâşî adıyla şöhret bulan Gıyâseddin Cemşid (ö. 1429) ile Mu'în el-Kâşî'den⁵ matematik ve astronomi dersleri okuduğunu biliyoruz. Kısa bir sürede Timuroğulları Devleti'nin Hanı Uluğ Bey'in özel teveccühüne mazhar olan ve onun hizmetine giren Ali Kuşçu, bir aralık Uluğ Bey'den izin almadan Kirman'a giderek tahsilindeki eksiklikleri tamamlamıştır. Burada Nasirüddin Tusi'nin Tecrîdü'l-Kelâm adlı eserini okumuş ve bu eseri Şerhu't-Tecrîd adıyla açıklayarak Ebu Said Han'a takdim etmiştir.

Kirman'dayken kaleme aldığı ve ayın safhalarını açıklayan Haüu Eşkâlü'l-Ka-mer adlı risalesi elinde, Semerkand'a dönmüştür.

Anlaşılan, Uluğ Bey'in öfkesini ancak bu değerli telif eserini takdim ederek yatıştırabilmiştir.

Semerkand'a tekrar yerleştikten sonra Uluğ Bey'in Ali Kuşçu'yu bir ara görgü ve bilgisini artırması için Çin'e de gönderdiğini ve dönüşünde onun dünyanın yüzölçümünü, ayrıca meridyenleri hesap ettiğini biliyo-fatih bu, meçhull 1 63

ruz.⁶ Uluğ Bey'in Semerkand'da yaptırdığı ünlü rasathanenin Gıyaseddin Cemşid'den sonraki müdürü Kadıza-de-i Rumi'nin vefatı, Ali Kuşçu'ya ikbal kapılarını açmıştır. Rasathanenin yöneticiliğine getirilmiş olan Ali Kuşçu, "Uluğ Bey Zîci" diye bilinen ve medreselerde asırlarca kullanılacak olan önemli bir astronomik cetvelin (gök haritası veya yıldız katalogunun) tamamlanmasına yardım ettikten başka, bu önemli esere bir de şerh kaleme almıştır-⁷

Ne var ki, Ali Kuşçu'yu, yakınlığını kazandığı, hatta bir öğrenciden ziyade evladı ve dostu gibi muamele gördüğü Uluğ Bey'in, oğlu Abdülatif Mirza ile düştüğü siyasî bir ihtilaf sonucunda çıkan ayaklanma sırasında, 1449 yılında (tam tarihi, 27 Ekim 1449)⁸ onun tarafından katledilmesi (veya katline seyirci kalınması) üzerine Semerkand'dan iyice soğumuş görüyoruz. Sultan Abdülatif Mirza'nın bazı davranışlarından duyduğu "teessür" ve "nefret", sonunda onu Hacca gitmek bahanesiyle bir zamanların erişilmez ilim yuvası Semerkand'm renkli bilimsel çevresinden koparmış ve yoldayken uğradığı Ak-koyunluların başkenti Tebriz'e yerleşmeyi tercih etmiştir (1450).

Tam bu sırada Afganistan'daki Herat şehrine kadar giderek Fatih devrinin bir başka kuyruklu yıldızına, Ne-Jâhatü'l-Üns müellifi Molla Câmi'ye selam verirken görürüz Ali Kuşçu'yu.⁹ Ömrünün sonlarına doğru Fatih Sultan Mehmed, Molla Cami'yi de istanbul'a çağırarak sevgili başkentini onun söz şehrâyinlerine teslim istemiştir ya, ne çare ki, görüşmelerine ramak kalmışken Fatih'in ömrü vefa etmemiş, üstad Molla Cami, Konya'ya vardığında acı haberi almıştır: Sultan, yapacağı bir sürü işi

1 6 4 [ufukların sultanı / fatih sultan mehmed kendisinden sonrakilere emanet bırakarak son seferinde, Gebze'de ruhunu teslim etmiştir. Molla Cami'nin Farsça kaleme aldığı ünlü

"Fatih Kasidesi", bu yolculuğu sırasında telif edilmiş olmalıdır.10

Ali Kuşçu, Tebriz'de Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'm maiyetine girmiş ve onun tarafından, gerginleşen siyasî ilişkilerde

"arabuluculuk" yapması için Fatih Sultan Mehmed'e elçi olarak gönderilmiştir. Semerkand-h âlim, bu görevi üstlenirken, hem kendi hayatında, hem de Osmanlı bilim ve fikir hayatında bir dönüm noktası teşkil edecek adımları atmaya memur edildiğinden habersizdir.

Ali Kuşçu İstanbul'da

istanbul'a elçi olarak gelen Ali Kuşçu, değerli adama baktı mı, gözünden tanıyan Fatih'in derhal dikkatini çekmiş ve padişah onun aklî ilimlere olduğu kadar naklî ilimlere de olan derin vukufiyetine hayran kalmıştır. Kendisine derhal iş teklifinde bulunmuş, hatta istanbul'da kalması hususunda ısrar etmiştir. Bu cazip tekliften memnun olan, Uluğ Bey'den sonra kaybettiği ve özlediği hakiki bilim hâmisi ile karşı karşıya olduğunu gören Ali Kuşçu ise Tebriz'e dönüp elçilik görevini tamamladıktan sonra tekrar geleceği vaadinde bulunarak istanbul'dan ayrılmıştır.

Nitekim Fatih'in mesajını Uzun Hasan'a ilettikten sonra verdiği sözünü tutmuş, ailesi ve 100 kişilik kalabalık maiyetiyle birlikte Osmanlı topraklarına ve nihayet istanbul'a dönmüştür. Bu yolculuğunda Semerkandh âlime "menzil başına" bin akçe yolluk ödendiğini (Lütfi Göker ve Tosun Terzioğlu'nun zannettiği gibi, kesinlikle "günlük bin akçe" değil) ve Osmanlı sınırında kendisini bir ulema fatih bu, meçhulll 65

heyetinin karşıladığını biliyoruz. Sadece bu cömertçe ödenen yolluk miktarı bile Fatih'in gerçek ilim adamlarına duyduğu saygı ve sevgiyi göstermek için yeterlidir:

[Ali Kuşçu] İstanbul'a geçmek için Anadolu'nun son menzil şehri olan Üsküdar'a gelince âlim ve fâzılların hepsi onu karşılamağa çıkarlar.

O tarihte Hocaîade (Muslihîd-din Mustafa bin Yusuf) İstanbul kadısıdır. Bu mollalar bindikleri kalyona Ali Kuşcı'yi de alarak İstanbul'a geçirirler. Yolda ilmî konuşmalar olur.

Hemen sizin de aklınıza gelmiş olmalı: Kalyonda neler konuştu bu iki büyük kafa?

Mesela denizin çarşaf gibi sakin olduğu bir günde Boğaz'ı geçtikleri için "med ve cezir", yani denizlerdeki gel-git olayı hakkında konuşmak ihtiyacını hissederler. Söz döner dolaşır, Timur'un huzurunda tartışmış bulunan devrin iki şöhretli kelamcı-feylesofu Sa'deddin Taf-tazânî ile Seyyid Şerif Cürçânî'den hangisinin üstün olduğu noktasına gelir, dayanır. Bu, Türkistan uleması ile Osmanlı ulemasının yollarının ayrıldığı kritik noktalardan biridir. Ali Kuşçu, Taftazânî'nin görüşlerini benimsediğini söyler, Hocaîade ise Cürçânî'ninkileri. Yalnız Hocaîade, Cürçânî'nin tarafını tutmakla kalmamış, ayrıca bu hususta bir de risale kaleme almıştır. Vaktiyle telif etmiş olduğu bu risaleyi sonradan bir talebesi vasıtasıyla Ali Kuşçu'ya göndermiş ve onun takdir ve tebriklerini almıştır.11

Böylece Maverâünnehir'den kopup gelen âlimimiz daha İstanbul'a ayak basar basmaz, ilim kumaşının dokunduğu has atölyelerden birinin göbeğine düştüğünü anlamış ve sevinmiş olmalıdır.

6B jufukların sultanı / fatih sultan mehmed Fatih Sultan Mehmed vaadini tutmuş ve Ali Kuş-çu'yu, günde 200 akçe maaşla12 Ayasofya Medresesi'ne13 kurucu rektör (baş müderris) tayin etmiştir. Ali Kuşçu, görev yaptığı yıllarda İstanbul'un enlem ve boylamlarını bir kere de kendisi tayin etmiş, Fatih Külliyesine bir güneş saati (basite) yapmış ve Molla Hüsrev'le birlikte Sahn-ı Seman medreselerinin teşkilatlanmasında ve ders programının düzenlenmesinde belirleyici rol oynamıştır.14

Fatih devrinde Semerkand-İstanbul tartışması Bursalı Osmanlı âlimi Kadızade-i Rumî de Semerkand'da ders arkadaşı Cürçânî'den hiç hoşlanmamış ve onunla açıkça takışmıştır. Nitekim Cürçânî'nin de Osmanlı uleması hakkındaki kanaati olumsuz olmuş, ilmin batıya gittikçe battığını dahi söylemiştir. Nakleden: Hüseyin Hatemi, Abdülke-rim Suruş'un Evrenin Yatışmaz Yapısı adlı eserinin başına yazdığı çevirmenin girişi içinde, İstanbul 1984, insan Yayınları.

ilginçtir, islam kelamının bu iki devini -tabi-i başkalarını da-kendi başkentinde buluşturup tartıştıran hükümdar, Timur olmuştur.

Zira Timur'un bir özelliği de, fethettiği beldelerden âlim ve sanatkârları bir nevi zoraki beyin göçünü tabi tutmak suretiyle Semerkand'ı yeni bir ilim ve sanat merkezi fatih bu, meçhull 1 67

haline getirmektir. Bu da aslında Bağdat'ın düşüşünden sonra odaksız kalan islam alemindeki pek çok kıyımdanmanın hedefiydi. Meraga bu aday şehirlerden biriydi ama yarışı, Cürçânî'nin ilmin biteceği kehanetinde bulunduğu Batı İslamın başkenti İstanbul kazanacaktı.

Burada İslam âleminin içerisinde bir batı-doğu çatışması mı yaşanıyordu?' sorusu anlamlı görünüyor. Zira Sadeddin Taftazanî de Timur'la birlikte Anadolu'ya gelmiş (1402) ve buradaki âlimlerle girdiği münazaralarda onların hepsini mağlup etmişti (Süleyman Uludağ

Taftazanî'nin Şerhu'l-Akâid'ine yazdığı Giriş'te Mehmed Ali Aynî'den naklediyor. Bkz. Taftazanî, Kelâm ilmi ve İslâm Akaidi: Şerhu'l-Akâid, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul 1980, Dergâh Yayınları, s. 62). Buna benzer anekdotlar pek çoktur ve bu çokluk, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun arefesinde İslam alemindeki bilimsel rekabet ortamına ışık tutacak niteliktedir. Yine de Timur'un Cürçânî'yi Taftaza-nî'ye tercih ettiğini bildiren bir anekdot üzerinde düşünmeye değer. Bkz. Fazlıoğlu, agy, s. 4, dipnot 6.

Kaynaklar, onun verdiği derslerin olağanüstü bir rağbete mazhar olduğunu ve yalnız talebeleri tarafından değil, devrinin diğer hocaları tarafından da takip edildiğini aktarıyor. İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey Çelebi'nin oğlu, "Hoca Paşa" adıyla bilinen, matematikçi ve biraz da "septik" düşüncelere sahip olduğu anlaşılan Sinan

1 6 8 I ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Paşa15 ise derslere bizzat katılmayı kendisine yakıştıramadığı için (ah bu tatlı Osmanlı gururu!) talebesi Molla Lütfi'yi ya da kendi lakabıyla söylersek Sarı Lütfi'yi ya da kendi lakabıyla söylersek Sarı Lütfi'yi onun derslerine gönderir ve getirdiği notları dikkatle incelemiştir. Ayrıca Fatih'in huzurunda bilimsel bir tartışmaya da katılmış olan Ali Kuşçu, vefatında, o zamanlar ilim adamlarının en ziyade rağbet ettiği mezarlık olan Eyüp Sultan türbesi civarına gömülmüştür.

Asırlara meydan okuyan eserler

Ali Kuşçu'nun ilmî çalışmaları iki kısma ayırabiliriz: Birinci kısım, kelam ve filolojiye dair eserleri, ikinci kısım ise matematik ve astronomiyle ilgili olanlardır.

Matematik ve astronomi üzerine yazdığı eserler içinde en önemlilerinden birisi, 1457/1458'de Semer-kand'da Farsça kaleme almış

olduğu Risale fi'l-Hey'e'dir (Astronomi Risalesi). Bu eser, bir önsöz

{mukaddime) ve iki makaleyi ihtiva eder. Fatih'in, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a karşı düzenlediği Otlukbeli seferi sırasında yine yazarı tarafından Arapçaya tercüme edilmiş ve sonuna, gök cisimlerinin dünyamıza uzaklıklarını veren bir bölüm ilave ederek Otlukbeli zaferinin kazanıldığı gün tamamlandığı için Fethiye adını koyarak Sultan Fatih'e takdim etmiştir. Fethiye, Molla Perviz tarafından Mirhâtü's-Semâ adıyla Türkçeye tercüme edilmiş ve kitap, medrese çevrelerinde o kadar tutulmuştur ki, Osmanlı dünyasına modern bilimlerin girişinden sonra da okutulmaya devam edilmiş

ve son şerhi, 1846'da vefat eden devrin matematikçilerinden ve Mü-

hendishane'nin Başhocalarından Seyyid Ali Paşa tara-fatih bu, meçhull 1 69

findan Tanzimat'tan önce yapılmış olup 1824 yılında İstanbul'da basılmıştır.16

Matematikçi Salih Zeki Bey, Âsâr-ı Bâkıyye [Ölümsüz Eserler] adlı eserinde Ali Kuşçu'nun en önemli eserinin "Uluğ Bey Zic'ne yazdığı Farsça şerh olduğunu söyler. Bu şerh, uzmanlarca, o zaman bilinen yüksek matematikle "Zic"deki 'sav başları'nın ispatını vermesi bakımından çok önemli bulunmuştur.

İstanbul'daki Fatih Camii'nin sağ minaresinin altında, bugün hâlâ görülebilen bir güneş saatinin Ali Kuş-çu'ya ait olduğu kesin değildir ama onun, bu caminin "Boyacılar Kapısı kurbünde (yakınında)" bir güneş saati (basite) yaptığı, kaynaklarda kayıtlıdır. Bugün varolan güneş saati ise gelen geçenlere o parlak günlerin bir hatırası olarak hasbî selamlarını takdim etmektedir.

Ali Kuşçu'nun Fatih Sultan Mehmed'e takdim ettiği bir başka eseri ise matematikle ilgili olan Risale fi'l-Hi-sâb'dır. Önce Farsça kaleme aldığı bu eseri kendisi Arap-çaya tercüme ederek er-Risâletü'l-Muhammediye adını vermiştir (tabii kitabına, eseri takdim ettiği kişinin ismini vermesi, o zamanların bilimsel töresi gereğidir).

Ancak eserin her iki versiyonu arasındaki hacim farkı (Farsçası 52, Arapçası ise 97 sayfa tutmaktadır), tam bir tercümeden ziyade, bir genişleterek yeniden yazma teşebbüsüyle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir.

Gelgeldim, Ali Kuşçu'nun adını Osmanlı medreselerinin neonlarında asırlar boyu ölümsüzleştiren eseri, Jecrîd Şerhi'dir. Bu eser, Şîî feylesof Nasirüddin Tusi'nin (ö. 1271) Tecrîdu'l-Akâid adıyla kaleme aldığı kelâma dair eserinin şerhidir. Tecrîd'e daha önce Cürçânî tarafından bir şerh yazılmışsa da, Ali Kuşçu, hocası Kadızâde-i Rumî, 1 70 I ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Cürçânî ile yollarını ayırmış olduğu için olsa gerek, kendi ekolünün görüşlerini netleştirmek amacıyla bu esere yeni (cedîd) bir şerh kaleme almak ihtiyacını duymuştur.

Yukarıda Ali Kuşçu'nun gençlik yıllarında tahsilinde-ki eksik dersleri tamamlamak üzere Kirman şehrine gitmiş olduğunu söylemiştik.

Bu şehirde kaldığı sürede bir yandan âlimlerden ders okurken, öbür yandan da Tecrîd'e. iddialı bir şerh yazmış ve bu eserini bir nevi

"tez" olarak kaleme almıştır. Medrese talebeleri arasında "Şerh-i Ce-did" adıyla meşhur olan bu eser, Ali Kuşçu'nun kendi mütalaa ve fikirlerini de içerir. Bu şerhe, sonradan Celâ-lüddin-i Devvânî ve Sadrüddin-i Şirâzî tarafından birer haşiye yazılmış ve bu haşiyeler hararetli bir tartışmayı tetiklemiştir. itiraz ve cevap şeklinde karşımıza çıkan her iki âlimin yazdığı çok sayıda not, bu tartışmanın uzun bir süre devam ettiğini göstermektedir.¹⁷

Şark medreselerinde bu şerhten dolayı Ali Kuşçu'nun adı "Şârih-i Tecrîd"e {Tecrîd'in Açıklayıcısı} çıkmıştır ki, o çağların bakış

açısından dikkate değer bir unvandır. Yine bu eserin uzun süreli etkisini gösteren bir örnek, "Hâşiye-i Tecrid" adı verilen bir medreseye, kendi ismini vermiş olmasıdır. Başka bir deyişle, bu değerli şerhin şöhreti, onu ders olarak okutan bir medreseye has ismini verebilecek kadar umumi kabule mahzar olmuş görünmektedir.

Son olarak kaynaklarda geçmeyen üç Türkçe metnin Ali Kuşçu'ya atfedildiğini belirtelim. Yakınlarda bulunan bir yazma mecmuanın içerisinde Ali Kuşçu'ya isnad edilen ziraatla ilgili iki metin bulunmuştur ki, bunlar diğer eserleri gibi Arapça ve Farsça değil, Türkçe (Osmanlıca) kaleme alınmışlardır. Revnâk-ı Bostan ve Felâhatnâme-i

fatih bu, meçhull 1 71

Diğer başlıklarını taşıyan bu risalelerin istinsah tarihleri 1617'dir. Bu risalelerde Ali Kuşçu vatanından uzak kaldığından yakınlara hasretinin verdiği sıkıntıyı gidermek için bağ bahçe işlerine yöneldiğini, Edirne yakınlarında 'hoşça bir yer' bularak işlemeye koyulduğunu ve oraya yerleşmeye karar verdiğini yazmaktadır.

(Fatih'in de bahçıvanlığa merakının olduğunu hatırlayalım.) Zamanla bahçesinin güzelliği dillere destan olmuş ve Ali Kuşçu, geçmişteki ve yaşayan bilginlerin eserlerinden istifadeyle bir rehber kitap yazmak ihtiyacını duymuştur.¹⁸

Ali Kuşçu'nun kısaltarak Türkçeye çevirdiği bir eserden daha bahsedilmektedir. Bu, Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi kitapları bölümünde bulunan Tarih-i Hata ve Hoten adlı bir yazma eser olup aslı, Türkistan taraflarına giden bir tüccar tarafından kaleme alınmıştır; kitabın Türklerin yaygın olarak oynadıkları bir nevi ayak topu olan Tomak oyunundan bahsetmiş olması ilginçliğini artırmaktadır.¹⁹

Bir ilim köprüsü

Gerek kaleme aldığı eserler ve yetiştirdiği talebeler, gerekse

"kurucu rektör" olarak Ayasofya ve Sahn-ı Semân medreselerinde gerçekleştirdiği program ve

müfredat düzenlemeleri, Ali Kuşçu'yu Osmanlı bilim tarihinin nirengi noktalarından birisine yerleştirmemizi zarurî kılmaktadır. Onun, dostu Fethullah Şirvânî (ö.

1486) ile birlikte Orta Asya'daki Timurlu Rönesansı'nın son pırıltılarından ve Osmanlı bilim hayatının ilk büyük ışık patlamalarından birisi olmak gibi İslam dünyasının doğu ve batı kanatlarını birleştirme misyonunu üstlendiğini söyleyebiliriz. Aynı zamanda islam medeniyeti içindeki kül-1 72 I ufukların sultanı / fatih sultan mehmed türel aktarım kanallarının ve Sünni ve Şiî, Ibn Sina ve Gazâlî, Cürçânî ve Taftazanî paradigmaları arasındaki geçiş ve çatışmaların, sentez ve anti-tezlerin 15. yüzyılın ortalarında nasıl hâlâ başarıyla işlemekte olduğunu, dahası, islam medeniyetinin o dönemde nasıl hâlâ aktif bir kendini yenileme ve yeniden üretme kapasitesine sahip olduğunu gösteren seçkin örneklerden biri olmuştur Ali Kuşçu.

Onun yerine getirdiği bu tarihî misyon, 15. yüzyıl başlarında islam dünyasındaki ilmî çalışmaları tetikle-yen ve Meraga ile Semerkand bilim ve irfan mektepleri arasında köprü kurulmasını sağlayan Seyyid Şerif Cürca-nî'nin (ö. 1413) oynadığı kritik rolü hatırlatmaktadır.

Bağdat'ın Moğollar tarafından yakılıp yıkılmasından sonra islam'ın doğu kanadındaki bilimsel birikim, akacağı yeni mecrayı bulmak için bir süre beklemiş, aramış ve Meraga'dan Semerkand'a, oradan da Anadolu'ya ve nihayet istanbul'a uzanan bereketli bir hilal haline gelmiştir. Bir uzmanın deyişiyle söylersek, Semerkand matematik-astronomi okulunun bu ilmî zihniyeti, muhtevası ve eserleriyle birlikte Ali Kuşçu, Fethullah Şirvanî, geç bir tarihte Abdülalî Bircendî ve diğer okul mensubu isimler tarafından istanbul'a aktarılmış; istanbul, Semerkand ile Herat'ı, kısaca Taftazanî ile Kadı-za-de'yi Ali Kuşçu eliyle terkip ederek kendisine temel almıştır.²⁰

Böylece Ali Kuşçu, Ibn Sina - imam Gazâlî - Fahred-din Râzî -

Nasirüddin Tûsî çizgisinde şekillenen ve Moğol istilasası sonrasında Tûsi ve Râzî'nin talebelerince bir taraftan Meraga ve Semerkand'a, diğer taraftan Anadolu ve Kahire'ye ulaştırılan yeni bilimsel/kelâmî sentezi²¹

fatih bu, meçhul M 73

Osmanlı dünyasıyla buluşturan kilit şahsiyetlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. O, yeniden fark edilmeyi ve en önemlisi de, anlaşılmayı beklemektedir bizden. Zira onu anlarsak, kazanan biz oluruz.

1 "Merkadi bin iki yüz otuz beş (1818/1820) senelerine gelinceye dek bakî idi, sonra gâ'ib oldu." Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâtî' Efendi, Süleyman Besîm Efendi, Hadî-katü'l-Cevâmî: İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil Mi'mâ-r'ı Yapılar, Hazırlayan: Ahmed Nezih Galitekin, istanbul 2001, işaret Yayınlan, s. 336.

2 Padişahların birer meslekî meşguliyetleri olması, bir Osmanlı hanedan geleneği idi ve Fatih'in en hoşlandığı meslek de bahçıvanlıktı. Bkz. Sadi Bayram, "Türklerde esnaf teşkilatı: Ahilik ve loncalar", Milli Kültür, Sayı: 7, Temmuz 1977, s. 53.

3 Zayıf bir rivayete göre Uluğ Bey, ava çıktığı zamanlar doğanını Ali Kuşçu'nun babası Muhammed'e

teslim ettiği için kendisine böyle bir künye almıştır. Bkz. Muammer Dizer, Ali Kuşçu, Ankara 1988, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türk Büyükleri Dizisi: 80, s. 3.

174 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed 4 Kadızade-i Rumi'nin asıl adı Selahaddin Musa idi. Babası Bursa Kadısı Mehmed Çelebi, dedesi ise yine ulemeden Molla Mahmud Selahaddin'di. Bursa'da Molla Fenari'nin (ö. 1431) talebesi iken hocası tarafından Semerkand'a gönderilmiş, burada Uluğ Bey'in hocası olmuş ve onun kurduğu rasathanenin müdürüyken vefat etmiştir (1362).

Geniş bilgi için bkz. Lütfi Göker, "Kadızâde-i Rûmî", Milli Kültür, sayı: 8, Ağustos 1977, s. 35-39.

5 Ali Kuşçu'nun hocaları arasında bu zatın ismi yalnız Lütfi Göker'in makalesinde geçmektedir. Bkz. "Batı dünyasında yaşadığı yüzyılın 'Batlamyosu' olarak tanınan büyük düşünür Ali Kuşçu", Millî Kültür, Sayı: 7, Temmuz 1977, s. 44.

6 Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. II, İstanbul 1988, s. 408.

7 Zîc veya zeyc, gökyüzünde çıplak gözle görülen yıldızların yerleri ve hareketlerini belirlemek için hazırlanan cetvelleri ve astronomide kullanılan hesaplama yöntemlerini içeren yazmalara verilen addır. Tipik bir ziyce şu konular yer alır: Kronoloji, trigonometri, küresel astronomi, güneş, ay ve gezegenlerin hareketleri, ay ve güneş tutulmaları, sabit yıldızların koordinatları, şehirlerin coğrafi koordinatları Mekke yönünün tayini, astroloji. Bkz. Tosun Terzioğlu, "içinde 'Ali Kuşçu' olan bir hikâye", Sanat Dünyamız, Sayı: 73, 1999, s. 180.

8 Jean-Paul Roux, Orta Asya: Tarih ve Uygarlık, Çeviren: Lale Arslan, İstanbul 2001, Kabalcı Yayınevi, s. 351.

9 A. Süheyl Ünver, Türk Pozitif İlimler Tarihinden Bir Bahis: Ali Kuşci - Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1948, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Monografileri, s. 16.

10 Molla Camî'nin Osmanlı sultanları Fatih Sultan Mehmed ve II.

Bayezid'le münasebetleri şu monografiden takip edi-fatih bu, meçhul 1 75

lebilir: Ali Asgar Hikmet, Camı, Çeviren: M. Nuri Genços-man, İstanbul 1949, Milli Eğitim Basımevi, s. 44-55. Molla Camî'nin (Hüseyin Baykara'nın veziri olan şair ve âlim Ali Şir Nevâî ile birlikte) Bursalı Kadızade'den ders görmüş olmaları, Osmanlı-Orta Asya münasebet ağını daha da kar-maşıktırmaktadır. Bkz. İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı felse-fe-biliminin arkaplanı: Semerkand matematik-astronomi okulu", Dîvan: İlmî Araştırmalar, Sayı: 14, 2003/1, s. 5.

11 Aralarındaki bu dostluk, Ali Tûsfî'nin tavsiyesi üzerine çifte akrabalığa dönüşür. Hocazade, oğluna Ali Kuşçu'nun kızını, Ali Kuşçu da kızından olma torununa Hocazade'nin kızını alır. Bu evliliklerin birincisinden Mahmud Mirim Çelebi dünyaya gelmiştir ki, kendisi II.

Bayezid'in hocası olmuştur. Mirim Çelebi aynı zamanda Kadızade'nin de torunu olmaktadır. Zira Ali Kuşçu vaktiyle Semerkand'da hocası olan Kadızade'nin oğlu Mehmed Şemsüddin'e kendi kızım vermiştir. Bu kızdan olma torunu (aynı zamanda İstanbul kadılarından) Kutbuddin Mahmud, bu defa İstanbul'da Hocazade'nin kızını alır. Böylece Kadızade, Ali Kuşçu ve Hocazade gibi çağın üç

Einstein'ı aynı ailede buluşur ve bu büyük 'bilimsel aile'den Mirim Çelebi dünyaya gelir. Mirim Çelebi Hacc vazifesinden dönüşünde Edirne'de vefat etmiştir (ö. 1525).

Ayrıca "Uluğ Bey Zîc"ini II. Bayezid'in emri üzerine Farsça şerh etmiş, dedesi Ali Kuşçu'nun Fethiye'sine de bu sefer Arapça bir şerh yazmış, "semt-i kıb-le"yi, yani kiblenin yönünü konu alan bir eser kaleme almıştır.

12 Elbette kapağında tam 6 bilim tarihçisinin isimleri görünen bir kitapta (Sevim Tekeli, Esin Kâhya, Melek Dosay, Remzi Demir, H. Gazi Topdemir ve Yavuz Unat, Bilim Tarihi, Ankara 1997, Doruk Yayıncılık, s. 125) geçtiği üzere "200 altın maaşla" değil. Osmanlı sisteminde aylık uygulama 1761 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed ması yoktu. Ücretler günlük hesabıyla ve akçe üzerinden ödenirdi.

Bekir Karlığa'nın verdiği 2000 akçe yevmiyede bir sıfır fazlası olmalıdır ("Ali Kuşçu: Mevlânâ Alâeddin ibn Alî ibn Muhammed Kuşcî, öl. 1470", VI. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 10-12 Mayıs 2002, İstanbul 2003, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, s. 122).

13 1924 yılında yok yere yıktırılan Ayasofya Camii'nin yanındaki bu Fatih medresesinin son fotoğrafları için bkz. Ün-ver, age.

14 Ayvansarâyî ve diğerleri, age, s. 336. Hadîkatü'l-CevâmVde

"Mevlânâ-yı mumâ-ileyh medâris-i müderrisîni ibtida ter-tîb ve tanzim edüb, hâlâ tertib-i mezkûr üzere amel olunur" diyerek Ali Kuşçu'nun meydana koyduğu müfredatın 19. yüzyılın başında bile yürürlükte olduğunu söyler. Oysa Kâtip Çelebi, tam aksine, Ali Kuşçu'nun okunmasını zaruri gördüğü kitapların müfredattan kaldırılmasını, Osmanlı biliminin bozulmasının miladı saymıştır.

15 Sinan Paşa'nın bu sıra dışı düşünceleri, bizzat babası tarafından tenkit edilmiş ve hatta meşhur bir minyatürde görüldüğü gibi, babası Hızır Bey Çelebi tarafından, başına tasla vurularak azarlanmıştır.

16 Seyyid Ali Paşa, Mir'âtü'l-'Alem (Evrenin Aynası), Hazırlayan: Yavuz Unat, Ankara 2001, Kültür Bakanlığı Yayınları.

17 Aydın, agm, s. 409.

18 Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi'nde Y-459 numarada kayıtlı bulunan mecmua ve içindekiler hakkında geniş bilgi için bkz.

Mustafa Koç, "Bir İstanbul efendisinin kayıt defteri: Mecmûa-i İbrahim Efendi", 4. Kat: Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Bülteni, Sayı: 3, Ekim-Ara 2001, s. 10-11.

fatih bu, meçhull 77

19 Mithat Sertoğlu, "Türklerde spor", Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 53, Mayıs 1954, s. 3099.

20 Fazlıoğlu, agy, s. 64.

21 Kahire, 14. yüzyılın sonları ile 15. yüzyılın başlarında doğu İslam dünyasının Semerkand ve Şiraz'la birlikte üç büyük bilim merkezinden birisidir. Nitekim Tûsî'nin öğrencisi Kutbuddin Râzî (ö.

1366), hocasının yaptığı sentezi İran, Maverâünnehir, Kahire ve Anadolu'ya taşıyan ışıktan bir kol olmuş ve talebesi Muhammed ibn Mübarekşah (ö. 1403), bu sentezi Kahire'ye taşımış, hocalığı sırasında Osmanlı dünyasından ilk entelektüeller onun sofrasına oturmuşlardır. Hepsi birbirinden ilginç olan bu isimler arasında Seyyid Şerif Cürcanî, şair Ahmedî (ö. 1413), hekim Hacı Paşa (ö.

1417), Şeyh Bedreddin (ö. 1420) ve Kadızade'yi Semerkand'a gönderen Molla Fenârî (ö. 1430) de vardır. Hacı Paşa, Sinan Paşa'ya, Sinan Paşa, Molla Lütî'ye (aynı zamanda Sinan Paşa, Molla Lütî vasıtasıyla Ali Kuşçu'nun derslerinden yararlanmıştı), Molla Lütî de Şeyhülislam İbn Kemal'e, İbn Kemal ise Ebussuud Efendi hocalık yapmıştır. Böylece Ali Kuşçu, İstanbul'da bir yandan kendi hocası Kadızade'nin hocası Molla Fenârî'nin Kahire'den getirip eklediği tohumlarla dölediği bir toprağa bu defa Kadızade'nin Semerkand'dan aldığı aşığı ekleyerek sentezi yeniden harmanlamış olmaktadır. Bkz.

Karlığa, agy, s. 127.

178 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Fatih'in kardeşi Ahmed, Hind'e padişah olmuştu...

Fatih, sabi kardeşini öldürmemiştir.

O isimde babasının oğlu yoktur. [Oğlu]

Mustafa'nın, sancağı Karaman'da vefatına, senelerce acımıştır. Bunların hepsi bühtandır.

Namık Kemal, Evrâk-ı Perişan

'Yani Kardeş Katli'ni kanunlaştıran Fatih değil miydi? Bütün bildiklerimiz yanlış mı şimdi? Ne yalan söyleyeyim, hem rahatladım, hem de kafam allak bullak oldu...' Dışarıda soğuk eksi 10'u, saat 11'i vurmuş, sevdalı bir kalabalığın huzurundan Osmanlı selamıyla ayrılırken yağmur gözlü yiğitlerden birisi yanıma yaklaşmış, hayret kayığına bindirdiği kelimelerden sorular örüyordu habi-re. "O zaman şu..." Sözüne bıçak çekiyorum, "Var mısın", diyorum, "buzdağının dibine dalmaya?" Tereddütle karışık bir "Varım" sözü tütüyor ağzından. "Gel o halde" diyorum bir sandalye çekerken yanıma,

"şuradan başlayabiliriz dalmaya: Fatih İstanbul'u ne zaman fethetmiş-

ti?" Belli ki beklenmedik bir soru oluyor. Duraklıyor, ke-fatih bu, meçhull 1 79

limeleri dişiyle dudakları arasında iyice ezerek, "29 Mayıs 1453, değil mi?" diyebiliyor. Anlıyorum tabii, koskoca adam bu basit soruyu bana sorduğuna göre vardır bir hinlik diye kuşkuya yatmış vaziyette.

"Bak" diyorum...

Bakıyor. "Madde bir", diyorum, "Fatih İstanbul'u fethetmemiştii!"

Gözbebeklerinden Fesubhanallahlar düşüyor kalın buzların üzerine; zıplıyor, sesini duyuyoruz. "Fatih istanbul'u değil, Kostantiniyye'yi fethetmişti" diyerek merakını gideriyorum hemen. Ardından ekliyorum Fatih sevdasında hepimize beş çeken Levon Panos Dabağyan'ın sözlerini yankılayarak, "Allah kimseye İstanbul'un fethini nasip etmesin".2

Önce bunu bir kelime oyunu zannediyor, altını birkaç kez çizerek düşünüyor. O düşünedursun, ben ikinci maddeyi seriyorum çarşaf gibi önüne: "Fatih istanbul'u 1453'te değil, 857'de fethetmişti. Bir başka deyişle o, Peygamber-i Zışan Efen-dimiz'in Mekke'den Medine'ye hicretinden tam 857 yıl sonra giriyordu istanbul'a. Zaten yolunu şaşırmış Miladi takvimle kutlu müjdeyi asırların üzerine sağanak gibi yağdıran bir adamın ne işi olabilirdi ki?"

"Kilid-i mülk-i İslam" tabiri Alvarlı Efe'nin kemâl pınarlarından taşmış, Erzurumluların gönül gözlerine bir lens gibi asılmıştı. Bunu gördüm Erzurum'dan tüten nefeslerin şehrin üzerinde kurduğu görünmez otağda. Bu kilidin içinde dönüyordu anahtarım. Yağmur gözlerinde yatağanlar uçuşuyordu. "Madde üç" dediğimi duydu mu bilmiyorum. Artık daima dinliyor, derin düşlere dalıyordu besbelli.

Hem, dedim, senin okuduğun tarih kitaplarında Fatih'in tahta geçer geçmez bir yaşındaki kardeşi Şehzade Ahmed'i boğdurduğu yazılıdır, değil mi? Bu yüzden de

180 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed birçok kimse, "Kanunâme"deki "kardeş katli"ni sözü-mona 'emreden'

maddenin yazarı ve uygulayıcısı olduğuna inanır Fatih'in. Şayet bu kadar önem verilen bir "kanun" idiyse bu, neden aslını bulamıyorlar, söyler misin bana? Fatih'in pek çok kanunnamesi ve vakfiyesi bize ulaştığı halde, hatta bir tanesi sonradan türbesinde ortaya çıktığı halde, bu kanunname neden bulunamaz ve neden bir buçuk asır sonra yazılmış bazı defterlerin arasında okuruz onu da, Topkapı Sarayı'nda, yani tam da bulunması gerektiği arşivde yerinde yeller esmektedir?

"Bunları daha önce yazmıştınız sanki okumuş gibiyim" dediğini duydum.

Gayrı durmak ne mümkün. "Öyleyse bak ne anlatacağım sana" dedim.

Yağmur şiddetlenmişti. Gözlerinde. Sesler duyuluyordu.

"ister inan, ister inanma, istanbul Üniversitesi'nin eski hocalarından Profesör ismail Hikmet Ertaylan'm 1953'te basılan Âdilşahiler: Hindistan'da Bir Türk-İslam Devleti adlı kitabında şu mealde bir bilgi verilir: Fatih'in babası Sultan II. Murad, ömrünün son yıllarına tek oğulla girmenin üzüntüsünü yaşarmış. Nihayet ölümünden kısa bir süre önce Candaroğullan hanedanından aldığı Hatice Alime Hatun'dan (bir 'prensese') bir oğlu dünyaya gelmiş ve adım Ahmed koymuşlar. Babası Murad'm ölümü üzerine tahta çıkan geleceğin Fatih'i Mehmed Çelebi ise fitne çıkabilir korkusuyla kardeşi Ahmed'in boğdurulmasını emredecek ve II. Murad'ın Bursa'ya yollanan tabutunu, minimini bir tabut daha takip edecektir. Ancak bu tabutta, zannedildiği gibi kardeşi Ahmed değil, "alelacele tedarik edilen bir benzeri", yani bir köle çocuğu son yolculuğuna çıkarılmıştır. Meğer Fatih'in üvey annesi olan Hatice Alime (veya Halime) Hatun, oğlu Ahmed'i bu oyunla cellatların elinden kurtanp yurt fatih bu, meçhulf 1 81

dışına kaçırılmış, Bursa'daki türbeye ise zavallı köle çocuğun cesedi gömülmüştür.

"Yani?" "Yanisi şu" diyorum, "bu kitapta yazılanlar doğruysa Şehzade Ahmed öldürülmemiş, İran'a kaçırılmış. Burada büyümüş, tahsil ve terbiye gördükten sonra Hindistan'a gitmiş ve Behmeni Devleti'nin hizmetine girmiş; orada umur görmüş, yüksek makamlara kadar çıkmış.

Gel gör ki, Behmenîler yıkılınca çok sayıda küçük devlet pıtrak gibi bitmiş onun toprakları üzerinde. Bunlardan birisi de merkezi Bicabur olan Adilşahiler Devleti olmuş. Bu devletin kurucusu ise Fatih'in, annesi tarafından İran'a kaçırılan kardeşi Şehzade Ahmed imiş."

Sözüm bittiğinde gözlerindeki yağmur taneleri havada donmuş, buz kesmişti. "Bütün bunları nereden buluyorsunuz Allah aşkına?" sorusu karşısında dayanamayıp boşaltıyorum derûnumdakileri: "Ben onları değil, onlar beni buluyor aslında. Ben onları konuşmuyorum. Benim ağzımdan konuşan onlar. Hem sen Fatih Sultan Meh-med'in kayıp bir vasiyetnamesi olduğunu ve bunun Amerika'da keşfedildiğini işitmiş

miydin?" Sorum, muhatabını bulamayan mermiler gibi salonun duvarlarında sekti, durdu.

Hem size bir şey söyleyeyim mi: Erzurum'daki dostlar, yerdeki buzlardan değil, çatılarda susta bekleyen buzlardan sakmılmasımı öğretmişlerdi bana. Ne zaman kopup başınıza düşeceği hiç belli olmazmış. Yanımda kim vardı hatırlamıyorum. Tek hatırladığım, dumanlı bir ağızdan çıkan, "Ne kadar da tarihe benziyor" sözleri oldu.

1 Levon Panos Dabağyan, Paylaşılamayan Belde: Konstantiniy-ye, İstanbul 2003, IQ Yayınları.

182 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Fatih'in vasiyetnamesi bulundu!

Çıkar Câm-ı Cem'i Avnî, hazinenden temâşâ kıl Eğer bilmek murâdmsa kemâhî kâr-ı dünyayı

Fatih Sultan Mehmed

Hep diyorum ya, bir kere daha tekrarlamaktan zarar gelmez: 'Bir insandan ne çıkar?' dememek lazım. Mesela rahmetli Süheyl Ünver hocanın bir ömre sığdırdığı ve sayıları binlerle ifade edilebilecek çalışmalardan oluşan muazzam birikimi karşısında, taş taş, yaprak yaprak, renk renk mirasımızın asil çizgilerini tespiti adeta memur edildiğini itiraf etmek zorunda kalırız. Demek ki, deriz, bir insan, insanlığını sonsuzla çarpınca, böylesine görkemli bir ışık ordusu haline gelebiliyor tek başına.

23 Mayıs 1936'da İngiltere'nin ünlü The Times gazetesi Fatih'in kayıp vasiyetinin bulunduğu haberiyle çıkmıştır. İflah olmaz bir Fatih sevdalısı olan Süheyl Hocanın bu haberi okuduktan sonra iflah olmaz bir Fatih sevdalısı olan Süheyl hocanın yerinde durması mümkün müdür?

Derhal İngiltere'deki dostu Esad Fuad Tu-__ gay'dan bu yazıyı bulup kendisine göndermesini ister. Yazı gelir ama yine de tatmin olmaz ateşli ruhu. Bu defa gözü, belgenin Fransızca aslındadır. The Times'a mek-fatih bu, meçhull 1 83

tup gönderip belgenin aslı hakkında bilgi rica eder. Belgenin Londra civarında bir kütüphanede bulunduğunu, lakin kitapların Amerikalılar tarafından satın alınmak istendiğini öğrenir.

Araştırmalarını sürdürür ve bu defa Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın'dan, belgenin diğer kitaplarla birlikte Princeton Üniversitesi Kütüphane-si'ne satıldığı haberi gelir.

Ne de olsa işin ucunda Fatih Sultan Mehmed vardır ve Süheyl hocanın altın oku, hedefine ustaca yaklaşmaktadır.

Yıllardan 1950 olur... Fethin 500. yıldönümü yaklaşmakta, Fatih'e duyulan ilgi çığ gibi büyümektedir. Sonunda Süheyl Ünver de, Princeton Üniversitesi Kütüphanesi yazma eserler katalogunda 168

numarada kayıtlı olduğunu öğrendiği kitabın bir kopyasını temin etmiştir. Eser, eski Fransızca ile kaleme alınmıştır, dolayısıyla Türkçeye tercümesinden önce 'yeni Fransızca'ya çevrilmesi gerekmektedir. Her iki görevi de Galatasaray Lisesi profesörlerinden M. P. Gauthier üstlenir. Artık Süheyl hocanın keyfine diyecek yoktur.

Yıllardan 1952'dir ve işte elimizde bir kitapçık durmaktadır: Fâtih Sultan Mehmed'in Ölümü ve Hâdiseleri Üzerine Bir Vesika.1

"Fatih'in Vasiyetnamesi" de denilen ve bir mektubun içinde geçen bu metinde neler vardır peki? Okuyunca siz de göreceksiniz: ilginç, hem de çok ilginç şeyler...

Mektubun sahibi, Galata'da oturan bir Ceneviz tüccarıdır ve mektubu, Avrupa'da oturan kardeşine yazmıştır. Bir kere Fatih'in hala bir sır olmaya devam eden ve ölümüyle yarıda kalan son sefer-i hümayununu hangi devlete karşı açtığıyla ilgili tartışmalara ışık tutacak bir ipucunu yakalıyoruz mektupta.

1 84 I ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Sultan Fatih'in yakınında bulunduğunu öğrendiğimiz yazar, 3 Mayıs 1481 tarihinde vefat eden Fatih'i, Nisan ayının sonunda Halep'ten gelen elçilerin ziyaret ettiğini ve eğer kalkıp gelecek olursa, şehri kendisine teslim edeceklerini bildirdiklerini yazar. Bu cazip teklif üzerine derhal harekete geçen Fatih, aslında seferi Memlûklar üzerine açmış, ne büyük talihsizliktir ki, ordu Gebze civarına geldiğinde rahatsızlanmıştır. Ölümünün yaklaştığını anlayınca da, huzuruna üç önemli kişiyi (Kilerci Ağa, Haznedar Ağa ve Kapıcı Ağa) çağırması ve vasiyetini hususi olarak onlara yazdırmıştır.

Yani mektup, bu vasiyetnameyi ve Fatih'in ölümüyle ilgili bazı bilinmeyen noktaları aydınlatan 'içeriden' bir belge hüviyetinde.

Sıhhati tartışmalı da olsa, seferde hazır bulunan birisi tarafından yazıldığı besbelli olan bu belgeye göre Fatih Sultan Mehmed, 1) İstanbul'da yaptırdığı Fatih Camii'nin avlusuna gömülmek istemiştir (bilindiği gibi, o zamana dek padişahlar Bursa'da gömülüyorlardı, dolayısıyla bu, hanedanın 'mezar siyaseti'nde köklü bir değişiklik demektir),

2) Sanılanın tersine, sağ olan oğullarından Cem Sul-tan'm değil, Bayezid'in kendisinden sonra tahta çıkmasını emir buyurmuştur, 3) Ordudaki yeniçerilerin, Bayezid tahta çıkmadan önce İstanbul'a sokulmamasını (zira yağmaya girişeceklerinden korkuyordu) tavsiye etmiştir,

4) Tahta geçecek olan oğlu Bayezid'e, bazı danışmanlarından şikâyet ederek onların tavsiyeleriyle

'yenilikler' yapmak zorunda kaldığını, bu yüzden onları yanında tutmamasını söylemiştir, fatih bu, meçhull 1 85

5) "Muazzam bir hazine topladım. Bu hazineyi büyük bir itina ile muhafaza edin, zira bir zaman gelecek ki, ona muhtaç olacaksınız."

demiştir ve

6) Son olarak şu emri vermiştir: "Bütün kölelerimin âzad edilmesini emrederim."

Vasiyetnamede dikkat çeken iki nokta, Fatih'in, ölümünden önce, gerçekleştirdiği hızlı reformlarından pişmanlık duymuş olması ve kendisini bu reformlara 'zorlayan' paşalardan şikâyetçi olduğunu bildirmesidir. Bu, muhtemelen ölümünden önce biriken toplumsal ve siyasî tepkilere bir tür taviz olarak anlaşılabilir.

Gerçi Bilkent Üniversitesi tarih bölümü öğretim üyelerinden Oktay Özel, Fatih'in gerçekleştirdiği reformların yine de epeyce sınırlı kaldığını ve abartıldığı kadar radikal olmadığını söylemektedir2 ama zamanın toplumu, Fatih'in kararları karşısında açıkça 'sürklase'

olmuş, daha doğrusu 'yorulmuş' görünüyordu. Bu yorulmuşluk hissinin, ölümünden önce Fatih'e de arız olduğu anlaşılıyor. Nitekim saltanata Cem Sultan'm değil de, II. Bayezid'in tercih edilmesinden, Fatih'in peşinde şimşek hızıyla oradan oraya savrulmuş olan siyaset ve toplumun, 30 yıllık kesintisiz bir tırmanmanın ardından bir hazım sürecine, bir sükûnet dönemine ihtiyaç duyduğunu görmekteyiz.

Vasiyetname'nin bir diğer önemli maddesi, Fatih'in Kanunname'sine sonradan katıldığına inandığım Cem Sultan'ı öven paragrafı yalanlayan cümledir. Burada Fatih'in de toplumu dinlendirmeye, aktif bir tatile geçmeye ikna olduğunu görmekteyiz. Bugün II. Bayezid'i 'pısırlıklıkla suçlayanlar, onun döneminin Yavuz ve Kanu-ni'nin gelişini hazırlayan bir pekişme çağı olduğunu unutuyorlar nedense.

186 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed

'Danışmanlar' meselesi ise bugün de güncel. Demek ki, Fatih'in çevresinde ona sürekli fikir sunan, onu yönlendiren ve onun üzerinden siyaset üretmeye gayret sarf eden bir danışman kadrosu vardı ve tıpkı bugün Başba-kan'ı yönlendiren çekirdek kadro gibi, hedeflerini ona dikte ediyor, onu belli yönlerde harekete zorluyorlardı. Fatih'in bu kadronun tasfiyesini düşünmüş ama başaramamış olduğunu anlıyoruz metinden.

Daha çok şeyi anlıyoruz. Ama tarihçilerimizin, bu belgenin sıhhati konusunda bir şeyler söylemeden önce muhtevası üzerinde durmaları gerekmez mi? Fatih'e ait her işaret, hayatî bir değere sahip olmalı değil mi bizim için?

Tertipleyen: A. Süheyl Ünver, Fâtih Sultan Mehmed'in Ölümü ve Hâdiseleri Üzerine Bir Vesika, İstanbul 1952, İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Oktay Özel, "Limits of the Almighty: Mehmed II's 'land reform'

revisited", JESHO, (Journal of Economic and Social His-tory of the Orieni), Vol. 42, No. 2, 1999, s.

fatih bu, meçhulll 87

Kardeş katli maddesi Fatih'in midir?

Ne yazık ki, kelimelerin kurbanı olduk sonunda.

Cemil Meriç

Yığınla kavramı tek bir çuvala doldurarak tartışmanın iflah olmaz tiryakileriyiz. Kardeş katli de Osmanlı tarihi alanındaki bu

"metafizik çuvallar"dan birisi, belki de birincisi.

Baba da öldürülse, torun da, yeğen de, amca da; hepsini torlayıp toplayıp kardeş katli çuvalının içerisine dolduruyoruz. Fark etmiyor bizim için. Devlete isyan sebebiyle de öldürülse, suçu sebebi yokken de öldürülse, adı kardeş kardeşi öldürdü oluyor.

Metafizik çuvallarımız dolup taşıyor. Uzaktan bakarak tarihin bir

"mezbaha"yı andırdığını düşünmeye başlıyoruz. Bütün aksine iddialarına rağmen Çetin Altan da bu mezbaha meraklılarından biri.

Ona göre, Osmanlı tarihi, "kanlı bir antolojî'den ibarettir.¹

Bu rötar yapmış aydın profiline sesleniyorum: Tarihi rahat bırakın artık. Tarihe "playback" yaptırma alışkanlığınıza vazgeçerek, Engin Akarlı'nın bayıldığı de-188 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed yişlerinden biriyle söylersek, metinlerde korunmuş olan seslere kulak verin!

Yine de bir gölgeyi ortadan kaldırmanın en güvenli yolu, ona taş

atmak değil, ışık tutmaktır. Bakalım feneri-mizdeki ışığın gücü, kardeş katlinin üzerine düşürülen kaim gölgeyi kaldırmaya yetecek mi?

Fatih'in kendisinden sonraki padişahlara kardeşlerini öldürmeyi

'emrettiği' iddia edilen ünlü Kanunnâme maddesi aynen şöyledir: Ve her kimesneye ki evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için kati etmek münâsib görülüp^ ekser-i ulemâ dahi tecviz etmiştir. Onunla âmil olalar.

Halil inalcık hocaya göre, Kanunnâme'deki bu madde, aslında bir emir veya zorunluluk getirmiyor. Nitekim "münasiptir" ifadesinden de anlıyoruz ki, madde daha çok bir 'tavsiye' niteliğinde olup zannedildiği gibi, bağlayıcı bir hüküm koymaktan uzaktır! Zaten Kânunnâme'de Bâb-ı Evvel'in (Birinci Bölüm'ün) sonunda "Bu kadar ah-vâl-i saltanata nizâm verildi. Simden sonra gelen evlâd-ı kirâmım dahi ıslâha sa'y etsinler" (Saltanat işine şimdilik bu kadar düzen getirildi. Benden sonra gelecek padişahlar da onu düzeltmeye çalışsınlar) denilmesinden anlıyoruz ki, elimizde mutlak

bağlayıcılığı olan bir metinden çok, geliştirilmek üzere ortaya konulmuş bir taslak veya ön-metin bulunmaktadır; yani metin üzerinde her zaman değişikliğe gidilebilir.

Dikkat edilirse metinde kardeş katli, zaruretler karşısında (bundan ülkenin düzeninin bozulmasını, hatta parçalanma tehlikesini kasd ettiği, "nizâm-ı âlem için" ibaresinden anlaşılıyor) başvurulacak bir seçenek olarak

fatih bu, meçhull 1 89

Ressam Nakşî'nin Şakâyik adlı eserde Fatih'i geyik üzerinde gösteren minyatürü.

sadece caiz görülmüştür. Yani memleket bir kaosun içine yuvarlanacaksa ve ancak bu şart gerçekleşirse cevaz verilmiştir kardeş katline.

Nitekim yine dikkat edilirse "Onunla âmil olalar" cümlesi, müeyyidesi olmayan bir ifadedir. Yani kardeş katli uygulanmazsa cezasının ne olacağı meçhuldür.

1 90 | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed (Müeyyidesi olmayan kanun, hele ceza kanunu olur mu?) Bu da, zaten maddenin amacının bir kanun getirmek değil, tavsiyede bulunmak, cevaz vermek, açık kapı bırakmak olduğunun en büyük delilidir. Ama madde, aynı zamanda meseleyi bir şarta bağlamayı da ihmal etmemektedir ki, bunun da hanedan içinde gelişigüzel öldürmelerin önünü almaya dönük bir tedbir olduğu anlaşılmaktadır.

Buraya kadar söylediklerimiz "eğer elimizdeki metin sıhhatli ise"

geçerlidir. Kanunnâme ve içinde yer alan kardeş katli maddesi ne kadar sıhhatlidir? sorusu ise sanıldığıнын tersine, henüz tatminkâr bir cevap bulabilmiş değildir. Elimizdeki Kânunnâme'nin ne tür bir metin olduğu, hangi gayeyle düzenlendiği ve bu kadar hayatî önemi haiz bir hukukî belgenin aslının ya da resmi nüshasının neden sırra kadem bastığı gibi hususlar ise henüz karanlıktadır.⁴ Eğer ismail Hami Danişmend'in iddi-a ettiği gibi bu Kanunnâme bir "Osmanlı anayasası"⁵ ise ulema evladının kaç kuruş cep harçlığı alacağı veya vefat eden şehzadelerin cenazelerinde kimlerin bulunacağı gibi teşrifatla ilgili bir dolu ayrıntının bir anayasa metninde ne aradığı, haklı olarak sorulmalı değil midir?

Bu nasıl Kanunnâme?

iyi de, hakikaten bir kanunnâme midir elimizdeki metin, yoksa bir saray içtüzüğü mü? Bence daha çok ikincisine yaklaşıyor. Zira gerek maddelerin düzenlenmesindeki savruluk ve sistemsizlik (inalcık Hocanın deyişiyle "insicamsızlık") ile maddelerin yeterince genel (kuşatıcı) olmayışı ve kaleme almışında gözlenen acemilikler, gerekse bir kanunnâme için vahim sayılabilecek pek fatih bu, meçhull 1 91

çok "teknik" kusuru barındırması, metnin hem eksik, hem de muhtemelen daha geniş bir tür saray iç tüzüğünün özeti olduğunun delilleridir.

Bu, Fatih devrindeki diğer "gerçek" kanunnâmelerle yapılacak basit bir kıyas sonucunda dahi kolayca anlaşılabilir bir husustur. Kaldı ki, metinde sayılan bazı görevlilerin Fatih döneminde var

olmayışı, Kânunnâme'nın onun dönemine değil, sonraki yüzyıllara ait olduğu şüphesini tetiklemektedir.

Üstelik kardeş katli maddesi de, solakbaşı ve peyk-başmın bir küçük sandık cep harçlığı alacağını belirleyen madde ile padişahın Has Oda oğlanına yılda 4 defa kaftan verilmesini irade buyuran madde arasında, yani gerçekten de akıllara zarar bir yerde karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden, elimizdeki metnin ya bir saray iç tüzüğünün karalaması, ya da aslında daha kapsamlı gerçek bir "kanunnâme"nin sarayla ilgili kısımlarının özeti olduğunu düşünmek için yeterli sebebimiz mevcuttur.

Bir ihtimal daha kalıyor geriye: Kardeş katli gibi bazı maddeler, asıl metne sonradan eklenmiş olmalıdır. Nitekim Kanunnâme'deki tutarsızlıklar bu ihtimali kuvvetlendirmekte ve metnin belli kısımlarının ancak sonraki yüzyıllarda kaleme alınmış olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.

Bu iddiayı önce 1953 yılında Ali Himmet Berki ve ardından 1967'de Alman araştırmacı Konrad Döğér dile getirmiş; ancak bu itirazlar nedense ilim çevrelerinden layık olduğu ilgiyi görememiştir. Hatta bazı araştırmacılar kanunnâme metninin sahte olduğunu bile ileri sürmüşlerdir. Ben metnin kendisinin sahte olmadığına inananlardanım.

Ancak bana göre, hem Kânunnâme'nın tamamı Fatih'e ait değildir, hem de elimizde mevcut kop-1 9 2 | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed yalan arasındaki tutarsızlıklar metnin sıhhatine olan güvenimizi sarsmaktadır. Zaten sonradan ekleme ve değişiklikler yapıldığını, metni bize nakleden tarihçi Bosna-vî Hüseyin Efendi de açıkça beyan etmekte değil midir?

Bu tüzük (Kanunnâme değil) metni, Sultan'ın onayına sunulmuşsa da, elimizde Fatih'in notlarını ve değişikliklerini içeren orijinal ve resmi metin mevcut değildir. Osmanlı Sarayı'ndaki nişancılar, milyonlarca belgeyi muhafaza ederken, hanedanın mukadderatıyla bu derece ilgili bir metni neden muhafaza etmemişlerdir acaba? Bu sorunun da ikna edici bir cevabı henüz verilememiştir. Anlaşılan, metnimiz onu derleyip düzenleyen birisinin, büyük bir ihtimalle Karaman Mehmed Paşa'nın müdahalelerine maruz kalmıştır.

Paşa'nın Fatih'i nasıl etkisi altına aldığı ve ömrünün son yıllarında ona bazı isteklerini nasıl kabul ettirdiğini, rakiplerinden Şeyhülislâm İbn Kemal, sözünü sakınmadan anlatıyor.⁷

Kindar, gaddar ve tezvirci olarak nitelenen Paşa'nın, Kanunnâme metninin hazırlanması sırasında geleceğin padişahı olarak kendisine yatırım yapmakta olduğu Cem Sultan'a geçtiği "kıyak", metinde onu

"veliahd" ilan etmesinden de bellidir. (Fatih'in böyle bir niyeti olsa, Cem'i Karaman'a değil, daha önceki padişahların gözdelelerine yaptıkları gibi, İstanbul'a daha yakın bir sancakbeyliğine, mesela Amasya'ya ataması gerekmez miydi?) Nitekim Karamanî Mehmed Paşa, Cem Sultan'ı tahta geçirmek için kurduğu komplonun bedelini, ileride canıyla ödeyecektir.

Özetlersek: Kardeş katli maddesi, Fatih'e değil, ya Karamanî Mehmed Paşa'ya aittir ya da sonradan gerektikçe yapılan müdahalelerle değiştirilmiştir. Nitekim Kâ-

nunnâme'nin yeni bulunan bir nüshasında, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Telhısu'l-Beyân fî Kavânin-i Âl-i Osman'ında (1675) kardeş katli maddesinin (nedense!) mevcut olmayışı, iddiamızı kuvvetlendiren delillerden biridir.⁸

Öyleyse kardeş katli tartışmasına yeni baştan başlıyoruz demektir.

1 Çetin Altan, Tarihin Saklanan Yüzü, 5. baskı, istanbul 1997, inkılap Yayınları, s. 8.

2 Koca Müverrih Bosnavî Hüseyin Efendi'nin Bedâyi'u'l-Vekâ-

yi'sindeki Kanunnâme nüshasında ise aynı ifade "...münasıptır. Ekseri ulemâ..." şeklinde geçmektedir bu ifade.

3 Abdülkadir Özcan, Fatih Sultan Mehmed: Kanunnâme-i Al-i Osman, Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin, istanbul 2003, Kita-bevi Yayınları, s. 18 (çalışmanın sonunda verilen tıpkı basımda, yukarıda 4. kelime olarak yazdığımız ki edatı mevcutken, Özcan'ın transkripsiyon neşrinde atlanmıştır; krş. varak 281b).

4 Bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı hukukuna giriş: Örfî-Sultanî hukuk ve Fâtih'in kanunları", Osmanlı imparatorluğu: Toplum ve Ekonomi, istanbul 1993, Eren Yayıncılık, s. 331. Ayrıca bkz. Mertol Tulum,

"Osmanoğulları'nın kanunnamesi: Yeni bir tahlil ve metin düzenlemesi denemesi", Sahn-ı Seman: Bilgi Dergisi, Sayı: 1, Mayıs-Temmuz 2000, s. 33.

5 ismail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, cilt: 1, istanbul 1971, Türkiye Yayınevi, s. 352.

6 "...egerçi iktiza-yı rüzgâr ile ba'zıları tebdîl ü tağyir olmuştur. Amma ekseri hâlâ ma'mûlün-bihâdır." Bkz. Özcan, Kanunnâme..., s. XVIII, dipnot 27.

7 Tevârih-i Âl-i Osman, VH. Defter, Hazırlayan: Şerafettin Turan, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 473 ve 528 ("Ol vezir-i pür-tezvîr, gaddar ve pür-kindî...") 8 Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhısu'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman, Hazırlayan: Sevim Ilgürel, Ankara 1998, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 258-261.

9 ibrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, istanbul 1972, Milli Eğitim Basımevi, s. 139-140 (italikler bana aittir - M. A.) 194 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed fatih bu, meçhul 1 95

Sonsöz yerine

Gül her şeyi fetheder*

1443 yılıdır. Sultan II. Murad devrinde, Edirne Saray-ı Âmire'sinin sade dekorasyonlu odalarından birindeyiz. Odada 11-12 yaşlarındaki Şehzade Mehmed, diz üstü yere çömelmiş vaziyette hocası Molla Gürani'den ders almaktadır. Yanındaki minderlerde 3 'yabancı talebe'

daha oturmaktadır.

Bunlardan genç olanı, Arnavutların ünlü asi beyi Aleksandr Kastriyota'dır, Müslümanların deyişiyle, iskender Beğ. Babasının rahat durması için rehin olarak ıslah edilmek üzere Osmanlı sarayına gönderilmiştir.

Diğer iki talebe ise henüz çocuk yaştadır ve kardeştir: Babaları, Eflak Voyvodası Vlad Tepeş, bir daha isyan etmeyeceğine dair yeminini tutması için onları Osmanlı sarayına rehine bırakmıştır. Büyük olanı, sonradan Kazıklı Voyvoda olarak tarihe geçecek ve Bram Stoker'm Drahula adlı romanına konu olduktan sonra filmi çekilerek dünyaca tanınacak olan Beşinci Vlad'dır. Üçüncüsü ise Vlad'm kü-

* Burada anlatılan olaylar gerçek ile hayalin karışımından meydana gelmiştir. Bir tür kitabı özetleyen senaryo halinde kurgulanan metin, Fatih'in gayesini bu kere de edebiyatın imkânlarını kullanarak yakalamayı amaçlamaktadır.

göl her şeyi fetheder 1 97

çük kardeşi olan, Osmanlıların, yüzünün ve kalbinin temizliğinden dolayı "Güzel" sıfatıyla andıkları ve ileriki yıllarda "Dergâh-ı Âli mülazımları" arasına girdikten sonra Eflak Voyvodası olarak beraber çalışmayı tercih edecekleri Radul'dur.

Uzun boylu ve çatık kaşlı, hatta celalli bir yüz ifadesine sahip olan hoca Molla Gürani, bu dört asil talebeye aynı odada ders vermektedir.

Kendilerine İslamın dünyaya bakışını anlatmaktadır. Dünyanın murdar değil, esasen temiz bir yer olduğu, insanın Hristiyanlıkta olduğu gibi doğuştan günahkâr olmayıp iyilik ve temizlik üzere yaratıldığı ve insanoğlunun esas vazifesinin, dünyayı güzelleştirmek, en azından ona bir güzellik ilave etmek olduğu telkinlerinde bulunmaktadır.

İskender Beğ, öğrencilerin en yaşlısıdır, ayrıca inançlı bir Hristiyan olarak yetiştirilmiştir. Dolayısıyla hocasının cemiyete hayırlı insan olunması yönündeki Müslümanlık kokan telkinlerine kulak asmamaktadır. O, atalarından bildiğini okumakta kararlıdır.

Güzel Radul, o zamana kadar hiç duymadığı bu içini ısıtan nasihatleri büyük bir haz alarak dinlemekte ve hayranlık dolu gözlerle hocasını izlemektedir. İnsanın iyilik üzere yaratıldığı fikri, onun âleminde yavaş yavaş bir çiçek gibi açılmaktadır.

Vlad ise hocanın her söylediği sözün aksini düşünmektedir. İnsanın vazifesi, ona göre yaban hayata dönüşü başarmaktır. Yalnız islamiyet değil, Hristiyanlık da insanın her istediğini yapmaya meyyal ve tahakkümcü yaratılışı karşısında bir tür sapkınlıktır. Güçlü olan, dilediğini yapabilmeli, insanlığını bu dünyada hazza gömülmüş olarak, sınırsızca yaşayabilmelidir.

1 98 | ufukların sultanı / fatih sultan mehmed Dersleri daima pür dikkat dinleyen 11 yaşındaki Şehzade Mehmed ise hocasına iyilik ve kötülük hakkında çetin sorular yöneltmekte ve onun, insanın dünyayı nasıl güzelleştirebileceğine dair sözlerini zihninde açmaya, vuzuha kavuşturmaya uğraşmaktadır.

Böylece bu ilginç meclisten üç temel fikir çıkacaktır. Birincisi, dünyaya Hristiyanca bakış (İskender

Bey), öbürü pagan/hazcı bakış

(Drakula) ve Mehmed ile Ra-dul'un temsil ettikleri Müslümanca bakış.

Yalnız Meh-med'in bakışı içeriden dışarıya doğru bir açılma, Radul'un ki ise dışarıdan içeriye doğru bir tür hayranlık halinde şekillenmektedir.

Yıllar geçer, İskender Beğ bir fırsatını bulup Arnavut-luk'a firar etmeyi başarır. Drakula, babası Vlad Tepeş'in ölümü üzerine serbest bırakılır. Radul sarayda kalır. Şehzade Mehmed ise babasının vefatından sonra 1451 yılında tahta çıkar.

İstanbul'un fethi, tahta çıkar çıkmaz Sultan Meh-med'in birinci gündem maddesi olmuştur, İstanbul onun için hem kutlu müjdeye nail olmak ve insanlığın macerasına unutulmaz bir sayfa ilave etmek için, hem de bu sayfayı ebedileştirebilmesi için gereken, iktidarı yeniden fetih stratejisinin hayati bir adımıdır. Nitekim kuşatma sırasında söylediği, "Ya İstanbul beni alacak, ya ben İstanbul'u" sözü, bu varlık-yokluk çığılığını düşürür şehrin seherlerine.

Sultan Mehmed, İstanbul'un fethini çok arzulamaktadır ama bu arzu, bir mekân parçasının ne pahasına olursa olsun ele geçirilmesine değil, dünyanın güzelleştirilmesine bir katkı olarak anlaşılmalıdır ona göre. Meh-med'in kafası, bir zamanlar Pagan ve Hristiyan egemen-gül her şeyi fetheder 1 99

liklerini idrak etmiş olan bu sembol şehri, onların başlattıkları, ancak tam olarak gerçekleştiremedikleri İdeal Şehir, bir tür

'Medinetü'l-Fâzıla' olarak yeniden kurgulamak, Molla Gürani'nin vaazlarında sık sık belirttiği gibi, dünyayı güzelleştirmek, dünyanın güzelliğine yeni bir yaprak ilave etmekle meşguldür.

Bunu da bir konuşmasında şöyle dile getirir: Biz İstanbul'u, ona hükmetmek için değil, onun damarlarına taze bir kan pompalamak için fethedeceğiz- Yılan nasıl gömlek değiştirdiğinde rahatlar ve kendini zindeleşmiş hissederse, biz de Kostantiniyye'ye yeni bir gömlek hediye edecek, orada bir insanlık bahçesi vücuda getireceğiz-Beşeriyetin yanlış adreslerde aradığı çözümün, bu şehirde bulunacağını göstereceğiz.

Değil mi ki Peygamber Efendimiz, "İstanbul muhakkak feth olunacaktır..." diye ötelere haber vermiş ve onu fethedenleri mübarek dilleriyle övmüştür, bir peygamber sözünün, bizim sözlerimiz gibi yalnızca dünyevî, yani yatay ve sathî bir anlamı katıyen olamaz-Bunun tersini düşünmek dahi abestir, peygamberlere ve peygamberliğe hakarettir.

Velhasıl İstanbul'un surlarını yıkıp içine girmeyi kastetmekten ibaret olamaz ahir zaman peygamberinin bu sözü. Bu fetih, olsa olsa bir kaba kuvvet gösterisi olurdu. Ancak o, bir şeyin olacağını haber veriyor ve bize bir hedefi gösteriyorsa, muhakkak ki, onun, bilinen ve görünenlerden çok ötede bir manası olmalıdır. O mana nedir? Bunu çözmemiz şart.

Mehmed Çelebi'nin ortaya koyduğu hedefi, mecliste hazır bulunan şeyhi Akşemseddin, heyecanlanarak yeniden formüleştirir: Mekke fethin gülüydü. İstanbul ise gülün fethi olacaktır. İstanbul'un fethi, gönüllerin fethi ola-200 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed çaktır. İnsanlık orada

kendisini tamamlanmış bulacak ve yeni yüzyıllara, burada yeniden takacağı iki kanatlı ruhla yelken açacaktır.

Fatih, 21 yaşındadır ve istanbul'dadır, istanbul'un fethini Üsküdar sahillerinde, özellikle de Kızkulesi'nde tasarlamaktadır. Kulenin balkonundan şöyle bir bakar surlar ardından uzanan Kostantiniyye'ye.

Ardından hasretle çeker içini.

Birden harita üzerinde avucunun içinde kalan şehirler canlanmaya başlar. Birer kandil yanmaya başlar şehirlerin üzerinde. Arkadan peş

peşe ezan sesleri duyulur. En kuvvetli kandil ve en kuvvetli ezan sesi ise istanbul'dan gelmektedir.

Sultan Mehmed tam bu sırada kendine gelir. Gözü ufka takılır. Gün batınıma yaklaşan mor silüette camilerin minareleri belirmeye başlar.

Gelecek adına ne büyük bir iş yapmak üzere olduğunu bir kere daha fark eder. Umutlanır ve yüzünde mutluluk çiçekleri açar.

Kuşatma sürecinde hocası Akşemseddin'le beraber bu insanlık bahçesi fikrini geliştirirler. Kendilerine müthiş bir moral aşılayan Eyüp Sultan'm kabri tam bu sırada keşfedilir. Diğer sahabilerin Kalafat iskelesi, yani Ayvan-saray civarına birer tohum gibi serpiştirilmiş

kabirleri de onlara yoldaş olur, azim verir.

Sanki ashab-ı kiram, asırlar öncesinden kopmuş, tozlu zaman perdesini delip safların arasına dağılmışlardır. Kadıköy sahilinden çıkan ashabın kemikleri, Merdiven-köy'de dedesi Orhan Gazi'nin tesis ettirdiği tekkenin yeri, Kartal'da Kartal Baba'nın, Erenköy'de bir başka alp-gül her şeyi fetheder
201

erenin, Göztepe'nin adını aldığı Gözcü Baha'nın isimleri sırasıyla yad edilir.

Böylece istanbul, önce zihinlerde ve kalplerde iyice yoğrulurarak Müslümanlaştırılır. Hristiyan olan Rumlar bile başta Eyüp Sultan olmak üzere bu Müslüman yatırırlarını ziyaret etmekte, onlardan medet ummakta ve onlarda kendilerinde eksik olan bir şeyler aramaktadırlar.

Nihayet 29 Mayıs'ta mutlu komutana ve askerlerine fetih müyesser olur. Şehre girilir ve halka aman verilir. Şehirden kaçan Rumlar geri çağrılıp evleri kendilerine teslim edilir. O zamana kadar İstanbul'da bir kiliseleri ve patrikhanesi olmayan Ermeni cemaatinin başına, Fatih'in küçüklüğünde Bursa'dayken tanıdığı Ovakim, Patrik olarak atanır. Yahudilerin de şehre yerleşmeleri teşvik edilir. Galata'da Cenevizlilere özerklik tanıyan ferman, Latinle-rin bu şehrin renklerinden biri olduğunu ilan eder. Araplar, İranlılar, Hindliler, Afrikalılar... bu şehrin kucığında yeniden buluşur. Böylece istanbul dünyanın merkezi haline getirilir. Adı, Mutluluk Kapısı, yani Dersaadet olur.

istanbul merkezli insanlık bahçesi projesi hızlı adamlarla şekillenmektedir. Fetihden sonra şehrin içerisine hanlar, hamamlar, çeşmeler, imarethaneler kurulur. Şehirde gevşemiş bulunan hukuk düzeni

yeniden tesis edilir. Herkes kanun önünde eşit kabul edilir.

Hatta bir mimarla mahkemelik olan Fatih, alıştığı üzere baş köşeye oturmak istediğinde istanbul Kadısı Hızır Bey Çelebi tarafından mahkeme huzurunda uyarılarak sanık sandalyesine oturtulur.

Yıllar sonra iskender Kastriyota Arnavutluk'ta isyan eder. Fatih'in ordusuna saldırır. Önceleri galip gelirse de, 202 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed sonradan yapılan bir sefer sonunda yenilip geri çekilmek zorunda kalır. Onun bertaraf edilmesiyle Arnavutluk da Osmanlı bahçesinin tarhlarından biri haline gelir.

Yine aynı yıllarda bu defa, babasının yerine Voyvoda olan Vlad Drakula, nam-ı diğer Kara Şeytan isyan eder. Müslüman veya Hristiyan diye ayırt etmeden insanları keyfince kazıklara geçirir, kafa taslarından şarap içer, şeytanın egemenliğini yeryüzüne yaymak için didinir. (Zaten Drakula da, 'şeytanın oğlu' demektir.) Fatih dünyayı güzelleştirme ve medenileştirme projesi üzerinde çalışırken, Drakula putperestlik dönemine dönüşü amaçlar. Ve sonunda o da Fatih'in birlikleri karşısında mağlup olmaktan kurtulamaz. Bir çatışmada yaralandıktan sonra sığındığı mağarada ölüsü bulunur.

Böylece Edirne sarayında yan yana ders gördüğü 'kötüler' sahneden silinmiş olur.

Fatih yeniden döner istanbul'a. Molla Gürani'nin huzurunda başlayan öykü, Akşemseddin'le beraber geçirdikleri o nur şehrâyinleriyle yıkanan 'uzun gece'de niha-yetlenir.

Yaşadığı ihanetler ve şahit olduğu kötülüklerden iyice bunalmış ve yaralanmış olan Fatih'in sabırsız ruhu, acı çekmektedir. Dünyayı güzelleştirmek için çıktığı bu yolculukta, sürekli kötülerle mücadele etmek, kendisini manen bunaltırmıştır. Bir tek yerde huzur bulduğunu fark etmiştir. Akşemseddin ve müridleriyle yaptığı zikirlerde ruhunun yeğnileştiğini, uçar gibi olduğunu duyumsakta, burada tattığı zevke, kalemin mürekkebe daldığı gibi gömülen Fatih, o mutlu dakikaların hiç bitmemesini dilemektedir.

Sonunda bir gün, şeyhi Akşemseddin'e, tacını tahtını bırakıp eteğine sarılmayı ve dizinin dibine oturmayı arzu-gül her şeyi fetheder 203

ladığını söyleme cesaretini gösterir. Yalnız onun huzurunda Molla Gürani'nin sözünü ettiği iyiliğin görkemli çadırına girmiş

hissetmektedir kendisini. Ruhu, yalnız onun yanında huzur ve sükûn bulmaktadır. Tac da, taht da zerre kadar umurunda değildir artık.

Ancak Akşemseddin, sevgili hükümdarının arzusunu gayet iyi anlamakla ve kendisi de bunu fazlasıyla istemekle birlikte (hangi şeyh böyle ateşbaz bir müridi kaçırmak ister ki!), onun gibi bir siyasî öncünün, bu milletin istikbali için gerekli olduğunu bilmektedir. Ancak Fatih'in ruhundaki ateşe, Peygamber müjdeli bu devletin ve halkının, hatta giderek karışmakta olan dünya ahvalinin daha ziyade ihtiyacı olduğunu düşünür. Ve içi yanarak, intisabına müsaade edemeyeceğini bildirir.

Sen bu millete lazımsın. Elhamdülillah! Bu müjdeli şehirde bir insanlık bahçesi kurduk. Onu yaşatman ve köklerini yeryüzünün merkezine değdirmen gerek. Sen seçilmiş birisin. Bunu

yaptıklarınla yeterince ortaya koydun zaten. Ama yapılacak daha yığınla işin var.

Dünya ahvali giderek karışıyor. Geçenlerde Cezayir'den gelen bir Şazeli şeyhiyle görüştüm, Hristiyan Portekizliler Afrika'nın garp canibini basıp yakaladıkları insanları köleleştirmeye başlamışlar.

Garp ufuklarında acayip hadiseler zuhura geliyor. Dünya, değişiyor.

Bundan sonra da öyle işler yap ki, ahir zamanda insanlara azık olsun eylemlerin, Müslümanlara yüzyıllarca sığınak olsun. Onları, bu azim fitneye karşı bir kalkan gibi korusun asırlarca.

Korkma, arkanda biz varız- Nasıl kutlu Emir Sultan, Yıldırım Bayezid'in daima yanında ve arkasında olmuşsa, nasıl şeyhim Hacı Bayram Veli baban Murad'ı her daim des-teklemişse, fakir ve müridleri de daima yanında olacak, se-204 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed nin başarın için bol bol dualar edeceğiz. Kalbindeki düğümlerin çözülmesi için gece gündüz Rabbimize yalvaracağız.

Bundan sonra bu şehirde bulunmaklığım, sizi zarar-dî-de edebilir. Bu şehri, sana ve evladlarına emanet ediyorum. Seni dualarımın başına alacağım. Cenab-ı Hak ufkunu açık eylesin...

Ve sabaha kadar ona bir nice mana sırlarını fısıldar. Akşemseddin hazretleri, vereceklerini en son sınırına kadar verir ve sabah namazını beraber kıldıktan sonra (hangisi imam, hangisi müezzin olmuştu, bilinmiyor) tan yeri ağarırken atına binip hem Fatih'i, hem İstanbul'u terk eder, Göynük'te mütevazı bir eve yerleşir.

Fatih, şeyhinin ardından ağlamaktadır. İstanbul'u fethetmenin bir son değil, bir başlangıç olduğunu o gece bütün ürkütücü boyutlarıyla idrak etmiştir. Fethin bütün kördüğümleri keseceğini düşünmüştü.

Ancak fethin getirdiği sorumluluğun fetihten daha ağır olduğunu kimse söylememişti kendisine. Vazifeye itilmişti adeta. Biraz önce Şeyhiyle beraberken bir an hafiflediğini zannetmişti; şimdi sırtında bir dağın yükünü çekiormuş gibi eziliyordu.

Tarihin katlarını açmak, dürülü ufukları yaymak ve istikbale hazırlık yapmak gerekiyordu. Yalnız, savaş meydanlarına münhasır kalmayacaktı çabası. Eğitimden orduya, bilimden saray teşkilatına kadar hemen her hususu yeniden düzenlemesi gerekiyordu.

Sonra derin düşüncelere daldı Sultan...

Fatih, Topkapı Sarayı'nın Gülhane'sindedir. Bir bahçıvan olarak görürüz onu. Bahçesinde rengarenk güller ye-gül her şeyi fetheder 205

tiştirmişti: Sarı, kırmızı, beyaz, pembe... Kokularından dünyayı sarhoş eden güller...

Fatih bunları özenle budamakta ve hepsinin kendi kokusunu ve şeklini muhafazasına itina göstermektedir. Bütün güller, kurduğu bu bahçede bir arada yaşamalı ve ancak güzellikte yarışmalıdırlar birbirleriyle.

Kendisi, bahçıvan olarak başlarmdadır.

Kulağına Temeşvarlı Hasan Ağa'nın Iznik'de şeyhi Eş-refoğlu Rumi'nin mezarını ziyaret ettikten sonra söylediği ilahi çalınır: Eşrefoğlu al haberi: Bahçe biziz, gül bizdedir. Biz şah-ı merdân kuluyuz, yetmiş iki dil bizdedir.

Ses devam eder:

__Arı biziz, bal bizdedir.

Fatih'in bu sırada kendi kendine mırıldandığı duyulur: - Gül her şeyi fetheder!

206 ufukların sultanı / fatih sultan mehmed

.....Jt.....LmjBLJŞL

\gOSMANLI TARİHİNDE

MASKELER YÜZLER

OSMANLI TARİHİNDE

MASKELER VE YÜZLER

mustafa armağan

Osmanlı tarihin gizli kalmış sahnelerini gün ışığına çıkaran bir kitap... Besteleri Londra sokaklarında yankılanan Osmanlı Padişahları... Cumhuriyetimizin aslında 301 yaşında olduğu...

Ve daha pek çoğu, Osmanlı Tarihinde Maskeler ve Yüzler'de...

I©

I©

D&R, Dünya Aktüel, Net Kitabeyi, Remzi, Dost, N-T ve tüm seçkin kitapçılarda

kitapçınızdan isteyiniz..

Ş.....

io

OSMANLI'YI

]0D

İ4-

BURSA*YA ŞEHRENGİZt

içindeki bugünü de kıyımdanır bulacaksın!